

ISOPHOS

Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

*International Journal of
Information, Technology and
Philosophy*

ISSN: 2651-463X

Derginin Sahibi

Sophos Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti. adına
Şevki Işıklı

Editör

Şevki IŞIKLI / Marmara Üniversitesi

ISophos Yayın Kurulu

Şevki IŞIKLI / Marmara Üniversitesi
Özhan TINGÖY / Marmara Üniversitesi
Haldun NARMANLIOĞLU / Marmara Üniversitesi
Ali ÖZCAN / Gümüşhane Üniversitesi
Aysel DEMİR / Kırıkkale Üniversitesi

Sekreteryaya

Alaattin ASLAN / Marmara Üniversitesi
Mert KÜÇÜKVARDAR / Marmara Üniversitesi

Web Sayfası Yöneticisi

Mahir Fatih Ünal / Marmara Üniversitesi

Kapak ve İç Tasarım

Abdulkadir Büyükbingöl / Marmara Üniversitesi

İletişim Adresi

Küçüksu Mah. Yalın Sok. No: 1-1A Üsküdar\İstanbul
iletisim@isophos.org

ISOPHOS DANIŐMA KURULU

Şevki IŞIKLI
Marmara Üniversitesi

Özhan TINGÖY
Marmara Üniversitesi

Ahmet Zeki ÜNAL
Bursa Teknik Üniversitesi

Celal YEŐİLÇAYIR
Gümüşhane Üniversitesi

Aysel DEMİR
Kırıkkale Üniversitesi

Haldun NARMANLIOĞLU
Marmara Üniversitesi

Ali ÖZCAN
Gümüşhane Üniversitesi

Vedat ÇAKIR
Selçuk Üniversitesi

Ebru DEMİR
Milli Eğitim Bakanlığı

Sırrı DÜĞER
Yalova Üniversitesi

Naci İSPİR
Atatürk Üniversitesi

Mustafa Sami MENCET
Akdeniz Üniversitesi

Lala JABBAROVA
Bakü Devlet Üniversitesi

John NAISBITT
Megatrend Üniversitesi

Walter PFANNKUCHE
Kassel Üniversitesi

Yusuf YURDİGÜL
Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi

Recai AYDIN
Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

Nikos PANAYOTOPOULOS
National and Kapodistrian University of Athens

3. SAYI HAKEMLERİ

Ahmet DAĞ
Kırkireli Üniversitesi

Aysel AY
Marmara Üniversitesi

Celal YEŐİLÇAYIR
Gümüşhane Üniversitesi

Haldun NARMANLIOĞLU
Marmara Üniversitesi

Dilara BOŐTAN
Marmara Üniversitesi

Ramazan ÇELİK
Trakya Üniversitesi

Mert KÜÇÜKVARDAR
Marmara Üniversitesi

Mustafa Ali MİNARLI
Marmara Üniversitesi

Mustafa YAĞBASAN
Fırat Üniversitesi

Okan AKSU
Trakya Üniversitesi

Özhan TINGÖY
Marmara Üniversitesi

Seçil ÖZAY
Marmara Üniversitesi

Şevki IŞIKLI
Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

DİJİTAL ÇAĞDA AÇIKLIK ETİĞİ VE ETİK TERCİHİN İMKÂNSIZLIĞI: THE CIRCLE FİLMİ <i>Elif AKÇAY</i>	1-26
İLETİŞİM ARAŞTIRMALARININ YENİ TRENDİ: ETNOGRAFI <i>Semra AĞAÇ SUCU</i>	28-57
ETİĞİN DİJİTAL ETİĞE DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE <i>Şirvan ÖNCE</i>	58-85
SİBER UZAYDAKİ ZAMANIN TASVİRİ <i>Berrak BOSTANCI UZEL</i>	86-99
BİLİM KUTSAL BİR İNEK MİDİR (?): SOSYAL BİLİMLERİN BİLİMSELLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME <i>Ümit Laçın YALÇINKAYA</i>	100-111
BİLİMSEL YAYIN ETİĞİ VE ATIF: BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ETKİLERİYLE ORTAYA ÇIKAN ETİK SORUNLAR <i>Berrin ASLAN ÖZTEZCAN</i>	112-129
TRANS-POSTHÜMANİST SÜREÇTE BİLGİ VE EĞİTİME DAİR <i>Ahmet DAĞ</i>	130-141

EDİTÖRÜN NOTU

Üçüncü binyılda insanlığın geleceğine dair, bir kısmı oldukça korkutucu olan çok sayıda öngörü yapılmış durumda. Öngörüler, hepimizde endişe, belirsizlik ya da umudu besliyor. Belki de ne distopik felaket tellallarını ne de umut tacirlerini dikkate almamız. Geleceğin konturlarını, geçmişin paradigmasıyla yetişmiş modern entelektüellerin çizmesine karşı temkinli olmamızı gerektirecek gerçek bir dijital dönüşüm yaşandığını hesaba katmalıyız. Dijital bilişim devrimini kavramakta zorlanıyoruz çünkü geçmişte bunun bir benzerini bulamıyoruz. Gelecekte teknoloji, insan ve toplumun felsefesini yapacak dijital filozoflar henüz gelmedi. Milenyumun ilk kuşağının teori ve teknoloji üreteceği yıllara daha çeyrek asır var. Dijital kültürün içine doğmuş ve içinde büyümüş entelektüellergeldiklerinde insanlığı teknoloji, bilim ve etiğe dair yargılayacaklar. İnsanlığın önünde gerçekten iki göstergenin kalışına bizi hazırlayacaklar: Sadece teknoloji ve felsefeye.

ISophos Dergisi, genç dijital beşeri bilimcilerin gelişini hazırlamakla meşgul. Dijitalleşmeye odaklanmış ISophos'un elinizdeki 3. sayısında teknolojinin etik, yöntem, insan ve zaman üzerine etkilerine dair yedi titiz çalışma bulacaksınız. Gerçek ile sanal, reel ile dijital arasındaki ilişki, çok boyutlu dijital dönüşüm olarak bu makalelere yansımış durumda.

ISophos, teknolojiye bilgelik katmaktadır.

Şevki IŞIKLI

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 3 • Güz/Autumn 2019

ISSN: 2651-463X

DİJİTAL ÇAĞDA AÇIKLIK ETİĞİ VE ETİK TERCİHİN İMKÂNSIZLIĞI: THE CIRCLE FİLMİ

Elif AKÇAY

Marmara Üniversitesi
akcayelif@hotmail.com

The Circle (Çember) filminde tümüyle açık ve şeffaf bir toplum tasarımı izleyiciye sunulmaktadır. Film, geliştenteknolojinin “her şeyi görünür kılma, her şeyi paylaşma” çabasının ne kadar ileri götürülebileceğini test etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada, dijital kültürdeki teknolojik kuşatmanın ahlaki karar, özgür irade, seçme özgürlüğü ve belirlenmişlik gibi köklü felsefi meseleleri içeren etik tercihin imkânı, The Circle filmi üzerinden yeniden tartışmaya açılmaktadır. Araştırmada literatür taramasına dayalı analitik bir film okuması yapılmıştır. Her şeyin görülebilir, bilinebilir ve öngörülebilir olduğu dijital bir toplumda, insanlar etik tercihte bulunabilirler mi? Gözetlendiğini bilen bir kişi, verdiği kararlarda, gerçekleştirdiği eylemlerde ahlaken özgür müdür? Mutlak şeffaflık ve keskin gözetim altında aldıkları kararlardan kişiler sorumlu tutulabilir mi? Ahlaki ve etik tartışmalara odaklanan bu araştırma, dijitalleşmenin hız kazandığı ve teknolojik tekilliğin etki alanını genişlettiği bir kültürde, The Circle filminde önerildiği gibi, bir dijital etik teorisi olarak açıklık etiği inşa etmenin henüz üstesinden gelinmemiş birçok açmazı olduğunu göstermektedir. Gözetim etkisi, özgür iradeyi kısıtlayan ve bu yüzden etik tercihte bulunma olanağını yok eden bir unsur olarak görülebilir. Mahrem konular ile kötücül durumlar arasında kurulan güncel bağıntı aldatmacalıdır. Kişiye özel olan her şeyin kötü olması gerekmez. Açıklamak istemediğimiz her şeyin kötü olabileceği iddiası, eko-politik bir zorlamadır. Açıklık etiğinin denetim, gözetim ve kontrol gibi kavramlardan kendini arındırması ve özgür iradeye yer açması oldukça zor görünmektedir.

Anahtar Sözcükler: *The Circle (Çember) Filmi, Açıklık Etiği, Etik, Şeffaflık Etiği, Mahremiyet, Gözetim Toplumu, Dijital Etiğin İmkânı.*

OPENNESS ETHICS IN THE DIGITAL AGE AND THE IMPOSSIBILITY OF ETHICAL PREFERENCE: THE CIRCLE FILM

ABSTRACT

In The Circle, a completely open and transparent community design is presented to the audience. The film tries to test how far the advance technology can be taken to “make everything visible, share everything”. In this study, the discussion of the possi-

bility of the ethical siege of the digital siege of technological culture, which includes fundamental philosophical issues such as moral decision, free will, freedom of choice and determination, is re-discussed through *The Circle*. In the study, an analytical film analysis based on literature review was made. In a digital society where everything is visible, knowable and predictable, can people make ethical choices? Is a person who knows that he / she is being watched morally free in his / her decisions and actions? Can people be held accountable for their decisions under absolute transparency and keen supervision? This research, which focuses on ethical and ethical debates, shows us that in a culture where digitalization accelerates and technological singularity extends the domain of technological singularity, as proposed in the *Circle* movie, building openness ethics as a digital ethical theory has many dilemmas that have not yet been overcome. Oversight effect, restricting free will can be seen as an element that destroys the possibility of ethical choice. The current relationship between intimate issues and malicious situations is deceptive. Everything that is personal doesn't have to be bad. The claim that anything we do not want to explain can be bad is an eco-political coercion. It seems quite difficult for openness ethics to free itself from concepts such as supervision, surveillance and control, and to make room for free will.

Key words: *The Circle Film, Ethics, Openness Ethics, Transparency Ethics, Privacy, Surveillance Society, Possibility of Digital Ethics.*

1. Giriş

*“Bilmek iyidir ama her şeyi bilmek daha iyidir.”
(The Circle)*

Bulduğumuz dijital çağda bize sunulan çoğu bilim kurgu filmi artık ya gerçekleşmiştir ya da çok yakın bir geleceği temsil etmektedir. Filmler daha da teknolojikleşirken teknoloji de filmlere her zaman konu olmaya devam etmektedir. İnternet sayesinde teknolojiyle iç içe olan toplumları tasvir eden bu filmlerle izleyicilere ya ütöpik ya da distopik bir gelecek de sunulur. Sinema, günümüz dünyasında çok etkilidir. “Filmler pek çok kişiyi güçlü bir şekilde etkiler. İmgelerin, müziğin, diyalogun, sesin ve efektlerin filmlerdeki birleşik etkisi derinlerdeki duyguları ortaya çıkarır. İnsanın kendi ve diğerlerinin hayatını daha derin bir şekilde yeniden düşünmesine yardımcı olur” (Derin ve Çetinkaya, 2018: 317). Film endüstrisi modern toplumun en etkili sektörlerindedir. Günümüz toplumlarında bilinçli bir farkındalık yaratan filmler insanları uyarırlar. Filmler, hitap ettikleri kitle ve ele aldıkları konular bakımından toplumu yansıtırken, fikirleri de dönüştürmektedirler. Yansıtmanın yanı sıra belirli bir kültür yara-

tımında da rol alan filmler, devrimlere bile neden olan bir güce sahiptir. Sinemanın bu gücü tarih boyunca sosyal, ekonomik ve politik olarak ortaya çıkmıştır.

Toplumu etkilemesinin yanında eğlence ve kaçış yolu olan ve eğitim, sanat, spor ve siyasetin önemi hakkında farkındalık yaratabilen filmler Fairman'a(2016) göre uyuşturucu, alkol ve diğer suç faaliyetlerinin tehlikeleri konusunda bizi uyarabilmektedir. "Toplum filmlere yansır ve sırayla filmler temsillerde değişiklik yaparak, izleyicilerin ahlakına meydan okuyarak ve izleyicilerin görüşlerini değiştirerek toplumu etkiler" (Fairman, 2016).Tüm bu film türleri daha fazla bilgi edinmemizi sağlarken sorumluluk ve empati duygumuzu uyandırmaya da yardımcı olmaktadır. Filmler nesiller üzerinde büyük etkilere sahiptir.

Filmlerin bu etkileri sayesinde yakın gelecekteki teknolojilerin toplumu nasıl şekillendireceği kişiler üzerinde düşünmeye yol açar. The Circle filmi de hakkımızdaki her türlü bilginin erişime açık, saklanılabilir ve gerektiğinde dev şirketler ya da devletler tarafından kullanılabilir olan bir gelecek tasviri ortaya koyar. Filmde dijital etik olarak açıklık etiği temellendirilmektedir. Açıklık etiği insanın, hayatın her alanında tam şeffaflık ilkesine göre hareket etmesini imler. Aslında bu açıklık, dijital yaşamın bir zorunluluğuna da gönderme yapar. Açıklık etiğinde kötü olan şey, mahremiyettir çünkü her türlü kötülüğün kaynağında gizlenme, saklanma, kapalılık bulunur.Bu çalışmada açıklık etiğine kavramsal bir tanım getirilmeye çalışılmış, açıklık etiğinin argümanları film aracılığı ile ortaya konmuştur.

Bu makale, teknoloji ve insan davranışlarını, çemberin içindekilerin yaratmaya çalıştığı dünyada bize çarpıcı gerçekliğiyle sunan The Circle filmi, şeffaf toplum ütopyalarından biri olarak değerlendirmektedir. Filmde dijital çağın etik teorisi olarak önerilen açıklık etiğinin imkânı, dijital mahremiyet ve gözetim toplumlarının etik tartışmaları bağlamında aktarılmaktadır.

2. The Circle Filminin Özeti

Emma Watson (Mae) ve Tom Hanks'ın (Eamon Bailey) başrollerini oynadığı, yönetmenliğini ve senaristliğini James Ponsoldt'un üstlendiği "The Circle (Çember)" filmi; drama, gerilim ve bilim kurgu türlerinde yer alan 2017 yılı Amerikan yapımı bir filmidir. Film konusu ve olay örgüsü şöyledir: Mae, sıradan bir şirkette çağrı merkezi personeliyken yakın arkadaşı Annie'nin yardımıyla **Circle** adlı şirkette çalışmaya başlar. Dünyanın en güçlü teknoloji ve sosyal medya şirketi olan Circle, çalışanlarına sunduğu imkânlarla öne çıkar. Mae'in hayatının fırsatı olarak gördüğü bu şirket, aynı zamanda dünyanın en büyük sosyal ağına da sahiptir. Çalışanlar için tüm hayatlarını kampüste geçirmenin zorunlu olmadığı ama aslında bunun beklendiği Circle, içinde-

kilere istedikleri her türlü etkinliği yapabilecekleri bir çalışma ortamı sunar. İnternet üzerinde yapılan her işlemi, kendi sistemi üzerinden denetleyebilecek kadar büyüyen şirket, dev bir veri ağını simgeler. Mae, eline geçen bu fırsatı ne şekilde olursa olsun değerlendirmek istemekte ve ekran başındaki işinde yavaş yavaş yükselmektedir. Mae, Circle'a hızla ayak uydururken şirketin kurucusu Eamon Baileytarafından mahremiyet, etik ve nihayetinde kişisel özgürlüğünün sınırlarını zorlayan ve tam açıklık gerektiren bir deneye katılmaya teşvik edilir. **"DeğişimiGör"** olarak adlandırdıkları kamerayı sürekli olarak takacak olan Mae'nin aldığı her karar, arkadaşlarının, ailesinin ve insanlığın hayatını ve geleceğini etkilemeye başlamaktadır. Filmde sosyal medya ve dijital dünyanın hayatlarımızı nasıl etkilediği, şirketler ve devletlerin elindeki gücü fark etmeleri ve kendilerini soyutlayarak herkes ve her veriyi elde edip kullanma şekilleri Mae ve Circle şirketi aracılığıyla çarpıcı bir şekilde izlenmektedir. Bu devdijital çember, gittikçe genişleyerek ülkeleri de içine alır. Mae'nin sistemin içinde kalmakya **dadışına çıkmak** arasında yaşadığı vicdani gelgitler filmi yönlendirirken bizleri de yaşadığımız tekno-çağda bilgi güvenliği, veri depolama, sosyal medya verileri, sosyal CRM gibi güncel konularda düşünmeye sevk etmektedir.

3. The Circle'da Açıklık: Dijital Toplumlarda Şeffaflık ve Mahremiyet

"Kişilikli olmak, kimsenin görmediği zaman da doğru olanı yapmaktır."

(Julius C.Watts)

Teknoloji ve internetin yaygınlaşmasıyla hayatlarımıza giren sosyal paylaşım sitelerinin temelini şeffaflık kültürü oluşturmaktadır. Öztürk'e göre, "sosyal medyada yer almanın nedeni, fark edilmek ve etkileşim yaratmaktır. Sosyal medyanın kuralı, sesini en etkin kanal ve içerikle duyurmak yani fark edilmeyi sağlamaktır" (Öztürk, 2015: 290). Bu mecralarda kişi istediği bilgileri, istediği şekilde paylaşıp edinebilirken açıklık duygusunu da normalleştirmektedir. "İletişim ve enformasyonun dijital rüzgârı her şeyin içine işler ve her şeyi şeffaf hale getirir" (Han, 2017: 65).Yeni iletişim ortamlarında, teknolojinin zaman ve mekânı göreceli hale getirmesi gibi şeffaflık da kişiler arası mesafeleri ortadan kaldırmaktadır. Baudrillard'a göre şeffaflık, bakışın, gördüğü herşeyle rastgele ilişkiye girmesi, yani fahişeliktir(1986: 71). Tüm verilerin görünür olmasını gerektiren bu dijital sistemlerde şeffaflık,bilgileri dönüştürebilmek için her şeyi içine girmeye zorlar. Flusser'a göre duvar, çatı, pencere ve kapıdan oluşan "sağlam ev" günümüzde teknolojik gözetim altında zaten maddi ve gayri maddi kablolarla delik deşik edilmiş, çatlaklarından iletişim rüzgârının estiği bir "harabe eve" dönüşmüştür(1997: 162).

Yüksel'e göre toplumsal yaşamı ilgilendiren ve sosyolojik bir olgu olan "özel yaşam ya da mahremiyet, genel olarak, kişilerin yalnız başına kalabildikleri, istedikleri gibi düşünüp davranabildikleri, başkalarıyla hangi yer, zaman ve koşuldane ölçüde ilişki ve iletişim kuracaklarına dair bizzat kendilerinin karar verebildikleri bir alan ve bu alan üzerinde sahip olunan hakkı ifade eder"(2003: 182).

Mahremiyetin sınırlarının esnediği ve ortadan kaldırılmak istendiği şirkette Mae, ilk başlarda herkese göre "sır küpü" olarak görünmektedir. Kendilerini "Community" olarak adlandırdıkları topluluklarında, Mae'in işe başladığı günden beri neden hala aktif bir sosyal medyası ve güncel bilgileri olmadığı merak konusudur. İş dışı etkinliklere katılmayan, hafta sonu evine dönen Mae'ye, "İletişim pek de iş dışı sayılmaz, değil mi?"denilerek daha çok şey paylaşması sağlanmaya çalışılır. İş arkadaşlarının, kampüsün en uzağındakilerin bile onu bu bilgiler sayesinde tanıyacağı söylenirken haftasonu Mae'in başına gelenlerden hiç haberleri olmadıklarını gördüklerinde ise şu cümleler duyulur:

"Psikolog değilim ama bu davranışların bazen kendine değer vermemekle alakalı olduğunu biliyorum. Katılım budur işte" (00: 31:23 – 00: 31:30)!

Mahrem alana yer olmayan bir çemberin içinde katılım oranını artırmaya başlayan Mae'in, bu duruma adapte olması uzun sürmez. Çalışanlarının her an ne yaptığını bilmek isteyen bir şirket üzerinden, paylaşmanın yalnızlık duygusunu engelleyeceği ve daha çok bilginin daha çok güç anlamına geldiği vurgulanmaktadır. Kişiye özel ve mahrem alan, "Circle'cılar, paylaşmayı sever misiniz? Paylaşmak, değer vermektir!" sloganıyla ihlal edilmektedir. Oysa mahremiyet, kendi hayatındaki yaşanmışlıkları ne ölçüde başkalarıyla paylaşacağına karar verme hakkıdır. Circle gibi güçlü şirketlerki onlarda çoğu zaman devletlerin karşısındaki yeni iktidarlardır, görünmeden her şeyi görme arzusuyla bilgi iletişim teknolojilerini kullanarak paylaşımı özendirmektedirler. Niedzwiecki'ye (2017) göre günümüzde duyulan en büyük endişe, daha fazlasını bilme isteğidir. Öyle ki daha fazlasını bilmeyi istemek beraberinde daha fazla görünme isteğine dönüşmektedir.

Veriyi elde etmenin günümüz toplumlarındaki kolaylığı, denetimi de beraberinde getirmektedir. Bir güven toplumu gibi lanse edilmeye çalışılan şeffaflık toplumu aslında kontrol toplumdur. "Şeffaflık, güven yaratır" yerine "Şeffaflık, güveni ortadan kaldırır" demek gerekir (Han, 2017: 70). Şeffaflığın güven yarattığı dogması, kişilerin ve kurumların eline mahrem bir denetim sopası sıkıştırmaktan başka bir şey değildir.

“Paylaşmak her zaman daha eğlenceli olabilir ancak bazen çeşitli tarafların iyi oynamaları için ikna edilmeleri gerekmektedir. Şeffaflık, işler yanlış gittiğinde oyuncuları ilk ifşa eden olması ve böylece düzeltilmesinin sağlanması için teşvik etmektedir” (Singer ve Friedman, 2018: 313).

Tüm insanların tam şeffaflığı sağlandığında herkes her şeyi bildiğinde, kişilerin elinde çift taraflı kozlar olduğunda güvenlik sorununun ortadan kalkacağı düşünülmektedir. İnternet’e yüklenen en küçük bir kişisel veri, o andan itibaren genele ait olmaktadır. Tarih boyunca iktidarlar aracılığı ile gözetim kavramı da sürekli değişime uğramıştır. Yeni iletişim ortamlarıyla birlikte gözetim yaşamın her anındadır. Bentham’ın **Panoptikon**’unu Foucault şöyle açıklar:

“Çevrede halka şeklinde bir bina; ortada bir kule, kulede açılmış olan geniş pencereler, halkanın iç cephesine bakmaktadır. Çevre bina hücrelere ayrılmıştır, hücrelerin her biri bina boyunca derinlemesine uzanır. Bu hücrelerin iki penceresi vardır: Biri içeriye doğru açıktır, kulenin pencerelerine denk düşer; diğeri dışarıya bakarak, ışığın bir baştan bir başa hücreyi kat etmesini sağlar. Bu durumda merkezi kuleye bir gözlemci yerleştirmek ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi ya da bir öğrenci kapatmak yeterlidir. Önden ışıklandırma sayesinde, karanlıkta kalan kuleden çevre hücrelerdeki esirlerin küçük silüetleri görülebilir. Kısacası zindan kuralı tersine çevrilir; hücrenin apaydınlık hali ve bir gözcünün bakışı, karanlıktan daha iyi yakalar ki karanlık eninde sonunda koruyucudur” (Foucault, 2015: 86).

Foucault bu metinde gözetim ve denetimin aşağı yukarı, öne arkayı, sağı solu gören ama kendisi, içerisi görünmeyen yüksekteki bir kuleyle sağlandığını söylemektedir. Foucault’nun aslında hapis haneadaki denetim, kontrol ve yönetimi pekiştirmek için kullandığı her şeyi gözetleyen kule kavramı, günümüz toplumlarında dijital gözetim cihazlarıyla sağlanmaktadır. Aslında Foucault’nun gözetleme olgusunun evrildiğini bugün, dijital teknolojilerle bütün toplumun gözetlenmesinde görmekteyiz. Foucault’nun açıklık getirdiği gözetim kavramı, günümüz iletişim teknolojileriyle yine dönüşüme uğramaktadır. Han, Bentham’ın panoptikonunu günümüzde biçim değiştirdi-

rerek varlığını daha da güçlendirdiğini şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Şu an panoptikonun sonunu değil, tümüyle yeni, perspektifsiz bir panoptikonun başlangıcını yaşıyoruz. 21. yüzyılın dijital panoptikonu artık tek bir merkezden despotik bakışın her şeye kadir gücü tarafından gözetlenmiyor olması ölçüsünde perspektifsizdir. Bentham’ın panoptikonunun temel ögesi durumdaki merkez-çevre ayrımı tümüyle yok olmuştur”(Han, 2017: 67).

Han’a göre artık uygulanmakta olan dijital panoptikondur ve bubelli perspektiflerle sınırlanmış gözetleme mekanizmasından daha etkilidir. Çünkü dijital panoptikon eğitimden siyasi tercihler, alışverişten hobi ve boş zaman etkinliklerine kadar herkesi her perspektiften gözetlemektedir. Panoptikonda iktidara ait baskı yerini, herkesin her şeyini, her zaman, her yerde gözetime sunmasına, bireysel rıza ve gönüllülüğebırakmıştır. “Şeffaflık insanı camlaştırır. Şiddeti de buradadır. Sınırsız özgürlük ve iletişim topyekûn kontrol ve gözetime dönüşüyor. Sosyal medya da giderek toplumsallığı disiplin altına alan ve sömüren dijital panoptikonlara benziyor daha çok” (Han, 2017: 12). Dünyanın dört bir yanında insanlar kendi arzularıyla yaşamlarını gittikçe daha çokifşa etmektedirler.

“Günümüzde yerkürenin bütünü bir panoptikon durumuna doğru gelişme gösteriyor. Panoptikonun dışı diye bir şey mevcut değil. İçerisini dışarıdan ayıran bir duvar yok. Kendilerini özgürlük alanları olarak sunan Google ve sosyal ağlar panoptik biçimlere bürünüyorlar. Bugün gözetleme, özgürlüğe saldırı şeklinde gerçekleşiyor. İnsanlar kendilerini panoptik bakışa gönüllü olarak teslim ediyor” (Zeh ve Trojanow, 2009).

Bu gözetlemenin öznesi aslında gözetleme teknolojilerini yapanlar, belli noktalara konumlandırılanlar ya da bunların yayılmasına izin veren büyük devletler, küresel güçler yahut da büyük teknolojik şirketlerdir. Filmde bahsedilen dijital gözetleyici ise Circle şirkettir. Şirket, her yere kameralar yerleştirerek bu olguyu izleyiciye sunmaktadır.

Circle çalışanları için yapılan **“Hayal Cuması(Dream Friday)”** adlı toplantıda Bailey, fiyatlarının kot pantolondan daha ucuz olacak şekilde raflarda birkaç haftaya yerini alacağını söylediği minik kameraları çalışanlara atmaya başlar. Arkasındaki dev ekranda, işlek bir caddenin küçük bir kısmını gösteren görüntüye dönüp burada hiç kamera

görüp görmediklerini sorar ve cevap 144 kamera olduğudur. Neredeyse görünmez olan bu işi ise sadece bir günde yapmışlardır. Her rengi olduğunu, kamuflajın kolaylığını vurgular ve şöyle ifade eder:

“Artık tüm dünya izliyor!Diktatörler ve teröristler artık saklanamaz. Onları göreceğiz! Onları duyacağız. Her şeyi görüp duyacağız. Olursa bileceğiz. Buna ‘Değişimi-Gör’ diyoruz”(00: 17: 00 – 00: 17: 27).

Hiçbir izine gerek duymadan ve maliyetinin çok düşük olduğu bu veri toplama işi ni, sadece kötü olanı engelleyeceklerini öne sürerek iyi gösterme çabaları, şeffaflığın arkasındaki asıl güçte gizlenir. Ne var ki şeffaflık ve güç arasında yapısal bir çelişki ve bu çelişkinin yol açtığı tarihsel bir çatışma vardır; sonuçta birbiriyle iyi geçinemedikleri bir gerçektir. Han’a göre güç, perde arkasını, gizliliğin arkasına durmayı sever; Arkanum’a başvurmak¹ onun uyguladığı tekniklerden biridir. Şeffaflık ise gücün bu gizli alanını ortadan kaldırmaya, onu görünür kılmaya, diğer her şey gibi onu da ifşa etmeye girişir.Sürekli gözetlemede bu girişim daha aşırı biçimlerde işler. “Gözetleme toplumunun mantığı budur. Dahası topyekûn kontrol, eylem özgürlüğünü yok eder ve sonuçta herkesin hizaya getirilmesiyle sonuçlanır” (Han, 2017: 69).

4. Açıklık Demokrasisi: Karanlığın Açıklık Tarafından Yok Edilişine Doğru

Gözetim olgusundaki değişim, filmde deCircle Şirketi ile devlet arasında ortaya çıkan bir çatışma olarak sunulur. Circle şirketi, sınırsız şeffaflık talep eder ve aslında bu talebi kendisi teknolojiyle üretir, genişletir ve nihayetinde devlet gücü ile çatışmaya girecek bir karşılaşma alanına kadar ileri götürür. Güç-şeffaflık çatışmasında tarihsel koşullar bu kez şeffaflıktan yanadır:

“Devletin bize, bizim ona olduğundan daha fazla ihtiyacı var” (00: 12: 13 – 00: 12: 15)!

Şeffaflık talepleri karşısında devletin elini zayıflatan başlıca unsur, teknoloji şirketlerinin ellerinde tuttıkları ve güç dengesini devletin aleyhine değiştirecek miktardaki veridir. Film, herkesin Circle sosyal ağına üye olmasının yasalarla zorunlu hale getirilmesi gereken bir distopya sunmaktadır. Mae, oy kullanma gibi bazı vatandaşlık uygulamalarının Circle şirketi üzerinden yapılması fikrini ortaya atar.

Buna gerekçe olarak demokrasinin güçlendirilebileceği savunulur. Hâlbuki “sürekli olarak gözetlenen bireyler, demokrasi için gerekli olan bağımsız düşünme niteliğinden yoksun kalacakları için, böyle toplumlarda demokrasinin gelişmesi de mümkün değildir” (Johnson, 2001). İnsanlar istemese de sosyal medya kullanmak

1 Arcanum (çoğul Arcana): Simyacıların keşfetmeye çalıştığı büyük doğa sırrı, mucizesi, genel olarak gizli bilgi.

zorunda kalacak ve onlardan yaşadıkları ve düşündükleri her şeyi ifşa etmeleri beklenecektir. Üstelik bütün bunlar tek bir şirketin sistemi üzerinden yapılacak, o şirket tüm dünyayı yönetebilecek güce sahip olacaktır. Şeffaflıktan yana olmayan, Circle'ın da kendisini şeffaf biçimde sunması gerektiğini ileri süren bir devlet görevlisinin söylemlerinden sonra Tom Stenton, düzenlediği toplantıda şöyle konuşur:

“Açıklık, burada Circle'da tavsiye ettiğimiz bir şeydir. Onu yaşarız. Her gün açıklığa karşı olan bağlılığımızı gösteririz. Hükümetimiz pek göstermiyor ama. Açıklık beklerken gizlilikle karşılaşırız. Bize sorumluluk gerek, açıklık gerek! Bizi temsil eden insanların bizim paramızı alarak ne yaptıklarını bilmemiz gerek, bize daha iyi hizmet etmeleri için”(00: 37: 05- 00: 38: 01).

Devlet gücünün kontrol altında tutulması ve sözleşmeden doğan hizmet yükümlülüklerini yerine getirebilmesi için denetlenmesi gerekir. İktidarın hizaya getirmek, kontrol altında tutmak için sistematik bir şekilde sürekli ve zorla gözetlediği dönemin son demleri yaşanmaktadır. Toplumunu yönetmek için istihbarat ve diğer kurumlar vasıtasıyla vatandaşlarını açıktan veya gizlice takip eden devlet, bu kez dijital çağda vatandaşlar tarafından, aslında gerçekte teknoloji şirketleri tarafından köşeye sıkıştırılmaktadır. Hantal devlet yapısı, veri baronları karşısında köşeye sıkışmaktadır.

Şeffaflaşma süreci çift yönlü işlemekte hem devlet gücü hem de vatandaşlar kontrol altında tutulmaktadır. Dijital vatandaşlar bugün “Büyük Birader²”in zorla yapmak isteyeceği çoğu şeyi, sosyal medya ve teknoloji aracılığıyla kendi rızalarıyla yapmaktadır. Niedzwiecki'nin de dediği gibivatandaşlar Büyük Birader'den korkmaktansa onun gözlerinin üzerlerinde olmasını istemektedir (Niedzwiecki, 2010: 216). Bunun da ötesinde birey, sadece izlemeyi değil aynı zamanda, izlenmeyi de arzulamaktadır. İşler, Orwel'in 1984'ünden farklı gelişmektedir. Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya* eserinde ifade ettiği gibi, kölelik sadece baskıyla gelmez; özgürlük de insanları köleleştirmek için kullanılabilir (Huxley, 2019: 17). İnsanları zorla gözetlemeye gerek olmayabilir; tutkularının esiri olan insanlar zaten kendi özel hayatlarını yok edeceklerdir ve bir tehdit oluşturabilecek hiçbir farklı düşünce edinmemeleri sağlanabilecektir.

Teknolojikleşmek demokrasiyi dijital demokrasiye, vatandaşlığı ise dijital vatandaşlığa dönüştürmektedir. Dijital kültürün dijital demokrasisinde liderlerin yaptığı her şeyin dijital vatandaşlar tarafından bilinmesi arzulanır. Circle'da Stenton'ın düzenlediği konuşmaya kongre üyesi Olivia Santos da davetlidir ve demokrasinin nasıl olması

2 Özgün adıyla Big Brother, George Orwell tarafından kaleme alınan *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* adlı romanda yer alan kurgusal karakterlerden biridir.

gerektiğini herkese göstermenin yeni yolunu şöyle ilan eder:

- “Bugünden başlayarak tüm toplantılarım, telefon görüşmelerim ve e-postalarım seçmenlerimin ve tüm dünyanın erişimine açık olacak! Gerçek zamanlı olarak. Hepsi ‘**GerçekSen**’ sayfamda.
- Elveda karanlık oda görüşmeleri, elveda karanlık lo-biciler. Merhaba demokrasi”(00: 38: 45 – 00: 39: 15)!

Circle’ın yöneticileri, karşılıklı şeffaflık ilkesinin tüm çalışanları tarafından paylaşıldığını dile getirseler de Mae, bunu görmekte zorlanır. Gerçek karşılıklı şeffaflık henüz gerçekleştirilmiş değildir. Her şeylerini paylaşmaya, onları teşvik eden insanlar olan Bailey ve Stenton’ın aynı şeyi kendileri için yapmadıkları görülmektedir. Filmin yönetmeni, filozof Chomsky’nin Batı’yı, dünyanın geri kalanıyla ilişkisinde kendisi için istediğini başkası için istememekle suçladığından haberdar olduğu aşıkardır. Bu, şu şekilde anlaşılır: Mae, devlet yöneticileri ve politik liderler için talep edilen tam şeffaflığın, talep eden şirketler tarafından da uygulanması gerektiğini söyler; böylece etik erdem ulaşır.

5. Şeffaflığın Karanlık Yüzü: **Büyük Verinin Denetimi**

Sıradan insanlardan ziyade büyük kitleleri yönlendirme imkânı olan insanların bu teknolojilere dâhil olması ve şeffaflığı kabulünden sonra Mae’in aklına bir soru gelir: “Tüm veriler nereye gidiyor? Bir yerde saklanıyor mu? Bulutta mı?” Buradaki asıl soru, büyük verinin nerede saklı tutulduğu değil, kimde ya da hangi iktidarın elinde olduğudur. **GerçekSen**’in mucidi Ty Lafitte ise soruya şöyle cevap verir:

“Santos sadece başlangıç. Amaç, her şeyin kaydedilip izlenip yayınlanıp saklanıp incelenip her açıdan Circle için hazır olması. Mae’in işe başladığında diğer herkes gibi yaptırdığı *sağlık girişi üzerinden örnekle* her adım, her nefes, hepsi saklanıyor. İstedikleri gibi kullanabilirler. Bizi inceliyorlar. Circle’daki herkesin verileri inceleniyor, paraya çevriliyor” (00: 43: 31- 00: 43: 58).

Yavaş yavaş şeffaflığın, iyilik ve güzelliğin öne çıkarılarak nasıl kullanıldığı ve arkasındaki asil güç belirmeye başlamaktadır. Sosyal ağların kullanımıyla birlikte mahremiyet kamusallaştırılmakta ve karşılığında anlam, ün, şöhret ve hatta maddi kazanç sağlamaya çalışılmaktadır (Niedzviecki, 2010). İnsanları tek tip haline getirmek için oluşturulan bu sanal ağ ortamında işin ardında kâr payı yatmaktadır. İktidarların güvenliği bahane ederek her zaman daha fazla gözetimi meşrulaştırması gibi

teknolojiyi kullanarak her şeyi görünür kılmaya çalışanların da arzuladıkları sadece bilmek, saklamak ve yeri geldiğinde amaçları uğruna kullanmaktır. “Herkesin iradesine bir anda sahip olabileceğinizi düşünün! Gerçek demokrasiye sahip olursunuz.” Bilgiyi elinde tutanın Tanrıçılık oynama gösterisi gibi izlenen, kaydedilen ve saklanan bilgilerin her şeyi yönlendirebilecek olması gözetimi daha da dayatmalarını sağlar. Sürekli gözetime dayalı tekno-toplumlar da görünmeye gönüllü olma durumu farkında olmadan veri akışını hızlandırır.

6. Açıklık Etiğinin İlkeleri

The Circle filminin tasvir ettiği gibi dijital bir toplumda insanlar, şeffaf veya aşırı şeffaf bir toplumda etik bir yaşam sürebilir mi? Bu soru, filmde açıkça onaylanmaktadır. The Circle’in açıklık etiği, bir etik teori olarak gerekli argümanlara sahipmiş gibi sunulur. Örneğin sır saklamamak, bencillığe karşı cömertlik, kendi de dahil olmak üzere herkes için açıklık gibi etik ilkeler bulgulanabilir.

6.1 Sır Saklamamak

The Circle’da mahremiyet talebi sır saklamak olarak görülür ve “sır saklamak yalancılıktır” denir. Filmin kahramanı Maesıklıkla kanoya bindiği yere bir gece vakti gider ve gizlice kilitli yeri aşarak suya açılır. Havanın bozmasıyla birlikte işler ters gider ve Mae kanodan düşer. İşte o anda tepesinde bir helikopter belirir, Mae’yi kurtarır. Mae, ne kadar şanslı olduğunu düşünür fakat kurtuluşunun şansla hiç alakası yoktur. Hayatını **DeğişimiGör** kamerasının kurtardığını öğrenir. Bu olaydan sonra kameralar Eamon ve Tom’un dikkatini daha fazla çekmeye başlar. Artık diğer tüm izleyenler, kameraların ne kadar gerekli olduğu konusunda hem fikirdir. Bailey ile Mae arasında geçen diyalog, insan üzerine bir yük olarak sırlardan arınmanın, sır saklamamanın insanı nasıl rahatlatıldığı ilen edilir:

- “Sadece yalanlarımız başımızı derde sokar. Sakladığımız şeyler... Artık sırrını bildiğime göre kendini daha iyi mi daha kötü mü hissediyorsun?
- Daha iyi... Rahatladım aslında” (00: 52: 43- 00: 53: 03).

Sır saklamak dijital toplumun açıklık etiğinde artık bir erdem olarak yer alamaz. Gerçek şu ki dijitalleşme, erdemler listesini değiştiriyor. Mae, Hayal Cuması’nda Bailey’in konuğu olur ve yaşadığı suçu anlatır. “Sence, izlenirken daha mı iyi yoksa daha mı kötü davranışlar sergiliyorsun?” sorusuna “Daha iyi” cevabını verir ve ekler:

“Sırlar yalandır, sırlar suçları mümkün kılan şeylerdir. Sorumluluğumuz olmadığı daha kötü davranıyoruz.”

İnsanlar kamerayla gözetlendikleri yerlerde, kameralarının bakışı altında nasıl davranırlar? Bu soru, “Gözlemci baktığı şeyi değiştirir” diyen kuantum hipoteziyle daha iyi anlaşılabilir. Bir olasılık genliğinde tasvir edilen bir parçacık, ona bakmadığınız müddetçe bir dalga gibi davranır; bir parçacığın yapamayacağı şekilde bir odaya, yan yana iki farklı kapıdan aynı anda giriş yapabilir. Açıkçası böyle bir davranış sağduyumuz ters gelen, kabullenmekte zorlandığımız bir durumdur. Fakat ona baktığınız anda bir parçacık gibi davranır; öyle iki kapıdan aynı anda geçişler falan yoktur yani davranışları normaldir, sağduyuya uygundur (Işık, 2012: 46).

Mae’ye inanılırsa eğer, insanlar biri onu gözetlediğinde daha iyi davranırlar: Daha iyi! Bu, biraz da size tuhaf gelen davranışlar sergilemeyecekleri anlamına gelir. Peki, 7/24 kameralarının kesintisiz gözetimi insanlarda nasıl bir etkiye yol açar? Doğrusal akıl yürütme, gözetimin insanı iyi davranışa yönlendirdiği, doğrusa daha çok gözetimin insanı daha iyi davranışa yönlendireceği sonucuna ulaşır. Sokrates ve Aristoteles’e göre, bir kere iyi davrandığımızda en azından bir kere daha iyi davranabilme olasılığımız artar. Başka bir ifadeyle teknolojik destek altında sürekli gözetlenirsek eğer, en sonunda doğamızdaki kötülüğün tümüyle iyilikle yer değiştireceğini umabiliriz. Ne talih ki insanlar kesintisiz gözleme açık hale getirilebilirler. Tekno-iyimserlik böyle bir şeydir.

Aslında gözetim altında insanlar, olmadıkları biri gibi ya da öylelermiş gibi davranırlar. Teknoloji insanlarda iyiliğin galip gelmesini değil, ikiyüzlülüğü besler. Burada özgür olduğunu düşünen insan aslında daha başında hiç kendi değildir, olamayacaktır. Çünkü kuantumun gözlemci etkisine göre de tedirgin etmeyen gözlem imkânsızdır. “Sadece makineler şeffaftır” diyen Han’a göre insan ruhu, ötekinin bakışından uzak, kendi başına kalabileceği alanlara ihtiyaç duyar. Çünkü insanın geçirgenlikten yoksun olma gibi bir özelliği vardır. İnsan bedeninin sürekli bir ışık altında tutulması bir tür ruhsal tükenişe yol açar(2017: 17).

Göz ve iktidar arasındaki bağlantıyı ilk fark eden kişi, MÖ 4. yüzyılda yaşamış olan Aristoteles idi. Ona göre göz ile komuta arasında, görmek ile yönetmek arasında doğrudan bir ilişki vardır: “Göz bakışlarını yönelttiği her nesneyi tutsak alan, güçlü ışınlar yayan bir komutandır” (Dolgun, 2008). Nietzsche ise bakışları fırlatılmış nesnelere kapısına dâhil etmekte, gözün ve bakmanın kişi üzerindeki etkisini vurgulamaktadır:

“Benim yanımdan sessizlik ile geçişinden ve yüzünün kızarmasından anladım ki sen Zerdüşt’sün. Başkası olsa bakışı ve sözüyle bana sadakasını ve merhametini fırlatırdı. Fakat ben bu kadar dilenci değilim”(Nietzsche, 2010: 176).

Birine bakış, bir ihsan ve merhamet olarak sunulur. “[Birinin] yüzüne bakmak”

deyimi bunu ifade eder. Fakat Nietzsche burada Sartre'dan önce, bakışın ötekini nesneleştirici vasfını tasvir etmektedir. Merhamet etmek, bakan gözün bir tavrı olarak kendisine bakılanın, merhamete muhtaç birine de dönüştürüldüğünü söyler. Işıklı, bu konuyu şöyle açıklar:

“Gözlemci, içinde bulunduğu ortamı, yöneldiği nesneyi değiştirir. Örneğin ilkel bir kabilenin gündelik yaşam kültürlerini incelemek için kabileyle bir müddet birlikte yaşayan bir antropolog düşünelim. Antropolog, kendisinin kabile içinde olmasının kabile üyelerinin davranışları üzerine bir etkide bulunduğunu bilir fakat bunların gözardı edilebilecek kadar küçük etkiler olduğuna inanır. Bu yüzden gözlem kayıtlarını, o ilkel kabileyi tasvir etmek için rahatlıkla kullanır. Aslında tuttuğu kayıtlar, o ilkel kabileye ait kayıtlar değildir; ‘içinde bir antropolog olan ilkel kabile’ye ait kayıtlardır” (Işıklı, 2012: 76).

6.2 Bencilliğe Karşı Dijital Cömertlik

Film, açıklığı bir cömertlik türü olarak sunarak gizliliğe dair eski inançların yapısını sökmeye devam eder: Eamon doğuştan beyin felci olan oğlu Gunner'dan bahseder ve bir şey yapma arzusunu, sadece başkalarının yaptığı şeyleri izleyerek tatmin edebileceğini söyler. Bu tecrübelerin gördüklerini dünyayla paylaşan cömert insanlar tarafından oluşturulduğunu dile getirir ve ekler: “Onları senin gördüklerinden mahrum bırakmak doğru geliyor mu Mae?” diye sorar. Mae'nin yanıtı şöyledir:

“Çok yanlış geliyor; bencilceydi! Bilgi, temel insan hakkıdır. Var olan tüm insani tecrübeler erişim, temel insan hakkıdır. Bundan böyle sürekli olarak özel hazırlanmış bir ‘Değişimi Gör’ kamerası takacağım. Tamamen şeffaflaşıyorum” (00:57: 32 – 00: 58: 45).

Dijital zamanlarda, “Bencil gizliliğe karşı, cömert açıklık önerisi” dikkate alınacak bir teklif olarak görülebilir. Gizlilik, çoğu zaman Işıklı'nın (2019) da belirttiği gibi gizlenmesi gereken kötü şeylerin olduğu şüphesini doğurur. Kişisel durumların mahrem olması gerektiğini iddia etmek, anti-sosyal olmayı göze almak demektir. Dikizlenmek, fişlenmek, böylece yönlendirmenin normalleştirilmesiyle gözetlenmenin normal olduğuna ikna başlar. Işıklı, bu ikna sürecinin sosyal psikolojik arka planını şöyle özetler:

“‘Ben gözetlenmek istemiyorum’ dediğinizde, ‘Bir şey mi saklıyorsun!’ diyorlar. ‘Başkalarının bilmesini iste-

mediğiniz bir şey varsa büyük ihtimalle o yapmamanız gereken bir şeydir’ diyorlar. Buna karşı vatandaşı, ‘Benim saklayacak bir şeyim yok!’ demeye zorluyor. Dev dijital şirketler ise ‘Dijital dünyaya girişin başka yolu yok. Siber uzayda var olmak istiyorsan veri gizliliğinden taviz vereceksin!’ diyor” (Işıklı, 2019: 59).

The Circle’in uyandırdığı düşünce şudur: Modern yasalarda “evrensel insan haklarından biri” olarak tanımlanangizlilik aslında “bencil haklardan biri” olarak nitelendirilmeye daha uygundur. Gizlilik ve mahremiyetin bencillik yüklemiyle tanımlanması, bencilliğin yeniden biçimlendirilmesine ve mahremiyetin yapı sökümüne yol açar. Buna artık **mahremiyet sonrası (post-privacy)** denmelidir. Sosyal ağların getirdiği şeffaflıktan geri dönüşün olmadığını ve insanların kendini bu yeni duruma uydurması gerektiğini işaret eden ahlaklı etliğine göre kişisel alan tümüyle elden çıkarılmalıdır. “Herkesin özel hayatına karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır” diyen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 12. maddesinin revize edilmesinin zamanı gelmiş olmalıdır. Zira özel hayat yok edildiğinde 12. madde de işlevini yitirecektir.

6.3 Herkes İçin Açıklık: Ben Dahil

Şeffaflığın üçüncü haftasında 2 milyondan fazla izleyiciye ulaşan Mae, ilk zamanlarda yalnız olmadığını ve hatta bunun eğlenceli olduğunu düşünür. Ailesinin yatak odasındaki özel yaşam alanına kendi ve tüm takipçileri izinsiz dâhil olduğunda garip hissetmeye başlar. Ailesi, bunu yapmaya devam edemeyeceklerini ve kameraları söktüklerini söyler. “Mahremiyetimiz olmalı” derler. Buradaki antisosyalliği, dijital yerlilerin hâkim olduğu bir çağda sosyal medya kullanmamayı tercih eden insanlar için sadece kuşak çatışmasıyla açıklamak yanlış bir çıkarım olabilir. X ve Y kuşakları için bu adaptasyon süreci zor da olsa asıl mesele Z kuşağından insanların da mahrem alan yaratma arzularının olabileceğidir. Fakat zenginlik ve kontrolün artması için şahsi verilerin kullanıldığı, özel hayatın öylesine yok sayıldığı teknolojik toplumlarda hesaplarını kapatan ya da bir şekilde çemberin dışına çıkmak isteyen kişiler **eski kafalı, asosyal, uyumsuz** ve hatta **güvenilmez** olarak görünmektedir.

Mae’in ailesi Y kuşağı olduğu için mahremiyet aramaz, tam şeffaflığın insanın kaldıramayacağı bir yönüne tanık oldukları için özel alanlarını korumak isterler. Çünkü filmde Z kuşağı ferdi ve hatta **GerçekSen**’in mucidi olmasına rağmen insanlardan uzak yaşamak istemesiyle Ty, çember içindeki mahremiyetin son temsilcisidir ve yalnızdır. Mae ise dış fırçalarla bile her gün birileriyle konuşur. “İyi geceler herkese, yanımda olduğunuz için teşekkürler” der ama aslında gerçekte kimse yoktur. Video akışı olmadan tuvaleti kullanması için sadece 3 dakikası vardır.

Özel hayat tasavvurunu tamamen yok etmeye çalışan Mae'in hayatına milyonlarca insan her an şahitlik eder. O, herkesin böyle olması gerektiğini ve aksini yapan insanların **suçlu** olduğunu ifade eder. Ona göre en kişisel bilgiyi bile saklamak suçtur. Mae'nin kendi tercihlerini herkes için bir ölçüt (maksim) olarak teklif etmesi, açıklık etiğinin epistemolojik kriteri karşıladığını gösterir. "Öyle bir davranmalısın ki davranışın herkes için bir maksim olsun" (Kant, 2009) diyen Kant'tan yeniden alınan dijital onay böyle işler. Bu onaylama hem Kant'ı hem de açıklık etiğini sağlam bir etik zemine oturtur.

6.4 Kaybolmanın Sona Ermesi

Mae'in yeni fikirleri vardır ve HayalCuması'nda, "**RuhArama(SoulSearch)**" uygulamasını tanıtır. Fikir basittir: Herkesinönünde, adaletten kaçan tehlikeli olduğu kanıtlanmış birini seçerek aramayabaşlarlar. Erkek ya da kadın olsun RuhArama'nın onu 20 dakikadan az bir sürede bulacağını söyler. Suçlu, canlı yayın eşliğinde 10 dakika içinde yakalanır. Şöyle söylenir:

"Herkesin bulunabildiği yerde bir dostumuzu asla kaybetmeyiz" (01:20:05- 01: 20: 09).

Öyleyse herkes bir tane daha ister. Fakat bu kez kullanıcıların yoğun isteği, bir kanun kaçağının bulunması değil, sıradan bir vatandaşın aranmasıdır. Aranılan çemberin dışında kalan, kendi mahremine insanları dâhil etmek istemeyen Mae'in bir zamanlar iyi arkadaşı olan Mercer'dır. Diğer suçlu gibi o da bulunmak istemeyen biridir ama tek suçu arkadaşlıktan kaçmaktır. Bu sefer 10 dakika için geri sayım başlar. Mercer arabasıyla kaçmak isterken ellerindeki her türlü teknolojik aletle canlı yayın yapan insanlar peşine drone, araba, motor ile takılır ve bırakmazlar. Önüne geçen bir dronedan kaçmaya çalışırken panikle direksiyonu kıran Mercer köprüden uçar. İstemediği halde Circle ağına dâhil edilmeye çalışılması, alenen taciz edilmesiyle sonunda bir kişinin ölümüne sebep olunur. Herkes bir şekilde orada bulunmaya devam eder. Ama ortada bir sorun olduğu kesindir: Sistemden kaçamayan insanlar ve ölümlerine sebep olunan masum insanlar.

6.5 Tüm Sorunlar İçin Daha Fazla Teknoloji: Radikal Açıklık

Mae elimizde onca teknoloji varken neden böyle bir şeyin yaşandığını ve eğer teknolojinin faydası olabileceksenin ne olduğunu düşünmeye başlar. Cadı avındaymışçasına insanların içlerindeki ifşa arzusunu durduramadıkları bu çarpıcı sahnelerde film, teknolojinin getirdiği kötü sonuçları, örneğin masum birinin ölümünü izlerken dahi, "Bu olumsuzluğu yine teknoloji aracılığıyla ortadan kaldırmamız" düşüncesini tekrarlamaya izin verir. Tam da burada teknolojinin getirdiği kötü sonuçlarını yene-

nızca teknolojiyle çözülebileceğine inanan tekno-iyimserlik iş başındadır. Tekno-iyimserlerin asla sıfırlanamayan zarar artışından hiç bahsetmedikleri görülür. Bir tekno-iyimser olan Mae'ye göre Mercer'ı Circle değil, yetersiz ve kötü sistem öldürmüştür. Fakat sistem, nihayetinde insanların inşa ettikleri bir şeydir ve daha iyisi inşa edilebilir yani iyileştirilebilir; Mae'nin ifadesiyle sistem "düzeltilerilir".

Teknolojinin olumsuz sonuçları tekno-severlere göre teknolojiyi kötü yapmaz, onu daha güvenli hale getirmek için kullanılabilir kılar. Biri uçak kazasında ölünce uçakları bırakmazsınız, onların güvenliğini artırırınız, değil mi?Arkadaşını yetersiz teknoloji sayesinde kaybettiğine kendini inandıran Mae, HayalCuması'nda Eamon'ın konuşmasını böler ve "Bağlantıyı koparmak ve ailesini, arkadaşlarını aramak zorunda kalmak istemediğini" söyler. "Ya birbirimizle irtibatımız hiç kopmasaydı? Ya aramak yerine her zaman bilseydik. Teklif ettiğim şey **Radikal Açıklık** ve kesilmeyen bağlantı! Buradan başlanması gerek" diyerekCircle'ın yöneticilerini işaret eder. Yöneticilerin her hareketini, her kelimesini öğrenmenin ne kadar harika olacağını düşünmelerini ister. Şirket politikaları, iç işleyişleri,mesajlaşmalar, kritik kararların alındığı toplantılar, özel telefon görüşmeleri ve aklınıza gelebilecek her bir etkinliğin açık olmasını, hem de herkese açık olmasını talep eder. Yapımcı, seyirciye teklif ettiği açıklığın, seyirci tarafından filmde de talep edileceğinin farkındadır. Eğer açıklık,bir etik teori olarak uygulanmak üzere önerilecekse onun herkes için geçerli olduğuna seyircinin ikna edilmesi gerekir. Mae, etiğin bu temel koşulunu yerine getirmek için şöyle söyler:

"Dijital dünyanın ikiyüzlülüğünü bilirsiniz! Her şeyin Bulut'ta olmasını isteriz ama liderlerimiz onu uygulamıyor. Eamon ve Tom'u öncülük ettikleri bu deneyde bana katılmaya davet ediyorum. Şeffaf olmaya! Artık sır yok! Mahremiyet geçici bir şeydi ve artık sona erdi! Artık gölgelerde yaşamayacağız. Saklanmaktan usandım"(01: 37: 10 – 01: 39: 53).

Sadece maruz kalanların değil bu teknolojiyi yaratıp kullananlarında tam açıklık çemberine dahil edilmesiyle gelmesi beklenen geleceğin geldiği vurgulanır. Hiçbir gölge kalmayınca kadarözel ya da genel her alanın aydınlatılması gerektiğini savunan film,nihayetindemahremiyeti sonlandırır. Vatandaşların üzerine tutulan ve mahremiyeti mülkiyetlerinden geri alan dijital gözetim toplumunda, Brin'in şu sorusu tartışmayı ileri bir noktaya taşır:

Buna karşın vatandaşlar da istedikleri her yer ve herkesin üzerine tutabilecekleri bir el fenerine sahip olsalardı, gözlem altında tüm sırları ifşa edilmiş olarak yaşama-

ya dayanabilirler mi?(Brin, 1998: 14).

Işıklandırmanın sömürmek olduğunda ısrar eden Han'a göre kendini ışıklandıran herkes, kendini sömürüye teslim eder (Han, 2017: 71). Öyleyse tartışmanın bu noktasında daha fazla teknolojinin çözüm olacağına dair inanç kuşkulu karşılanmaktadır.

Bazılarına göre film, bu iddiasına izleyiciyi iknada başarılı olamamıştır. Zira film, şirket yöneticilerinin sakladıkları sırları Mae'nin deşifre etmesiyle biter (Bostan, 2018: 229). İfşanın isteyerek ya da istemeyerek ifşa edilmesi, aslında mahremiyetin tümüyle yok edilmesi beklentisine uygundur. Vatandaşlar da kendilerine ait verilerin ne kadarının kaydedildiğini, kimler tarafından kullanıldığını bilmemektedir. Hatta vatandaşın rızası çoğu zaman karmaşık, ayrıntılı ve küçük puntolu kullanım şartları sözleşmelerinde bir tür teknolojik zaman darlığı hilesiyle kerhen alınmaktadır. Aslında bu bir rıza değil, söz konusu teknoloji kullanımı için asgari bir koşuldur.

7. Mahremiyetin Yapısöküm Yoluyla Dönüştürülmesi

Teknoloji birçok kavramı değiştirip dönüştürmekte ve yeniden tanımlanabileceği bir boşluk yaratmaktadır. Castells'in (2008)enformasyon toplumunda, bilgi iletişim teknolojileri küresel çapta birbirine bağlı bir ağ oluşturmakta ve kişilerin özel yaşamlarının sürekli gözetlenmesini mümkün kılmakta hatta kolaylaştırmaktadır. Teknoloji, sınırlar sorununu tekrar gündeme getirmiştir. Özdeşlik ve ayırım yoluyla tanımlanan geleneksel sınır kavramı, dijitalleşme ve teknolojik tekelliğin ereğinde buharlaşmaktadır. Özel hayatın nerede başlayıp nerede bittiği de bir sınır sorunudur.

Mahremiyet, Arapça "**mahrem**" sözcüğünden türetilmiştir. Türkçedeki en yakın ve doğru çağrışımı olan "haram" sözcüğüdür. "Haram" ise "yasakladı, men etti, mahrum bıraktı" gibi anlamlara gelen "h-r-m" fiilinden türetilmiştir. "Mahrem" kişiye özel olanı, "harem" kişiye özel alanı, "haram" ise kişiye özel olanın başkasına yasak olmasını ifade eder. Bir şey "benim mahremim" olduğunda tüm çıplaklığıyla ve var oluşuyla bana özel olur. Bir şey "bana haram" olduğunda ise tüm varoluşuyla bana yasak olur. Her iki anlamı bünyesinde taşıyan "mahremiyet" ise bir mülkiyet, sahiplik ve kişiye özel olma hali ile başkasından kendini saklama, koruma ve uzak tutma halini tanımlar. Bu yüzden mahremiyetin olduğunda yerde iki koşul açıkça ortadadır: i) Kişiye özel olan bir şey, ii) Kişilerin her yönüyle uzak durması gereken bir şey. Öyleyse mahremiyetin olduğu yerde iki özne birlikte mevcut olur:

i) Sahip olan kişi

ii) Sahipliğe saygı duyması gereken kişi.

Mahremiyet kavramı İngilizcede **privacy (kişiye özel)** sözcüğüyle karşılanmaktadır. Özel hayatın gizliliği ve her türlü özel mülkiyeti de içine alacak şekilde genişletilmiştir.

Bazı uzmanların tespit ettiği gibi mahremiyet, günümüzde düşünce, davranış ve tutumun belirlenmesinde referans değerlerden biri olarak kabul edilmektedir (Gündüz, 2015). Teknoloji ve bilim eksenli hızlı toplumsal değişim, toplumsal olguların ya biçim değiştirmesine ya da artık mevcudiyetini sürdürmemesine yol açar. Bir dönemde yapılması ayıp, mahsurlu, yadırgatıcı ya da güzel, şık ve münasip görülen pek çok davranış örüntüsü, bir başka dönemde tam tersi niteliklerle tanımlanabilir. Mahremiyet, dijital tekno-kültürlerde yok olmamış fakat biçim değiştirmiş toplumsal olgulardan biridir:

“[Ö]zellikle toplumsal değişme olgusunun hızlı seyrettiği günümüz toplumlarında, kitle iletişim araçları ve özellikle internetin yaygınlık kazanması ile mahremiyet algısı üzerinde hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir”(Gündüz, 2015: 307).

Mahremiyettasavvuru, merak ve gözetlemenin teknik araçlarla kolaylaştırıldığı ve kullanıcıların merakını tatmin için gözetlemeye tahrik edildiği siber toplumlarda daha hızlı anlam dönüşümüne maruz kalmıştır. Siber toplumların dijital kültüründe her türlü teknolojik gelişme, ifşanın lehine fakat mahremiyetin aleyhine işler. Teknolojik istilataraftından mahremiyet alanları işgal edilmekte, muhafazalı özel yaşam alanları gittikçe daralmaktadır (Küçükvardar, 2016: 197). Evlere gizlice girme, böcek denilen dinleme cihazları yerleştirme, kapalı kasalardaki eşyaları çalma, konuşmalara kulak misafiri olma şeklindeki geleneksel gizlilik ihlallerinin yanında, birçoğu internet tabanlı yeni dijital ihlaller de yaygınlaşmaya başlamıştır. Hala evlerin kapı, çatı ve penceresinden hırsızlar girmekte fakat akıllı evlerle hırsızlığa karşı önlem alınmaktadır. Evlerin bedenleri güvenlik kameraları ve tanıma sistemleriyle donatılmaktadır. Alan tarama sistemleriyle hırsızın dijitalleştirilen ayak izlerinden, taban tanıma sistemleriyle oturduğu yerde poposunun bıraktığı basınç dağılım grafiğinden tanımak mümkündür (Işıklı, 2018). Bunlar artırılmış güvenlik durumlarıdır. Fakat bu güvenliği artırmanın bedeli, verilerinin bulutta dolaşmasıdır. Teknolojik yan etkiler kuramının işaret ettiği gibi, bir sorunu çözmek için daha fazla teknoloji kullanmak sorunu asla çözmez; hiçbir zaman sıfırlanamayacak bir açık daima korunur (Aksu ve Işıklı, 2019).

Geleneksel dönemde gizlilik ihlalleriye saldırganın maharetinden ya da yeterli önlem almakta gevşek davranan mağdurun ihmalinden kaynaklanırdı. Günümüzde ise kişisel verilerin güvenliğini tehdit eden yeni bir mahremiyet açığı davranışı gelişmiş durumdadır. Kullanıcılar internette ayak izlerini gizlemeyi az çok öğreniyorlar fakat paylaşım, beğeni, takip, yorum, checkin-konum paylaşma gibi sosyal medya pratiklerini gönüllüce gerçekleştirdiklerinde gizliliklerini bilinçli ve özgür iradeleriyle ifşa et-

tiklerini umursamıyorlar. Dijital görünürlüğün cazibesi, dijital benliğin inşası ve sosyal medyada benlik sunumu gibi olgular, kullanıcıların mahremiyete yükledikleri anlamı güncellediklerini göstermektedir. Sanal ortamda paylaşma arzusu, neyin kişiye özel olduğunu ve kişiye özel olanlardan hangilerinin yeni kamusal alan denilen internette paylaşılmayacağını ivedi bir tartışmaya açmıştır.

Z kuşağı, kendine ait olanın kendi ağında kaldığı müddetçe gizli kaldığını düşünüyor olabilir. Çünkü ağı genişletmek, daraltmak ve yeniden düzenlemek, gerçek sosyal ağlarda bir değişikliğe gitmekten daha kolaydır. İnternetin ve sosyal medyanın hızlı paylaşıma olanak sağlaması ve çoğu işin elektronik olarak yapılması çoğu vaktin orada geçirilmesine sebep olmaktadır. Gözetim aracılığıyla mahremin ihlali sadece görünür olan kameralarda değil araba içlerindeki GPS, internet ve sosyal medyada paylaşılan her veride saklıdır.

Kullanıcının iradesi dışındaki dijital toplumun yapısı, dijital sensörlerle donatılmıştır. Sensörler, dijital kültürün var olması ve varlığını geliştirerek sürdürmesi için zorunludur. İnsan bedeni insan kemik iskelet yapısı neyse dijital kültürler için dört bir yana döşenmiş sensörler de odur. Arabalardan sokaklara, gökyüzünden derin denizlere kadar her bir karış alanın algılayıcılarla donatılması süreci devam etmektedir. Kişilere kendilerine özel uzam alanı bırakmayan bir dijital istila söz konusudur. Gizlilik ancak bundan böyle protokoller üzerinde bir uzlaşmayla teminat altına alınabilir. Dijital çağda hala geleneksel gizliliği arzulayanlar olsa bile onlarda artık tümü gözetlenen bir uzam içinde kendilerine özel alan yaratmaya çalışacaklarını bilmelilerdir.

8. Mahremiyetin Dönüştürülmesinde Özel-Kamusal Alan Ayrımının Bulanıklaşması

Dijital ortamda kişinin kendisine ait tüm bilgilerin denetimini kaybetmesiyle mahrem alanının tümüyle ihlal edilme riski de vardır. Dijital dünyanın gözleri, arama motorları tarafından her hareketimizin izlendiği ve kayıt altında tutulduğu bu ortamlarda kişisel veri koruma politikalarının önemi de ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya, kullanıcılarına gerçekte olduğundan daha fazla düşünce ve ifade özgürlüğü, çığınca görüme fırsatı verir. Fakat bu özgürlüğün gerçek mi yoksa yanılsama mı olduğu konusunda bir uzlaşmazlık vardır:

“Teknoloji ve sosyal medya, bireylerin özgür inanç ve paylaşımlarına imkân tanıyormuş gibi görünse de aslında bu tür özgürlükleri kısıtlayıcı olmaktadır. Gözetim olgusu sosyal ağlar ile birleştiğinde bireylerin farkında olmadan özgürlüklerini yitirmelerine sebep olmaktadır” (Aksu ve

Işıklı, 2019: 78).

Kişinin gözetlendiği bir toplumda, özel olanın kamusal hale geldiği durumlarda özgürlüğünün hiçbir şekilde kısıtlanmadığını söylemek güçtür. “Kamusal alan, aile ve arkadaşlık ortamının dışında kalan ve onlardan çok farklı bir ‘toplumsal yaşam bölgesi’dir” (Sennett, 2002: 52) fakat kullanıcılar sosyal ağlarda oluşturdukları yeni kamusal alana özel hayatlarını kolayca ve sürekli taşımaktadır. Kişisel veri paylaşımı ve ifşa üzerine kurulu sosyal ağlar, özel alan ile kamusal alan sınırlarını daha fazla bulanıklaştırmaktadır. Sanal ortamın ulaşılabilir özel alanları ile gündelik mahrem alan karışmaya başlamıştır. Mahrem olanın her zaman kamusal olmaması gibi sakladığımız şeylerin yasanın yasakladığı şeyler olması da gerekmemektedir. Gayri meşru şeyler zaten ifşa edilmektedir fakat bu mahrem değildir. Mahrem alan kişisel olandır. Kelimenin tam karşılığı ile kişiye özel olandır:

“Mahrem olan ile olmayan, kamusal ile özel alan arasındaki ayrımların giderek muğlaklaştığı böylesi bir toplumda insan için, kendi varlığının ve mahreminin sınırlarını çizmesi o ölçüde güçleşir. İnsan, artık gerçek bir amacı ile sonucu olan eylemlerinin ya da düşüncelerinin ürettiği bir varlıktan çok, gösteri haline gelen hayatının yayıncısı haline dönüşür” (Aydın, 2013: 122).

Kendini teşhir eden bireyin bunu yaşam şekline dönüştürmesi mahremiyet olgusu için bir tehdittir. Gözlenebilir olan her şeyin açıklanabilir olma beklentisi, açıklanamayacak hiçbir şeyi de yapmamalıymış gibi hissettirmektedir. Gizli saklının kötücül olabileceği düşünülmektedir. Mahremiyet, kişiye özel durumlar ile herkese açık konular arasında kesin ayrımları ifade eden bir kavram olmalıdır. Kamusal alanlarda kameralar gibi elektronik izleme ve kayıt araçları ile yapılan gözetim sıradanlaşmaktadır fakat artık özel alanlarda kişinin kendini paylaşma hazzı ile gelen gönüllü gözetim mevcuttur. Gönüllü gözetim üzerinden inşa edilen bu yeni omniptikon evreninde artık herkes, herkesi görüp izlemeye gönüllü olmaktadır. Teknoloji ise bu gözetimi küresel çapta uygulayarak mahremiyetin karşısına tam şeffaflık ile en büyük tehdidi çıkarmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki; mahremiyet sadece kişileri ilgilendiren psikolojik bir ihtiyaç değildir. Aynı zamanda toplumsal yaşamı yakından ilgilendiren sosyolojik bir olgudur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen hızlı ve kapsamlı gelişmeler sayesinde, mahremiyet hakkına yönelik tehditlerin ve müdahalelerin giderek artışı ve kolaylaştığı gözlenmektedir. Gerek bireysel yaşam gerekse toplumsal yaşam bakımından böylesine önemli bir olgunun yalnızca hukuki düzenlemelerle korunabileceği ileri sürülemez. Etik boyutu için de en az hukuki boyut kadar önemli olduğu söylenebilir.

Her şeyi bakışa açık kılan, gizlemeyen bir toplum arzusunda saklanacak hiçbir şeyin olmaması gerçek değildir, gerçekçi de değildir.

9. Etik Tercihin İmkânsızlığı Olarak Açıklık Etiği

İnsan eylemlerini konu alan etik, eylemlerimizin doğası ve değeri üzerine konuşur. İyi vekötüyü özgürlük ve sorumluluk açısından kuramsallaştırır. Bugünkü dijital etik tartışması, “etik” sözcüğünün Yunanca kökenine yani “ethos”a bağlı kalınarak sürdürülebilir. Ethos, Eski Yunanca’da iki farklı anlama sahiptir:

- i) Geniş anlamda alışkanlık, töre, görenek demektir. Kişilerin eylemlerini yaşadığı kentte (sitede) geçerli olan töreye uygun olacak şekilde düzenlemesine gönderme yapar. Töre aynı zamanda ahlak yasasını da içerir. Normlara uygun davranan kişi “etik davranmış” da olur.
- ii) Dar anlamda karakter demektir. Kişinin bir eylemi gerçekleştirmeden önce eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamayarak iyi olanı gerçekleştirmek ve iyi olanı karakterinin bir parçası haline getirmesidir (Kizza, 2003: 66).

Ahlak, toplum içinde yaşayan bireylerin uymak zorunda olduğu davranışlar olarak tanımlanırken etik ise ahlaki davranışı belirlemek için rehberlik sağlar. “Etik, istenilecek bir yaşamın araştırılması ve anlaşılması, daha geniş bir bakış açısıyla bütün etkinlik ve amaçların yerli yerine konulması, neyin yapılacağı ya da yapılmayacağı, neyin isteneceğinin ya da istenemeyeceğinin, neye sahip olunacağı ya da olamayacağı bilinmesi”dir (Tıngöy, 2009: 217). Etiğin dayandığı temel koşul iyi niyettir. Etik kısaca doğru ile yanlış arasındaki fark ile insan davranışlarını yorumlar.

Dijital toplumlarda, siber uzayda seçme özgürlüğü (özgür irade) tartışmalı hale gelmiştir. Her şeyin görülebilir, bilinebilir ve öngörülebilir olduğu dijital bir toplumda, kişilerin özgürce tercihte buldukları ve bu yönde irade gösterdiklerini söylemek olanaksızdır. Kişi sürekli gözetim altındayken gözetleyen bir özneye dönüşse bile onun, davranışının sorumluluğunu zorunlu olarak üstelenen etik bir özne olarak kalmaz. Gözetlendiğini biliyor oluşu, onun başkalarını gözetlediğinin de bilindiği anlamına gelir. Kişi, dijital toplumda başkasını gözetleyen bir göze dönüşür:

“Teknoloji, görselleştirilmiş gerçeklik aracılığıyla bireyi gerçek olduğuna inandığı bir evrene yerleştirir. Çünkü birey, bu evreni görmektedir. Ama bu evren, bütünüyle kurgusal bir imajlar dünyasıdır. Görüntü temelli gerçekler üretilmekte ve tüketilmekte olduğu için kurgusaldır” (Bayrı, 2011).

Kişilerin birden fazla seçeneği olduğunda özgürce karar vermiş olur ve verdiği karar, özgür tercih koşulunu karşıladığı için ahlaki karar niteliğine kavuşur. Dijital toplumda kişi sanki özgürmüş gibi, gözetlenmiyormuş ve gözetlemiyormuş gibi davranabilir ve eylemlerinin sonuçlarını üstlenebilir. “Sosyal medya kullanıcıları, sanal alem üzerinde ne yaptıklarını ne gördüklerini ve ne duyduklarını özgürce seçebiliyor hissine kapılmaktadırlar. Ancak bu durum ne yazık ki sadece bir yanılsamadan ibarettir çünkü sosyal medya, iktidar ve otoriter rejimlerin elinde bir gözetleme ve baskı aracıdır (Demir, 2017). Kişilerin gözetim baskısı altında tercihte bulunduğu dijital toplumlarda özgür irade en azından tartışmalı hale gelir. Davranışlarının sonuçlarıyla seçim aşamasında karşılaşan kişi, gözlemci etkisi altında ne yapacağına karar verdiğinde harekete geçen şey özgür irade değil, sadece özgürlüğün bir yanılsamasıdır.

Gerçek bir etik tercihin sonunda kişi, iyi olanı tercih edecek bir karakter inşa etme sürecini pekiştirdiği için kendini daha iyi biri olarak hisseder ve iyilik, benliğin bir parçası haline gelir. Böylece etik ile erdem arasında eskiden kurulmuş olan bağ korunmuş olur. Dijital toplumlarda ise kişinin tercihini etkileyen dijital gözetim ve denetim, kişinin verdiği kararı ve gerçekleştirdiği eylemden beklenen erdemin gerçekleşmesini engeller. İyiyi isteyerek ahlaklı ve erdemli olunabileceğine dair büyük bir külliyat, dijital gözetim ve denetim toplumunda etik tercihi, kişinin iyiyi mi istediği yoksa yaptırımdan mı korktuğunu anlamının zorluğunda tarihsel anlamını yitirir.

Şeffaflık, aleniyet, ifşa etme gibi amacı kendi dışına taşan bir eylemin, Kantçı anlamda çıkarsızlığı ve sonuçlarının hesaba katılmayışı sırf iyi olduğu için gerçekleştirilme imkânını ortadan kaldırır. Sonuçları öngörülen bir eylemde kişi, kendisinden başkası tarafından sorgulanmayacak olan bir etik ikileme karşı karşıya kalmaz. Dolayısıyla burada kişi vicdanı karşısında evrensel bir etik ilkedenden değil, evrensel gözetleyiciden bahsedilebilir.

10. Sonuç ve Tartışma

Mahremiyetin olmadığı bir çağa, çok hızlı giriş yaptık. Artık dijital çağlardayız; internet ile birbirine bağlı nesnelere, teknolojik tekilliğin genişlettiği siber ağların içinde yaşıyor ve yaşatıyoruz. Bu çemberden biraz olsun çıkış için elimizdeki tek anahtar kişinin kendine özel mahrem alanıdır. Bir yandan internet üzerinde daha fazla popülerlik ve beğeni için kendi özel hayatımızı kendi isteğimizle paylaşırken diğer yandan istemesek bile dinlenip izlenmekteyiz. Mahremiyet bizi insan yapan şeylerdendir ve “Tamamen şeffaf olan yalnızca ölü olandır” (Han, 2017: 18).

Gözetimin hiçbir çeşidinde mahremiyete yer olmadığı görülmektedir. Hepimiz, hayatımızın her anını, düşündüğümüz her şeyi ve hatta en özel kalması gereken şeyle-

ri bile sosyal medyada paylaşmaya teşvik ediliyoruz. Mahremiyetimizden kendi isteği-mizle vazgeçiyoruz. “Mahremiyet ve özerklik birbirinin içinde kavramlardır. Mahremi-yeti zedelenen bireylerin onuru ve özerkliği de zedelenmekte, dolayısıyla sorumluluk, demokrasi gibi önemli öğeler zarar görmektedir. Mahremiyet kendi başına önemli ve değerlidir” (Dedeoğlu, 2006: 3). Filmde önerilen türden bir açıklık etiği, dijital yaşam-da mahremiyet ve iyiyi isteme gibi köklü insanlık arzularını ne kadar tatmin edecek-tir? “İnsan kendisi için bile şeffaf değilken” (Han, 2017: 18), şeffaflık meşruiyetin bir ölçütü olarak kullanılmamalıdır.

Dijital etik, tartışmamız gereken gerçek bir etik sorundur. Çünkü içinde yaşadığımız eski dünyamızdan farklı; kabloların, bilgisayarların ve ekranların bolca yer aldığı yeni bir dünya söz konusudur. Bu sanal dünyada özgür olup olmadığımız gibi nasıl davranmamız gerektiği üzerine de düşünmeliyiz. Oradaki yaşamın amacına ulaşmak açıklık etiğinden geçirmiş gibi gösterilse de mahremiyet yoksunluğundaki birey için amacına ulaşmıştır, denilebilecek midir? Mahremiyet tartışmalarının yanında, her şeyin gözetlenip kontrol edildiği bir toplumda özgür iradenin anlamı ve erdeme nasıl ulaşılacağı da asıl meselelerdendir. Açıklık sisteminin önerisi fazlaca baskıcı olabil-mektedir. Gözetleme ve denetim, istenildiğinde kontrol edilebilir ve hesaba çekilebilir gerçek bireylerin elinde olduğundan farklı sonuçlar doğurabilmektedir. İstenildiğinde açık olmak ile zorunlu olarak açık kalmak arasında fark vardır. İnsanlar bir etik sistemi özgür iradeleriyle onaylamayı isterler. “Aşağısı yukarısı tarafından değil, yukarısı da aşağısı tarafından gözetlenecektir. Herkes herkesi görünürlüğe, kontrole itecektir, üstelik de özel hayatlar buna dâhil olacak şekilde. Bu topyekûn gözleme ‘şeffaf toplum’u insanlık dışı bir kontrol toplumu haline getirir. Herkes herkesi kontrol eder” (Han, 2017: 69). Özgürce benimsemedikleri bir sistemde özgür tercihlerde bulunabilecek-leri ve eylemlerinin sonuçlarını üstelenebilecekleri düşüncesi fazlaca ütöpic hatta dis-topiktir. Açıklık, dijital gözetim ve denetimle ilgisini hiçbir zaman koparamayacaktır.

Her şeyini açık etmelisin, diyen bir dijital ahlak yasası önerilebilir mi? Her şeyini açık etmelisin diyen ilke, herkesin her şeyi açıkça ifşa etmesini de içerir mi? Hiçbir ikti-dar kendini açık etmeye yanaşmazken tam şeffaflığı savunan açıklık etiği ise ancak bir hayal olarak kalacaktır. Teşhir gözetlemeyi, gözetleme büyük veriyi ve en son bu veriyi bir arada elinde tutabilecek onu işleyip kullanacaklar için gücü beraberinde getirmek-tedir. Teşhircilik interneti besledikçe özel ve mahrem alan hızla yok olmaya devam edecektir. Sadece bir kişinin değil herkes yaptığında ifşanın şeffaflık aracılığı ile meş-ru olacağını savunan film, mahremiyeti kötücüllükle ilişkilendirmektedir. Film bütün çirkinlikler karanlıkta olur mantığı ile görünmeyendekini suç ve suçlu ilan etmektedir. İfşa olmasından korkulan her şey gayri meşru değildir. Meşru olan şeyleri de mahrem

tutmak insanların en büyük hakkıdır. Tam açıklık toplumsal düzen bozulmaları ve kaosa neden olabilmektedir.

Yaşamın amacını ve bu amaca uygun olarak nasıl kararlar verip eyleme geçeceğimizi belirten etik için tam açıklığı savunan ve bireye tercih hakkı bırakmayan açıklık etiği nasıl bir tür olacaktır, tartışılır. Etik tercihi mümkün kılan, onun ahlak yasasına uygunluğudur. Gözetim toplumunda, hesaplamalı davranışlarda ne türden bir ahlak yasası olabilir? Karar verebilen insan ile kararları hesaplanmış insanların eylemleri arasında fark olacaktır. Eylemler kişiyi, ahlaki eylemin amacı nedir, sorusuna götürür. Düşünce tarihinde eylemlerin nihai amacına dair; hayattan zevk almak, mümkün olduğunca fazla haz yaşamak, acıdan kaçma, görev ve sorumlulukları yerine getirmek, mutlu olmak gibi çeşitli görüşler geliştirilmiştir. Dijital etik, eylemlerin nihai amaçları için neyi öngörmektedir? Güvenli ve zekice bir yaşam mı? Hata yapmamak mı? Bu tür soruları tartışmak gerekmektedir. Dijital etik türü olarak açıklık etiği, iktidarı ellerinde güç olarak kullanmaktan başka hiçbir amaca hizmet etmemektedir ve amaçsız kaldığı için de etik olarak düşünülemez.

The Circle, dev şirketlerin teknolojik hükümlerinin insanları yalnızlığa mahkûm ettiği diğer yandan ise sadece teknolojinin yalnızlıklara çare olabileceğini izlediğimiz bir film. Circle şirketinin “şeffaf dünya” anlayışı izleyenlerin aklına “Böyle bir dünyada yaşamak ister miyim?” sorusunu getirmektedir. Özel hayatın yok sayıldığı, neredeyse her eylemin topluma açık olduğu bir dünyada yaşamak ister miydiniz? Adım adım içine doğru sürüklendiğimiz bir düzeni tasvir eden film sanal yaşamlarımızı bir çember çizip mercek altına aldığına tam şeffaflığın neler getirebileceğini göstermektedir.

Her şeyin dijitalleştiği toplumlarda etik de dijital etik olarak değerlendirilmelidir. Açıklık etiği, dijital etik arayışında önemli bir başlangıç noktası sunar. Herkes ve her şeyin görünür olmasını savunan açıklık etiği diğer tüm etikler gibi literatürdeki yerini almak üzeredir. Tam şeffaflık arzusu için kullanılacak bu kavram, mahremiyetin olmadığı bir dijital etik alanı sunmaktadır. Açıklık etiğinde her şeyin görünürlüğü zorunlu kılınmaktadır. Açıklık etiği de erdem etiği, mutluluk etiği, haz etiği, ödev etiği gibi bir etikdir ve üzerinde konuşulup sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Şeffaflık kavramı arkasına sığınıp özel hayatın gizliliğini ihlal etmenin ne kadar etik olduğu tartışılmalıdır.

Mevcut etik terminolojisi dijital ortamlarda insanın durumunu tasvir etmek için yeterli görünmemektedir. Hem geleneksel hem de dijital durumları tasvir için değer devrimine ihtiyaç vardır. Teknolojinin getirdiği bir mesele olan dijital yaşamlarda etik tercih sorunu, teknolojinin olduğu bir ortamda nasıl davranmamız gerektiğine cevap arar. Dijital ortamlar için geliştirilecek etik teorinin nasıl olması gerektiğine dair

epistemolojik kriterler netleştirilmelidir. The Circle filmi, şeffaflık ve tam açıklığın bir simülasyonunu sunar. Açıklığın bir etik teori olarak sunulabileceğini; sır saklamamak, bencillığe karşı cömertlik, herkes için açıklık, kaybolmanın sona ermesi gibi argümanlara dayanarak teklif eder. Bunlar tam bir etik teori için yeterli olmamakla birlikte, etik teori olarak açıklık etiği de dijital etik ihtiyacını karşılayacak durumda değildir. Birey, tam şeffaflığı savunan açıklık etiği ile dijital ortamda da evrensel etik ilkelerine ulaşamayacak gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Aksu, Z. U. ve Işıklı, Ş. (2019). Teknolojik zehirlenme, semptomları ve teknolojik düzen. *Isophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*. Yıl 2019, Sayı 2, ss. 57-87.
- Aydın, B. (2013). Sosyal medya mecralarında mahremiyet anlayışının dönüşümü. *İstanbul Arel Üniversitesi, İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi*(5), 122-137.
- Bayrı, D. (2011). *Gözün egemenliği tarihin sonu mu?* (Cilt Özne: Baudrillard sayısı). Adana: Karahan Kitabevi.
- Bostan, D. (2018). Medya dönüşürken bilgi ve iktidar: The Post ve The Circle. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*. Yıl 2018.
- Brin, D. (1998). *The Transparent Society (Şeffaf toplum)*. Basic Books.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* (2 b., Cilt 1). (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chomsky, N. (2002). *Yeni Dünya Düzeninde Yalanlar ve Gerçekler* (1 b.). (S. Göbelez, Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Dedeoğlu, G. (2006). Bilişim toplumunda etik sorunlar. *II. Uygulamalı Etik Kongresi Bildiri Kitabı*. Ankara.
- Demir, A. (2017). Siber kültür ve hiper gerçeklikte değişen yaşam. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 8(29), ss.87-96.
- Derin, S. ve Çetinkaya Yıldız, E. (2018). Adler yaklaşımı açısından “İçimdeki Çocuk” filminin analizi. *Eğitim ve Bilim*, Yıl 2018, Sayı 193, Cilt 43 ss.317.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapisane yahut Gözetim Toplumu*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Fairman, L. (2016, Mayıs 19). <https://www.rifemagazine.co.uk/2016/05/influence-and-appreciation-of-film-in-todays-society/> adresinden alınmıştır.
- Flusser, V. (1997). *Medienkultur (Medya kültürü)*. Frankfurt.
- Foucault, M. (2015). *İktidarın Gözü*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Gündüz, O. (2015). Toplumsal değişme ve mahremiyet algısı. *Din, Gelenek ve Ahlak Bağlamında Mahremiyet Algıları Sempozyum Bildiri Kitabı* (s. 307-319). içinde Ordu İlahiyat Vakfı.
- Han, B. C. (2017). *Şeffaflık Toplumu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis.
- Huxley, A. (2019). *Cesur Yeni Dünya*(30 b.). (Ü. Tosun, Çev.) İthaki.
- Işıklı, Ş. (2012). *Kuantum Felsefesi Postmodern Bilimin Doğuşu*. Ankara: Birleşik .
- Işıklı, Ş. (2019). Büyük veri ve çin: tehdit mi fırsat mı?*Sabah Ülkesi Dergisi. Yıl 2019, Sayı 59.*
- Johnson, D. G. (2001). *Computer Ethics*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Kant, I. (2009). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (İ. Kuçuradi, Çev.) Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kizza, J. (2003). *Ethical and Social Issues in the Information Age*. Springer.
- Niedzviecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*. (G. Gündüç, Çev.)
- Nietzsche, F. (2010). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. (K. Ata, Çev.) İstanbul: İlgı Kültür Sanat .
- Orwell, G. (tarih yok). *1984*. (66 b.). (C. Üster, Çev.) Can Yayınları.
- Öztürk, Ş. (2015). Sosyal medyada etik sorunlar. Selçuk İletişim, Yıl 2015, Sayı 1, Cilt 9, ss.290.
- Sennett, R. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (2 b.). (S. D. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Schacht, U. (2012). *Über Schnee and Geschichte (Kar ve Tarih Üzerine)*. Berlin.
- Singer, P. W. ve Friedman, A. (2018). *Siber Güvenlik ve Siber Savaş* (2 b.). (A. Atav, Çev.) Ankara: Buzdağı.
- Tingöy, Ö. (2009). *Bilişim Çağında Etik*. İstanbul: Avcıol Basın Yayın.
- Yüksel, Y. D. (2003). Mahremiyet hakkı ve sosyo-tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.2003, Sayı 1, Cilt 58, ss.182.
- Zeh, J. ve Trojanow, I. (2009). *Angriff auf die Freiheit: Sicherheitswahn, Überwachungsstaat un der Abbau Bürgerlicher Rechte*. Almanya: Hanser.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 3 • Güz/Autumn 2019

ISSN: 2651-463X

İLETİŞİM ARAŞTIRMALARININ YENİ TRENDİ: ETNOGRAFI

Semra AĞAÇ SUCU

Marmara Üniversitesi

semraagacsucu@gmail.com

ÖZET

Bugün artık gündelik yaşam pratiklerimizin dijital ortamlarda gerçekleştiği bir çağda yaşıyoruz. Bu da beraberinde dijital alanın bilimsel çalışmalarda araştırma sahası olarak kullanılıp kullanılmayacağına dair etik tartışmaları da içeren farklı görüşlerin dile getirilmesine sebep olmaktadır. Çevrimiçi ve çevrimdışı dünya arasındaki etkileşimle şekillenen sosyo-teknik olguların analizi için yeni bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Büyük Veri çağında artık pozitivist bilim anlayışına dayalı evrensel yasalar önemini yitirmekte, bunun yerine çeşitliliği savunan modeller ve trendler önem kazanmaktadır. Bu çerçevede, gündelik yaşam pratiklerinin analizi için gözleme dayanan bir metot olarak etnometolojinin iletişim araştırmaları başta olmak üzere çevrimiçi bilimsel araştırmaların yeni trendi olduğu görülmektedir. Bu varsayımdan hareketle bu çalışmada, Çevrimiçi Etnografi'nin bilimsel araştırmalardaki kullanım düzeyinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Temel araştırma sorusu, dijital alanın ampirik bir araştırma sahası olup olmadığıdır. Bu araştırmada, erişime açık "veri" tabanı üzerinden lisansüstü tezlerin içerik analizi yapılarak yürütülmüş ve etnometodolojinin dijital uygulama alanlarına dair bir dizi sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Büyük Veri, Refleksif Sosyoloji, Etnometodoloji, Dijital Etnografi, Çevrimiçi Gözlem, Araştırma Etiği.*

A NEW TREND OF COMMUNICATION RESEARCHES: ETHNOGRAPHY

ABSTRACT

Today we live in an age where our daily life practices take place in digital environments. This leads to different opinions, including ethical debates about whether the digital field can be used as a research field in scientific studies. A new perspective is needed for the analysis of socio-technical phenomena shaped by the interaction between the online and offline world. In the Big Data era, universal laws based on positivist science concepts are losing their importance, instead of it, models and trends that advocate diversity are gaining importance. In this context, an observational method for the analysis of everyday life practices of online communication research is the new trend of scientific research as etnometodology.

Based on this assumption, this study aimed to measure the level of use of *online ethnography* in scientific research. The fundamental research question is whether the digital field can be an empirical research field. This research was carried out by analyzing the content of scientific theses through an open access “data” base.

Key Words: *Big Data, Reflexive Sociology, Ethnometodology, Digital Ethnography, Online Observation, Research Ethics.*

1. Giriş

Her dönemin hâkim iletişim biçimi sadece yaşam tarzını belirlemekle kalmaz, kültürel ve bilimsel üretimi de şekillendirir. İnsanların tutum, davranış ve eğilimleri içinde yaşadığı ortamın özelliklerine göre belirlendiği gibi, bilim de gündelik hayatın pratiklerinden ve işleyişinden bağımsız değildir. Örneğin, Sanayi Devrimi sonrasındaki toplumsal değişimi anlama ihtiyacı, bilimde bir paradigma değişimine neden olmuş ve nitel yöntemlere dayanan yorumlayıcı perspektifi doğurmuştur. Başka bir ifadeyle, sosyal bilimler, kendilerini pozitivist yöntemlerle temellendirme gayretinden vazgeçip yeni kuramlar ve yeni yöntemler geliştirdikçe kendi meşruiyetlerini sağlamıştır. Bugün de dijital devrim ile yaşanan büyük toplumsal dönüşümü analiz etmek için benzer bir paradigma değişimine ihtiyaç vardır.

Khun’a göre bilim insanları, yeni ve daha iyi kuramlar geliştirmektense var olan kuramları ve yöntemleri yeni sorunlara uygulama eğilimindedir (Geray, 2014: 41). Oysa bilim insanın işi, belirli sorun çeşitlerine bağlı olarak yöntemler geliştirmesinde ve bu yöntemleri uygulamasında belirir. Her özel bilgi türünün, yine kendine özgü bir bilgi etkinliği ile elde edilmesi gerekir (Ströker,1995: 15). Bilimin nesnelliği ölçütünü koyan pozitivist bilim anlayışı yeni kuramların oluşumunu ve yöntemlerini sınırlandırarak daha geniş bilim yapma imkanından alıkoymaktadır. Bugün artık “Büyük Veri” çağındayız. Bugüne kadar hâkim olan eğilim ve yöntemlere katı bağlılık yerine, bu yeni bilgi türüne uygun bir bakış açısının geliştirilmesi gerekmektedir.

Yeni bir “veri” yorumlanırken yeni olguların kabulü, felsefi anlamda sistem kuran, o anda hâkim olan eğilimlere bağlıdır (Mannheim, 2018: 226). Günümüzde insanlar ve ağ teknolojisi arasındaki sınırlar bulanıklaşmıştır. Temsillerin çeşitliliğini besleyen postmodernizm türlerin bulanıklaşmasını ve karıştırılmasını sürekli olarak teşvik etmektedir (Dicks ve Manson, 2005: 32). Böylesine çeşitliliğin ve parçalanmışlığın hâkim olduğu bir ortamda, yönetime dair kesin sınırlamalar koyan yaklaşımlar artık geçerli değildir. bu durumda şunu belirtir:

“Sosyo-teknik dijital olgular, yalnızca bu alana özgü yöntemlere (eğilimlere/trendlere) başvurarak araştırılabilir. Büyük veri, kestirimler ve olasılıklarla ilgili olduğundan belirlenimcilik ve genel yasalar yerine çok sayıda veriyle belirlenen modellerden yararlanır. Artık gözleme bağımlılık yoktur çünkü veri kümeleri belli bir zaman periyodunda sistemin çıktısı olarak kendiliğinden birikmektedir. Örneklem almaya gerek yoktur, zira örnekleme olduğundan çok daha fazla veriye ulaşabilmektedir. Tikel olguların gözlemi yoktur, onun yerine verinin bir bütün olarak ele alınması, nedensel açıklama yerine korelasyon öne çıkmakta ve kesinlik önemini yitirmektedir. Bu nedenle kuramların yerini modeller, öngörülerin yerini tahminler, yasaların yerini trendler alır” (, 2014: 102).

Yeni iletişim teknolojilerinin popüler unsurları olarak “geri bildirim”, “yansımalık” ve “etkileşim” aynı zamanda yöntem olarak yükselen trendin ne olduğuna da işaret etmektedir. Gündelik hayat pratiklerimizi gerçek dünya ile dijital dünya arasındaki etkileşimle gerçekleştirdiğimiz bir ortamda, sosyo-teknik dijital olguların analizi de ancak bu iki alanın birbiriyle bağlantılı şekilde yorumlandığı, refleksif bir yaklaşımla mümkün olabilir. Bu çerçevede yorumlayıcı paradigmanın ürünü olan “Etnometodoloji”nin büyük veri çağının yeni araştırma trendi olduğu düşünülmektedir.

Antropoloji ve sosyoloji kökenli “etnografya”, internet ve dijital iletişim teknolojilerindeki gelişmeyle birlikte, sanal toplulukları ve onların gündelik pratik icralarıyla ürettikleri kültürü analiz etmek için çevrimiçi gözlemi kullanmaktadır. Nicel yöntemlerin radikal bir biçimde değişmesini içeren büyük veri tartışmalarıyla birlikte dijitalleşmenin nitel yöntemlerle araştırılmasının olanaklarını sunan “Dijital Etnografi” oluşmuştur. Başka bir deyişle “Dijital Etnografi”, hem çevrimiçi olguları hem de çevrimdışı olguların analizini mümkün kılarak gerçek ve dijital dünya arasındaki bağlantıları kurmamızı sağlayan bir modeldir (Güneş, 2017: 93).

Bu çalışmada, **dijital etnografinin**, iletişim araştırmaları başta olmak üzere diğer disiplinler için önemi ve büyük veri çağının yeni trendi olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmanın ilk bölümünde; bilimin yaşama pratiğinin bir parçası olduğundan hareketle yorumlayıcı perspektifin **etnometodoloji yaklaşımı**, kuramsal ve ampirik temelleri, kullandığı teknikler incelenecektir. Bu bölümde Etnometodoloji'nin refleksif sosyolojiyle ve sosyo-teknik habitus ile bağlantısının ortaya çıkarılması

amaçlanmaktadır. İkinci bölümde dijital etnografinin kavramsal çerçevesi ve tekniklerinin yanısıra, dijital ortamda paylaşılan bilgilerin kullanılabilirliği ve araştırmacının konumu ile ilgili etik kaygılar ele alınmıştır. Araştırma kısmını içeren üçüncü bölümde ise iletişim alanındaki bilimsel araştırmalarda **dijital etnografinin kullanım düzeyi**, Ulusal Tez Merkezi/YÖK Veri Tabanı'ndaki “verili” bilgilerden yararlanılarak analiz edilmiştir. **İçerik analizi yöntemi** ile **çevrimiçi etnografi** yönteminin kullanıldığı araştırmaların bilim alanlarına göre dağılımı ve yıllara göre sayıları tespit edilmiştir. Böylece çevrimiçi etnografik tekniklerin sadece iletişim alanında ve dijital olguların araştırılmasında değil, çevrimdışı olguların araştırılmasında da diğer bilim dalları tarafından ne ölçüde benimsendiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Son bölümde ayrıca **çevrimiçi etnografik teknikleri** kullanan tezler içinden bir araştırma seti seçilmiş ve bu yöntemin ne ölçüde doğru uygulandığı ve etik kurallara ilişkin araştırmacıların konumu analiz edilmiştir.

2. Yaşama Pratiğinin Bir Parçası Olarak Bilim

Bilim; yaşama pratiklerimizden, anlama ve yorumlama biçimlerimizden bağımsız, nesnel ve objektif bir alan değildir. Yeni bir durum ve olgunun kavranabilmesi, zaten önceden **verili** olan eski bilgilerin ve deneyimlerin mevcut duruma uyarlanabilmesi ve yeni ortamında ifade ettiği anlamla ilgilidir. Etnometodolojinin yorumlayıcı perspektifle olan bağlantısı, gündelik yaşam pratiğimizin bir parçası olan dijital ortamda yürütülecek araştırmalar için önemli bir zemin oluşturmaktadır.

“Nesnellik bir iddia olarak özne tarafından yapılmak ve öznenin gözlem ve tercihlerine dayanmak zorundadır” (Bayd, 2012: 667). Bu görüşe göre bütün araştırmacılar veriyi yorumlarlar. Verilerin analizi; ayıklama süreci, hangi nitelik ve değişkenlerin hesaba katılacağı, hangilerinin göz ardı edileceği hakkında karar verme sürecidir. Bu süreç, doğası gereği belirlenimci olamaz; araştırmacının aradığı bağıntıları bulmaya yönelik öznel ve seçmeci karakterli bir süreç olmalıdır (, 2014: 105). Başka bir deyişle bilim insanının sorduğu sorunun içeriği aslında yaşama dünyasına ait deneyimler toplumanından ibarettir. Bu nedenle saf gözlem yoktur ve her gözlem aslında bir yorumdur. Gözlemlenmiş olan şey bizim zaten her zaman gözleme taşıdığımız belirli bir “bilme ufku” içinde anlam kazanır (Ströker, 1995: 38). Anlamayı mümkün kılan da “bu verili yorum ufku”dur. Kültürel ürünler, nesnel anlamının yanısıra “ifade edici” anlam taşırlar ve bu anlam katmanı öznenin ve öznenin mevcut deneyim akışından ayrılamaz. İfade edici anlam; tüm verilerin “sinoptik” değerlendirmesidir, yani **habitusun** da meseleye dâhil edilmesidir (Mannheim, 2018: 1). Dolayısıyla yaşam pratiğinin bir parçası olarak gündelik hayatın içindeki anlam yapılarını ve içinde yaşadığımız habitusun özelliklerini dikkate almadan bilimsel bir

soruşturmayı yürütmek mümkün değildir.

Bilimin bir yaşam pratiği ve verili bilgiye dayalı bir yorumlama süreci olduğunu kabul ettiğimizde, bilimsel araştırmanın da gündelik hayattaki sosyal ilişkilerin analizini içermesi gerektiği sonucuna ulaşırız. Bu noktada karşımıza toplumsal olguların insanların gündelik yaşam pratikleri üzerinden analiz edilmesi gerektiğini savunan “Etnometodoloji” çıkmaktadır. Etnometodoloji, yorumlayıcı paradigmanın habitusu önceleyen yaklaşımına uygun olarak sosyal bilimler alanında özellikle de iletişim araştırmaları açısından önemli bir potansiyele sahiptir.

3. Etnometodoloji: Kuramsal ve Ampirik Bir Yaklaşım

“Etno”; bireylerin erişebileceği ortak bilgi birikimi, “metodoloji” ise aktörün toplumsal dünyayı anlamasını ve bu anlamı iletmesini sağlayan stratejiler içerir. Kısaca **halk bilimi** olarak nitelendirilen etnometodolojinin temelinde “erişilebilir ortak bilgi birikimi” yer alır. Toplumsal düzen etnometodolojiye göre gündelik metodolojiyi kullanan insanların süregelen icralarıyla üretilir. Bu yöntem esas itibarıyla yaşam pratiklerimizi oluşturan iletişime ve etkileşime odaklanmaktadır (Coulon, 2010).

Etnometodoloji’nin ortaya çıkışında yorumlayıcı yaklaşımlar olarak “Sembolik Etkileşimcilik”, Parsons’un “Eylem Teorisi” ve Schutz’un “Fenomenolojisi” etkili olmuştur. Sembolik etkileşimcilik, anlam ve davranış arasında doğrudan bir ilişki olduğunu, anlamların bireyler arasında etkileşimden türediğini ve anlamın da nesneyle ilişki içinde olan kişinin yorumlama süreciyle ilgili olduğunu söyler (Movra, 2017: 142). Sembolik etkileşimcilere göre gerçek sosyolojik bilgiye, gündelik etkileşimlerimizin dolaysız deneyimleri içinde ulaşabiliriz.

Etnometodolojinin kurucusu Garfinkel, hocası olan Parsons’un etkisiyle toplumsal olguların, aktör ve durum arasındaki ilişkinin sabit ve değişmez olmadığını, kültürel içerikler veya kurallar sayesinde ve yorumlama süreçleriyle üretildiğini belirtir (Coulon, 2010: 12). Fenomenoloji de benzer şekilde, insanların içinde yaşadıkları dünyayı yorumlama biçimleriyle ilgilenir. Biz ilişkisi, bireyler arasında “perspektiflerin karşılıklılığı”na bağlıdır. Toplumsal gerçekliği üreten aktörler olarak bireyler kendi öznel anlam dünyalarından hareketle ortak bir dünyayı tecrübe etmektedirler (Coulon, 2010: 10). Bu yorumlayıcı yaklaşımların ortak yönü; aktörlerin eylemliliğini, olguların değişimini, yorumlama sürecini ve bireylerarası etkileşimleri incelemeleridir.

Etnometodolojiye göre aktörler yaptıkları eylemlerin bilincindedir; neyi, nasıl ve niçin yaptığının bilirler. Yani faaliyetlerinin metoduna da sahiptirler. Pratik sosyologlar olarak gündelik hayatı üreten insanlar, anlamlı pratikleri sürekli tekrarlarlar. Bu nedenle eylemin gündelik hayat bağlamında “gözlemlenmesi” ve çözümlenmesi gerekir.

Garfinkel, açık bir şekilde sosyolojiyi sokağa taşımış ve sokaktaki insanı araştırma meselesi olarak kabul etmiştir. **Toplumsal düzenin lokal üretimi**, etnometodolojinin temel fikridir. Toplumsal düzen, bireylerin farklı ortamlardaki pratik etkinlikleri, icraları sayesinde oluşur (Coulon, 2010: 28).

Etkileşimci perspektifin teorik gücü ile Etnometodoloji'nin ampirik gücünün birleşmesinden türeyen **etnografi yaklaşımı**, akademik bilginin ve pratik yönelimin eşzamanlı olarak yürütülmesini olanaklı kılar (Rock, 2001'den akt. Movra, 2017: 144). Etnometodolojinin araştırma metodu olarak "karşılıklı konuşma analizi" ve "ihlal etme deneyleri"ni kullanması, sadece kuramsal düzeyde yorumlayıcı bir yaklaşım olmakla kalmayıp ampirik düzeyde de etkin olduğunu göstermektedir.

3.1 Karşılıklı Konuşma ve Metin Analizi: Veri Olarak Etkileşim

Etnometodoloji'nin temel araştırma metodu "karşılıklı konuşma analizi"dir. Etnometodoloji; lokal üretim, öznel ifadeler, bağlama gönderimlilik, refleksivite ve açıklanabilirlik kavramları üzerine inşa edilmiştir ve bu kavramlar iletişim ve etkileşim süreçlerini açıklamak üzere kullanılır. Bugün iletişim araştırmalarında sıkça kullanılan metin analizi, içerik analizi, söylem analizi, alımlama analizi gibi yöntemler, etnometodolojinin **karşılıklı konuşma analizinde** içkindir.

Etnometodoloji, toplumsal gerçekliğin karşılıklı konuşmalar üzerinden üretildiğinden yola çıkarak metot olarak karşılıklı konuşma analizini kullanır (Bruce ve Yearley, 2006: 95). Dil, gündelik pratiklerde lokal olarak üretilir. Bu nedenle etnometodoloji; kural, inanç ve değerleri çözümlmek için dile odaklanır (Coulon, 2010: 10). Yüz yüze iletişim dönemindeki karşılıklı konuşma analizinin dijital ortamlardaki karşılığı **söylem analizidir**. Söylem çözümlemesi, farklı toplumsal alanların, kurumların ve örgütlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin çözümlenmesi anlamına gelir (Geray, 2014: 17). Kodlama-kodaçıklama nedeniyle medya metinlerinin yoruma açıklığı ve izleyicinin aktifliği savı, etnografi metodunun öncelikle televizyon ve izleyici araştırmalarında kullanılmasına zemin oluşturmuştur. Bu yöntem, izleyicilerin bir programla ilgili bakış açısının ve alımlamasının yanısıra, medyanın günlük hayattaki rolüne odaklanmayı da mümkün kılar (Büker, 2014: 122-124). Morley'e göre etnografi, deneysel bir yöntem olarak izleyicinin veya medya metinleriyle karşılaşan kişilerin eylem anında incelenmesini olanaklı kılmaktadır (Yarar, 2018: 69).

Medyanın gündelik yaşamdaki rolünü kavramak amacıyla kullanılan **İnternet etnografisi**, üçüncü kuşak iletişim çalışmaları kapsamında alımlama çalışması olarak değerlendirilmektedir (Binark, 2007: 35). Bu bir nevi, dijital ortamlarda dolayımli iletişimin nasıl alımlandığı ile ilgilidir. Çevrimiçi ortamda metinsel olarak dolayımlanmış

etkileşim Robinson ve Schulz'a göre çevrimdışı etkileşimine çok benzer. Metnin kendisi bizzat bir etkileşim pratiğidir. Dijital ortamdaki **metin** hem onun vasıtasıyla gözlemin gerçekleştiği bir araç hem de etnografin analiz edeceği bir **veridir**. Bu metinsellik sayesinde, kişilerin durum tanımlarını içeren zengin bir veri kaynağına sahip olan dijital etnograf, aynı zamanda etkileşimin kendisi olarak ele aldığı bu veriyi, tüm boyutları ve olası sonuçlarıyla birlikte değerlendirme olanağına da sahip olur (Movra, 2017: 147-148). Özetle **dijital etnografin** en önemli avantajı, etkileşimin kendisini bir veri kaynağı olarak alması ve böylece zengin bir veri kaynağına sahip olmasıdır. Çevrimiçi ortamlar, yalnızca gözlemlenebilir oluşlarıyla ve veriye erişim imkanlarıyla değil, aynı zamanda etkileşim boyutuyla da **verili araştırma sahası** olma özelliği göstermektedir.

3.2 Ampirik Bir Araştırma Sahası: Verili Dijital Sahne

Etnografi temelde **başka** bir yaşam tarzını ve kültürünü anlama çabasıdır (Neuman,2012: 333). Dolayımıli iletişim ortamlarında insanların sürekli yineledikleri pratik icralarıyla gerçekleşen ve üretilen dijital kültürü anlama çabasında etnografi uygun teknikler sunar. Bunlardan biri de etnometodolojinin gündelik etkileşimi zora sokmak üzerine kurguladığı **ihlal etme deneyleridir**. Bu deneylerde insanların toplumsal gerçekliği nasıl inşa ettiklerini anlamak için gerçeklik **kasten** ihlal edilmektedir. Gündelik hayattaki iletişim süreçlerindeki normal prosedürler kasten sekteye uğratılmakta veya sahne bozulmakta, böylece gündelik dünyanın yeniden inşa süreci etnograf tarafından gözlemlenmektedir (Garfinkel, 2015: 66-67). Başka bir deyişle **verili** anlam ve rollerin dışına çıkıldığında, sekteye uğrayan iletişim ve etkileşim süreçleri incelenmektedir. İhlal edilen durumlar nedeniyle insanların tutum ve davranışlardaki değişim gözlenmekte, böylece gündelik pratik icralarda ve toplumsal gerçekliğin üretiminde etkili olan unsurlar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Bilgisayar dolayımıli iletişim ortamları, ihlal etme deneyleri için özellikle kurgulanan sahneye benzer. Dijital çağda ihlal etme deneyleri için artık sahnenin bozulmasına gerek yoktur, zira halihazırda gerçekliği ihlal eden dijital ortamlar zaten verili bir sahnedir. Geleneksel etnografin bozulan sahnede yaptığı katılımlı gözlem, dijital sahnede **çevrimiçi gözleme** dönüşür. Etnografik araştırmalar mutlaka araştırmacının sosyal dünyayı gözlem altında tutmasını gerektirir. İhlal etme deneylerinde olduğu gibi, dijital etnograf da aslında gerçekliği ihlal edilmiş dijital yaşamın içinde yer almaktadır. Bugün de bilgisayar dolayımıli iletişim ortamlarında gerçekleştirilen **katılımlı gözlem**, araştırmacının içinde yer aldığı çevrimiçi etnografinin bir tekniğidir.

Dijital ortamlar; gözlem, söylem ve metin analizi ve ihlal deneyleri gibi etnografik tekniklerin kullanılabileceği **verili araştırma sahalarından** biridir. Dijital teknolojiler,

verileri yönetmenin yeni yollarını da içinde barındırır (Dicks ve Manson, 2005: 4). Büyük veriyi analiz eden web tabanlı öngörüler aslında birer **tahmin** ve **ıçğörüdür**. Başka bir ifadeyle toplumsal eğilimleri yakalayabilme, kişisel tercih ve davranışları öngörebilme ve toplumsal olaylar henüz meydana gelmeden haber verme özelliği nedeniyle ıçğörü sağlarlar (, 2014: 104). Etnografi de dolaylı etkileşim yoluyla yoğun katılım gerektirdiğinden etnografin araç ile etkileşimi de değerli bir ıçğörü kaynağıdır (Hine, 2000: 65). Dijital alanı, gerçekliğı ihlal eden ampirik bir araştırma sahası olarak kabul ettiğimizde, insanların hem dolaylı iletişim ürünlerini nasıl alımladıklarını hem de süregelen pratik icralar ile toplumsal gerçekliğı nasıl ürettiklerini analiz etmiş oluruz. Bu, ıçğörü sağlamanın yanısıra, dijital olmayan alanların ayrımını ortadan kaldıracak bir perspektiftir.

4. Dijitalin Refleksivitesi ve Yeni Sosyo-Teknik Habitus

Bugünkü yeni habitusumuzu hem gerçek dünya hem de dijital dünya birlikte oluşturmaktadır. Ancak burada aşılması gereken temel problem, bu iki alanın birbirlerinden ayrı mı yoksa birlikte mi ele alınması gerektiğidir. Dijital olan ve olmayan alanların bağlantılı mı yoksa ilişkili mi okunması gerektiğı etrafında cereyan eden tartışmaların temelinde, sosyal bilimlerin araştırma nesnesi olarak dijital dünyanın verilerinin kabul edilip edilmeyeceğı sorunu yatmaktadır. Bu konuda üç eğilim bulunmaktadır. **İlki**, dijital alanlar ile diğer alanların birbirinden farklı olduğunu; **ikincisi**, bu alanların aslında birbirinin aynı olduğunu; **üçüncüsü** ise bu iki alanın birbiriyle bağlantılı olduğunu savunmaktadır (Stirling'den akt. Güneş, 2017: 95). Cevrimiçinde arayüzsüz yüz yüze iletişimin olmaması, sanal kimliklerin sahteliğı, toplumsal grupların olmaması, araştırma alanının sanal olması, bireylerin davranışlarının gözlenememesi gibi nedenlerden ötürü, dijital ortamın bir araştırma sahası olarak kabul edilmemesinde tereddütlere yol açmış olsa da karşımızda yeni bir araştırma alanı vardır. Bu alan gerçek dünyadan ayrılamayacak kadar onunla iç içedir.

Dijital teknolojiler, sadece dijital kimlikle bu alanda gerçekleştireceğimiz davranışları belirlemekle kalmaz, aynı zamanda hayatlarımızı, öz kimliğimizi ve çevrimdışı deneyimlerimizi de değıştirir (Tredinnick, 2008: 16). Bu iki alan birbirlerini yansıtmaktadır. Gerçek hayattaki izlenim oluşturma teknik ve rollerimiz ile sanal kimliğin benlik sunumu aracı olarak kullanılması arasında çok büyük bir fark yoktur. Sadece eylemlerimiz artık fiziksel mekândan bağımsızlaşmıştır, insanlar sanal coğrafyalarda yer aldığı sanal toplulukların içinde gündelik icralarına devam etmektedir.

Toplumsal olgular, dijital ortamdaki pratiklerimizle de üretilmektedir. **Dijital kültür**, kültürün bir parçasıdır ve ister dijital ister dijitalleştirilmiş olsun, dijital bir

platformda var olan tüm kültürel nesnelerin (ve bunların aktardığı anlamların) bir toplamıdır (Rab, 2007: 4). Bu nedenle Bourdie'nun **refleksif sosyoloji perspektifine** göre hareket edip, nesne ile obje arasındaki sahte ayrımı bir tarafa bırakarak çoğu zaman gözden kaçırılan **sosyolojik habitusa** eğilmek gerekir (Kara, 2017: 10). Sanal dünyayı gerçek dünyadan ayıran özellikler yerine, iki dünya arasındaki imgelemler, ortaklıklar ve karşılıklık üzerine odaklanan bir yaklaşım benimsemek gerekmektedir (Sade-Beck 2004'ten akt. Yarar, 2018: 134).

Çevrimiçi ortamın kültürel ortam olarak tanımlanması, etnografinin çevrimiçi ortama uygulanabilmesi sayesinde mümkün olmuştur (Hine'den akt. Buker 2014: 136). İnsan ve toplulukları buldukları ortamda gözlemleyen bir araştırma yöntemi olarak etnografi, toplumsal davranış ve kültürleri anlamak için kullanılan en derinlemesine yöntemdir (Büker, 2014: 121). Sanal topluluklar kültürel bir kompozisyona sahip oldukları için davranış, alışkanlıklar, ihtiyaçlar ve istekler hakkında içgörü elde etmek için etnografi oldukça uygun bir yöntemdir (Catterall, Maclaran, 2001: 233). Etnografi, çevrimiçi gözlem yoluyla içgörü sağlamaktadır. Web tabanlı içgörülerin oluşmasında etnografi, **arayüz** işlevi görmekte, çevrimiçi ve çevrimdışı alanları refleksif olarak birbirine yansıtmaktadır.

Gerçek ve dijital alanın birini gerçek ve diğeri yapay olarak etiketlemek, referanssal bir yanılgıyı sürdürmektir. Onları gerçek veya yapay kılan şey yalnızca bu ayırmadaki ısrarımızdır (Tredinnick, 2008: 46). Dijital ortamın bir kültürel alan olarak kabul edilmesi ile araştırma sahası olarak kabul edilmesi arasında yakın bir ilişki vardır. Hatta çok uzak olmayan bir gelecekte dijital olan ile olmayanı birbirinden ayırmak mümkün olmayacaktır.

5. Dijital Etnografinin Kavramsal Çerçevesi ve Metodolojisi

İnternet ve dijital ortamlarda etnografik tekniklerle yürütülen araştırmalar; dijital etnografi kavramının yanısıra "internet etnografisi", "çevrimiçi etnografi", "sanal etnografi", "siber etnografi", "netografi", "hiper etnografi" gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmektedir. Bu kavramların her biri dijital alanda yürütülen etnografi yöntemini tanımlamakla birilikte aralarında farklılıklar da bulunmaktadır.

İnternet etnografisi ya da kısa adıyla netografi , bilgisayar dolayımıli iletişimleri ve çevrimiçi kültürü esas alırken (Kozitens, 2006: 281), medya etnografisi daha çok birey ve gruplar arasında ortaya çıkan dilsel ve söylemsel düzeylerin araştırılması ve izleyici araştırmalarını kasteder (Berg, 2008a: 827). Çevrimiçi etnografya nın odağında sanal topluluk yer alırken, dijital etnografi konuşma verilerinin toplanması ve analizinin yanı sıra görsel malzemenin fotografik temsilini de içerir (Dicks ve Manson, 2005:

2). Hiper etnografya da ise alan çalışması sadece yazılı metinlerin ve görsel verilerin analizini değil aynı zamanda yaşam öykülerini ya da kişisel anlatıları da inceler (Dicks ve Manson, 2005: 36). Bu kavramlar, her ne kadar birbirlerinin yerine kullanıyor olsa da araştırmacının yürütüldüğü sahayı, araştırmacının konumunu veya sanal topluluğu incelemeleri nedeniyle farklılaştıkları görülmektedir. Bu kavramların içinde sanal topluluklara odaklanması bakımından en kapsayıcı olan **çevrimiçi etnografya**dır. Çevrimiçi etnografinin, araştırma sahasının incelenmesi, veri toplama ve analizi, analiz ve yorumlama, araştırma etiğinin sağlanması ve ortamın üyelerinden geri bildirim alınması gibi aşamaları vardır (Kozinets, 2010: 75). Web sayfaları, haber grupları, ortak ilgi alanlarına yönelik kurulmuş e-posta listeleri, sohbet odaları ile arama motorları çevrimiçi araştırmaların yürütüldüğü ortamlardır. Seçilecek ortamın araştırma sorusuna en uygun olan grubun seçilmesi gerekir. Ayrıca yüksek miktarda trafik ve haberleşmenin olması, münferit belirli mesajların fazlalığı, detaylı ve içeriği zengin verilerin olması, üyeler arasındaki etkileşimin fazlalığı gibi kriterlerin aranması gerekmektedir (Çomu, 2014: 70)

Çevrimiçi etnografi, maliyet düşüklüğü, araştırma ortamlarının çeşitliliği, verilerin daha hızlı bir şekilde sağlanabilmesi, diğer yöntemlerle birarada kullanılabilme gibi özelliklerinden dolayı tercih nedenidir. Etnografide çok fazla veri olmasından dolayı hangi verinin araştırma ile ilgili olduğunun tespitinde zorluk yaşanır (Kozitens, 2002: 62, Çomru, 2014: 69). Ortamın nitelikleri, katılımcıların özellikleri, araştırma yapılan kümenin niteliği, kümedeki insanların davranışları, davranışların süresi ve sıklığı gibi araştırmayı etkileyen çok sayıda unsur bulunduğu için verilerin sınıflandırılması gerekir (Geray, 2014: 158- 159) Ancak araştırmacı verilerin yorumlamasını sanal topluluk üleriyle birlikte kontrol edebilir ve bu şekilde onlar hakkında spesifik içgörü ler kazanır, yanlış anlaşılımları elimine eder ve süregelen bir ilişki geliştirir (Kozinets, 2002: 66). Araştırmacı verilerin çeşitliliği nedeniyle zorluk yaşa da sanal toplulukla kuracağı etkileşimden elde edeceği veriler sayesinde içgörü sağlar. Başka bir deyişle veriye erişim imkanı ne kadar artar ve veri etkileşimi ne kadar yoğun olursa içgörü de o kadar güçlü olur.

3. Etnografik Gözlemlerde Araştırmacının Konumu ve Etik Tartışması

Dijital Etnografya yönteminin temel araştırma tekniği çevrimiçi gözlem dir. Çevrimiçi gözlem, araştırmacının konumuna göre katılımlı ve katılımsız gözlem olarak sınıflandırılabilirdiği gibi gurubun araştırmadan haberli olup olmamasına göre de ayırım yapılabilmektedir.

Çevrimiçi gözlemin iki türü araştırmacının kümeye katılması ve kümenin gözlemi şeklindedir. İlkinde araştırmacı kümenin içine girerek içerden biri olarak gözlem yapar

ve araştırmanın bir parçasıdır. Araştırmacı aslında kümenin ek görev leri olan bir üyesi gibi kabul edilir ve bu ek görevler gözlem yapma ve bunu kayda geçirmez. Kümenin gözlemindeyse araştırmacı dışarıdan bir üye olarak değerlendirilir. Araştırmacıya gözlem yapabilme ve bu gözlemleri kayıt altına alma hakkı tanınmıştır (Geray, 2014: 157). Araştırmacı her iki durumda da kümenin üyesidir, birinde ek görevler üstelenir, diğ erinde kendisine tanınan bir hakkı kullanır. Her iki yöntemde de küme üyeleri araştırma hakkında bilgi sahibidir. Çevrimiçi etnografide araştırmacının konumuna göre katımlı ve katımsız gözlem ayrımı yapar. Katımsız gözlemd e, araştırmanın yürütüldüğü grup gözlendiğ inin farkında değildir ve araştırma ile ilgili bilgisi yoktur (Neuman, 2003: 186. Dolayısı ile çevrimiçi gözlem, araştırmacının konumuna göre kümeye katılım ve kümenin gözlemi ile gizli olarak yürütülen katımsız gözlem olmak üzere üç farklı şekilde gerçekleşmektedir.

Literatür incelendiğ inde etnometodolojinin temelinde de karşımıza üç tür gözlem çıkmaktadır. Bunlar açık katımlı gözlem , yarı açık gözlem ve gizli gözlem olmak adlandırılmaktadır. Açık katımlı gözlemd e, etnograf kimliğı grubun aktif üyesidir ve araştırmasını girdiğı sahaya açıklar. Etkinliklerin tümüne tam katılım söz konusudur. Yarı açık gözlemd e ise, etnograf “kısmi katımlı ya da katımlı gözlemci” rolündedir ve grubun bazı üyeleri araştırmadan haberi vardır ve etkinliklerin bir kısmına katılır. Gizli gözlemd e ise aktörler araştırmacının kimliğ inden ve araştırmanın amaçlarından habersizdir (Gobo 2008’den akt. Yarar, 2018: 58). Çevrimiçi ortamlarda araştırmacının kendini belli etmeden grubu gözlendiğ i gözlem türü günümüzde pusuculuk (lurker) olarak da adlandırılmaktadır.

Çevrimiçi gözlemin katılımcılardan habersiz yürütülmesi iki boyutlu etik bir tartışma başlatmıştır. Bu tartışmanın ilk boyutu, dijital ortamların kamusal alan olup olmadığı sorunuyla bağlantıdır. Etik tartışmanın bu boyutunda katılımcının farkındalığı ve rızası etik açıdan daha fazla önemsenirken, ikincisinde araştırmanın manipüle edilmemesi esastır. Başka bir deyiş le, ilkinde katımlı merkezli, ikincisinde araştırmacı merkezli etik yaklaşımlar söz konusudur. Dijital ortamların kamusal alan olduğ unu bazı düşünürler paylaşılan bilgilerin kamuya açık olması dolayısı ile bilimsel araştırmada kullanılabileceğ ini ayrıca izin almaya gerek olmadığını ifade etmektedir. Diğ er görüş ise dijital ortamlarda paylaşılan bilgilerin farklı amaçla kullanılabilmesi için izin alınması gerektiğ ini savunmaktadır.

Çevrimiçi araştırmalarda başından sonuna kadar etik bir etnografi uygulayabilmek için Kozinets tarafından bazı prosedürler getirilmiştir. Bunlar araştırmacının kendi kimliğ ini, amaç ve ilgilerini topluluk üyelerine açıklaması, kullanıcılara anonimlik ve gizlilik teminatı vermesi, doğrudan kullanılacak her bir mesajla ilgili olarak topluluk

üyelerinin izinlerinin alınması, araştırılan gruplardaki kullanıcılardan geri bildirim almaya özen göstermesidir (Kozinets, 2010: 146-152) Kozinets'in önerdiği bu etik kurallara çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Bazı araştırmacılar sanal topluluğu halka açık bir iletişim kaynağı olarak görürken, bazıları kişisel iletişim kaynağı olarak kabul etmektedirler (Akturan, 2009: 9). İnternet ortamında halka açık olarak sunulan veriler için topluluk üyeleriyle iletişime geçerek onlardan izin almaya gerek olmadığını düşünen araştırmacılar olduğu gibi araştırma bulgularının kontrol edilmesi için topluluğa sunulmasının yöntemin doğallığına zarar vereceğini savunanlar da vardır. Etik prosedürler konusunda bu kadar titiz davranmak ve etnografi için geçerli olan kurallara yenilerini eklemek bu metodu iyice kısıtlamaktadır (Langer, Beckman, 2005: 197 akt. Özbölük ve Dursun, 2015: 244). Rafaeli, kamusal alanda bir mesaj varsa bilgilendirilmiş rızanın gerekli olduğunu belirtirken, King bu paylaşımların kamusal olduğunu, kullanıcının bilgilendirilmiş rızasının şart olmadığını ve bunun araştırmacının sorumluluğunda olduğunu belirtir (Çomu, 2014: 72). Ortamın ve konunun özelliğine göre bazı araştırmaların gizli yürütülmesi gerektiği göz ardı edilmemelidir. Bu tip durumlarda araştırmacının geriye dönük rıza alması bir çözüm olabilir. İnsanlar sonradan kendilerine açıklama yapıldığı zaman, yapılmış olanları onaylıyor ve hiçbir şekilde kırılıp gücenmiyorsa, geriye dönük rıza gösterdikleri kabul edilir. (Jackson, 1998: 129). Kısaca araştırmanın sağlıklı veriye dayanması ile katılımcıların bilgilendirilmesine yönelik etik tutum arasında araştırmacının zor bir tercih yapması gerekmektedir.

4. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı; iletişim alanındaki bilimsel araştırmalarda çevrimiçi etnografinin kullanım düzeyinin analiz edilmesidir. Araştırmanın varsayımı; dijital alanın gündelik pratiklerle üretilen ampirik bir araştırma sahası olduğudur. Bu çerçevede temel araştırma sorusu; büyük veri çağında sosyo-teknik olguların araştırılması için en uygun yöntemin çevrimiçi etnografi olup olmadığıdır. Bu çalışmada dijital olan ve olmayan alanlar refleksif olarak birbirleriyle bağlantılı olup olmadığı, çevrimiçi etnografinin dijital olmayan olguların araştırılmasında da kullanılan bir yöntem olarak önemi ve etnometodolojinin önerdiği ihlal etme deneyleri için dijital ortamların verili bir sahne olup olmadığı araştırılacaktır.

Bu çerçevede Çevrimiçi etnografyanın bilim alanlarına göre kullanım düzeyi ve yoğunluğu, araştırmalardaki dijital ve çevrimdışı konuların ağırlığı, hangi etnografik tekniklerin tercih edildiği ve etik kurallara uyulup uyulmadığı incelenecektir. Bu çalışmada İçerik Analizi ve Kozinets Etnografi Adımlarını içeren kriterler üzerinden iki aşamalı bir araştırma yürütülmüştür. Araştırmanın ilk bölümünde Ulusal Tez

Merkezi'nin veri tabanı üzerinden 2000-2019 yılları arasında yayımlanan tezler taranarak içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu sayede etnografi yönteminin çevrimiçi araştırmalardaki kullanım düzeyinin ölçülmesi ve İletişim Bilimleri içindeki ağırlığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında ise içerik analizinden elde edilen sonuçlara göre seçilen örneklem grubundaki tezler etnografik araştırma sürecinin adımlarına göre analiz edilmiştir.

İçerik analizi, içeriğin önceden belirlenmiş sınıflamalar (kategoriler) çerçevesinde sistematik olarak gerçekleştirilmesini sağlayan bir araştırma tekniğidir. Gunter'e (2002-2020) göre, içerik çözümlemesi belli bir format üzerinde örneklem kurmayı ve bunun içeriğini sınıflandırmayı içerir, sınıflandırılmış içeriğin sayılarla betimlenmesini sağlayarak nicel istatistik oluşturulabilir. İçerik analizi genellikle dilsel birimler üzerinden yani kavramlar üzerinden yapılarak içeriğin sayıya dökülmesine imkân sağlar (Geray, 2014: 136-139). Bu çerçevede bu araştırmada, veri tabanında yer alan tezler, dilsel birimler üzerinden taranmış ve çevrimiçi etnografinin kullanıldığı çalışmalar çözümleme birimi olarak saptanmıştır. Dijital etnografi, çevrimiçi etnografi, internet etnografisi, sanal etnografi, netografi, siber etnografi olmak üzere 6 kavram üzerinden yapılan tarama sonucunda çözümleme birimi olarak 429 çalışmaya ulaşılmıştır. Daha sonra çözümleme biriminde yer alan tezlerin yılları, bilimsel alanları ve konuları analiz edilmiştir.

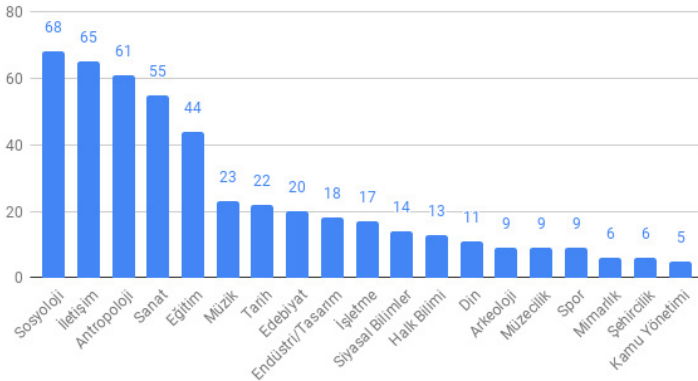
Araştırmanın ikinci aşamasında ise İçerik Analizi'nde kullanılan kavramlar esas alınarak iletişim alanında 6 çalışma örneklem olarak seçilmiştir. Kozinets (2010) çevrimiçi etnografik araştırma sürecinin planlama ve kültürel giriş, verileri toplama ve analiz etme, yorumlama, etik kriterlere uyum, üyelerden geri dönüş alma olmak üzere beş aşamadan oluştuğunu belirtir. Bu çerçevede örneklem grubundaki tezler, bu aşamaları da içerecek şekilde 7 kriter üzerinden değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme kriterlerine ilişkin oluşturulan sorular şu şekildedir: Planlama aşamasında araştırma sorusu ve konu yeterince açık tanımlanmış mıdır? Araştırmacının dijital ortamda üretilen içeriklerin araştırmalarda kullanılmasına yönelik etnografi yaklaşımı nasıldır? Araştırmanın yöntemi ve kullanılan tekniklerin özellikleri ve neden bu tekniklerin seçildiği açıklanmış mıdır? Araştırmanın yürütüldüğü sahanın/ortamın tanımı, özellikleri ve hangi kriterlere göre bu sahanın tercih edildiği belirtilmiş midir? Örneklem seçimindeki yöntem ve kriterler açıklanmış mıdır? Yöntem-saha-konu arasında ilişki/bağlantı kurulmuş mudur? Araştırma etik ilkelere uyumlu olarak yürütülmüş müdür?

Bu araştırma YÖK veri tabanında yer alan tezlerle sınırlı olup çevrimiçi etnografya ile ilgili makaleleri ve uluslararası çalışmaları içermemektedir. Bununla birlikte

çevrimiçi etnografinin iletişim araştırmalarındaki kullanım düzeyi ve diğer alanlarda ne ölçüde kullanıldığı ile ilgili ölkemizde bugüne kadar yapılmış araştırma sayısı çok sınırlıdır. Çevrimiçi etnografinin yaygın olarak kullanıldığı iletişim alanında metodolojiye dair çalışmalar çok sınırlıdır. Bu yöntemin etnometodoloji ile bağlantısının kurulduğu bu çalışma ile Türkçe literatürün bu alandaki ihtiyacına katkı sağlanacağı düşünölmektedir.

4.1. İçerik Analizi

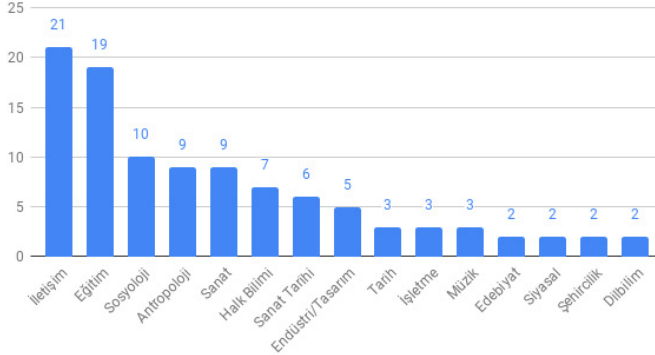
İçerik analizi ile etnografi yöntemini kullanan araştırmalar içinde en çok hangi kavramın kullanıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk kavram taraması “etnografya”, “etnografi” ve “etnografik” kavramları üzerinden yapılmıştır. Bunun sonucunda “etnografi” kavramının 509 tezde, “Etnografya” kavramının 485 tezde ve “Etnografik” kavramının 446 tezde kullanıldığı görölmüştür. En sık kullanılan “etnografi” kavramının geçtiği çalışmalar içinde tez başlığı ve özetinde tekrar tarama yapılarak doğrudan etnografiyi konu alan veya etnografik yöntemleri kullanan tezlerin dışındakiler ayıklanarak 429 teze ulaşılmıştır. Bu tezlerin alanlara göre dağılımları Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1. Etnografi Taramasının Alanlara Göre Dağılımları

Etnografi kavramının sosyolojiden sonra en fazla kullanıldığı çalışma alanı iletişim, en az kullanıldığı alan ise kamu yönetimidir. Antropoloji kökenli bir kavram olan **etnografi**’nin doğduğu bilim dalından daha fazla iletişim bilimlerinde kullanıldığı görölmektedir. İletişim alanındaki 65 tezin 18 tanesinin tez başlığında, 47’sinin ise

özetinde bu kavram geçmektedir. Etnografi kavramını başlıkta kullanan 103 çalışmanın bilim alanlarına göre dağılımı ise Grafik 2’de verilmiştir.

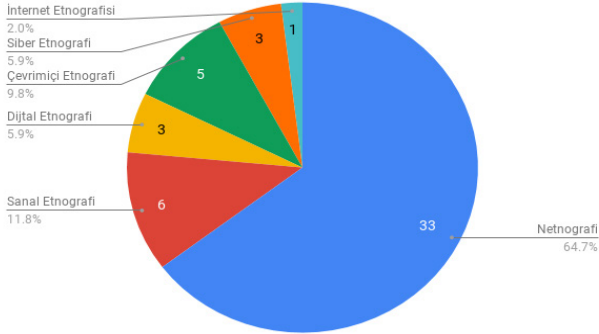

Grafik 2. Tez Başlıklarında Etnografi Taraması

İletişim alanında 19 Türkçe ve 3 İngilizce tez başlığında etnografi kullanılmıştır. Bu grafik, etnografiyi kavramsal ve metodolojik düzeyde en fazla kullanan alanın iletişim bilimleri olduğunu göstermektedir. Dilbilim ise bu yöntemin en az kullanıldığı alandır. İletişimden sonra etnografinin en fazla eğitim alanında kullanılması, çevrimdışı olguların analizi için de dijital ortamların araştırma sahası olarak benimsendiğine işaret etmektedir.

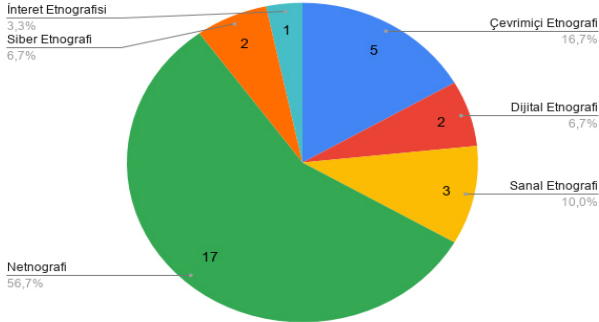
Etnografi kavramının daha yaygın olmasından dolayı ikinci dilsel tarama bu kavram üzerinden gerçekleştirilmiştir. “İnternet Etnografisi”, “Sanal Etnografi”, “Çevrimiçi Etnografi”, “Dijital Etnografi”, “Netnografi” ve “Siber Etnografi” kavramları ile yapılan taramada 51 bilimsel çalışmaya ulaşılmış olup, kavramların kullanım oranları Grafik 3’te gösterilmiştir.

1 Çekişle felsefe yapmak Nietzsche’ye göre her şeyi radikal bir şekilde sorgulamak demektir.

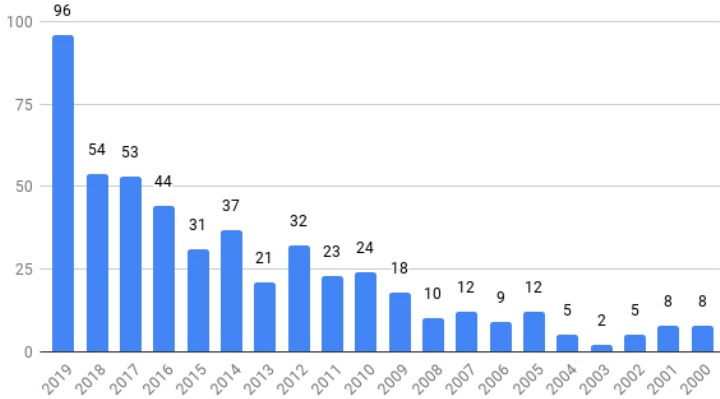
Grafik 3. Anahtar Kavramların Bilimsel Alanlarda Kullanılma Oranı

Tezlerde en fazla kullanılan kavramın 33 tez ile %64.7 oranda **netnografi** olduğu görülmektedir. Netnografi kavramı iletişim bilimlerinde 17 tezde (%48), işletme alanında 12 tezde (%34.3), sosyolojide 3 tezde (%8.6) ve siyasal bilimlerde 3 tezde (%8.6) kullanılmıştır. İletişim bilimlerinden sonra netnografi kavramının en fazla kullanıldığı alan işletmedir. Özellikle işletmenin pazarlama ile ilgili araştırmalarında bu yöntemin daha sık kullanıldığı görülmüştür.

Grafik 4. Anahtar Kavramların İletişim Çalışmalarındaki Kullanım Oranları

Aynı kavram kodları ile iletişim bilimleri alanında yapılan taramada ulaşılan 30 çalışmadaki kavramların dağılımları ise Grafik 4'te yer almaktadır. "Çevrimiçi etnografi" kavramının geçtiği 5 bilimsel çalışmanın tümü iletişim bilimine aittir. Diğer alanlarda "çevrimiçi etnografi" kavramının tercih edilmediği anlaşılmaktadır.

Grafik 5. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Veri tabanındaki etnografi kelimesinin geçtiği 429 tez yıllara göre taranarak bilimsel araştırmalarda bu yöntemin kullanımında bir artış olup olmadığı analiz edilmeye çalışılmıştır. 2000-2019 yılları arasında etnografi yöntemini kullanan çalışmaların sayıları Grafik 5'te verilmiştir. Bu grafik, özellikle 2019 yılında etnografi yönteminin hızla yaygınlaştığını göstermesi bakımından önemlidir.

4.2.Araştırmaların Sahası ve Katımlı Gözlem Oranları

Çevrimiçi etnografi yöntemi için sosyal medya uygun bir araştırma sahası özelliği göstermektedir. Özellikle etnografinin temel araştırma tekniği olan katımlı gözlem, sosyal medyada yoğun olarak kullanılmaktadır. Araştırma sahası olarak en yaygın kullanılan sosyal medya platformları olan Facebook, Twitter ve Instagram'da 2009-2019 yılları arasında yürütülen çalışmaların sayıları Tablo 1'de verilmiştir.

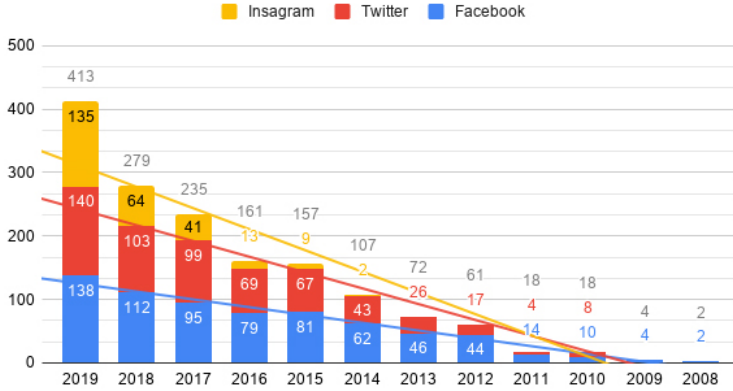
Tablo 1. Sosyal Medyanın Yıllara Göre Araştırma Sahası Olarak Kullanımı

	Facebook	Twitter	Insagram	Toplam
2019	138	140	135	413
2018	112	103	64	279
2017	95	99	41	235
2016	79	69	13	161
2015	81	67	9	157
2014	62	43	2	107
2013	46	26	-	72
2012	44	17	-	61
2011	14	4	-	18
2010	10	8	-	18
2009	4	-	-	4
2008	2	-	-	2
Toplam	687	576	264	1527

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi, İstatistikler, 2000-2019

Sadece 2019 yılında toplam 413 çalışma araştırma sahası olarak sosyal medyayı kullanmıştır. Instagram'da yürütülen araştırmalar 2018 yılında 64 iken iki katından fazla artarak 2019 yılında 135'e ulaşmıştır. Instagram'da 264, Twitter'da 576 ve Facebook'ta 687 olmak üzere bugüne kadar toplam 1527 araştırma sosyal medya üzerinden yürütülmüştür. Sosyal medyanın araştırma sahası ne kadar hızlı yaygınlaştığı Grafik 6'da sunulmuştur.

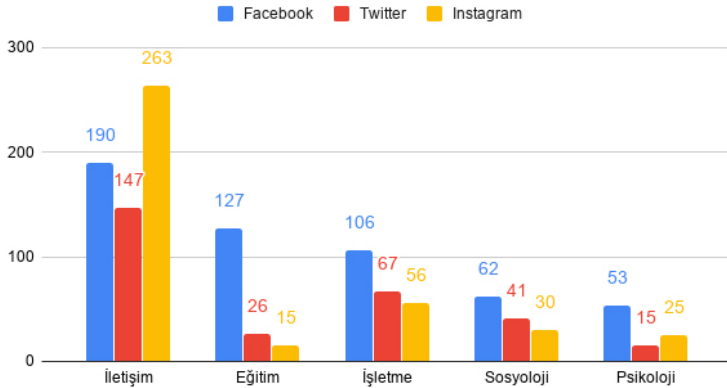
Facebook, Twitter ve Instagram

Grafik 6. Sosyal Medyanın Yıllara Göre Araştırma Sahası Olarak Kullanımı

Sosyal Medyanın araştırma sahası olarak hangi bilim dallarında daha fazla kullanıldığı ise Grafik 7'de gösterilmiştir.

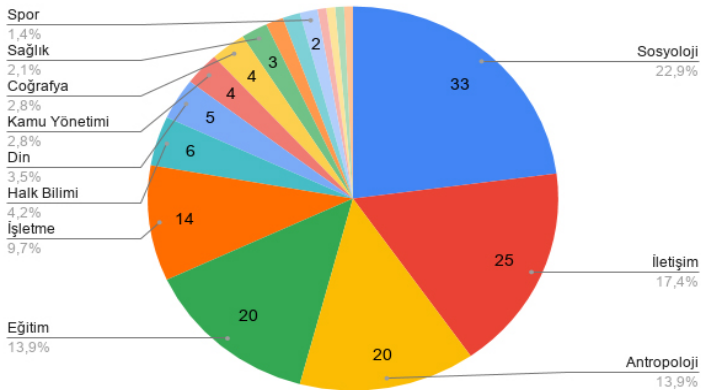
Facebook, Twitter ve Instagram

Grafik 7. Sosyal Medyanın Bilim Alanlarına göre Araştırma Sahası Olarak Kullanımı

İletişim alanında bugüne kadar 263 araştırma Instagram'da, 190 araştırma Facebook'ta ve 147 araştırma ise Twitter'da olmak üzere toplam 600 yürütülmüştür. İletişimden sonra işletme alanında toplam 229 çalışmada araştırma sahası olarak sosyal medya kullanılmıştır. İşletme alanındaki çalışmaların 106 tanesi Facebook'u, 67 tanesi Twitter'ı, 56 tanesi Instagramı araştırma sahası olarak kullanmıştır. Eğitim alanında da 127 araştırma ile Facebook'un en çok kullanılan sosyal medya platformu olduğu da ortaya çıkmaktadır. Facebook'un tüm bilimsel alanlarda en çok tercih edilen araştırma sahası olduğu görülmektedir. Instagram'ın diğerlerine göre daha yeni olmasına rağmen iletişim araştırmalarında en çok tercih edilen araştırma ortamı olması dikkat çekmektedir.

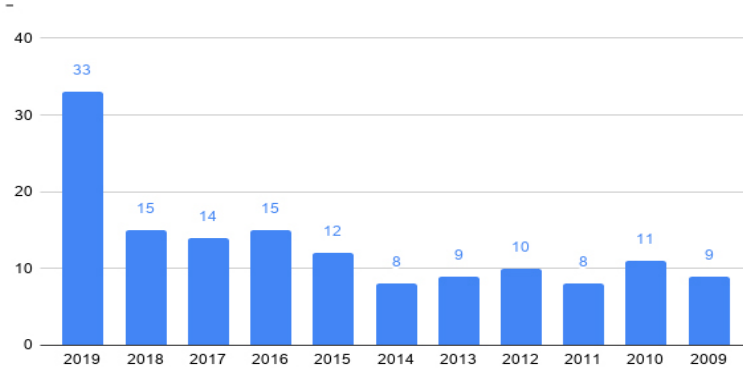
Etnografinin en temel araştırma tekniği gözlemdir. Bu çerçevede YÖK veri tabanında yapılan 2009-2019 yılları arasında yapılan taramada **Katımlı Gözlem Taramasında** 144 teze ulaşılmıştır. Bu tezlerin bilimsel alanlara ve yıllara göre dağılımı Grafik 8 ve Grafik 9'da verilmiştir.

Grafik 8. Katımlı Gözlemin Alanlara Göre Dağılımı

Katımlı gözlemin en fazla eğitim alanında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunu sırasıyla sosyoloji, arkeoloji ve iletişim alanları takip etmektedir. Buna karşın spor, sağlık, coğrafya, kamu yönetimi, din, halk bilimi gibi alanlar katımlı gözlemin en az kullanıldığı alanlardır. İletişim alanındaki 25 çalışmanın 12 tanesinde çevrimiçi katımlı gözlem, 8 tanesinde çevrimdışı katımlı gözlem, 2 tanesinde çevrimiçi katımlı gözlem, 1 çalışmada yarı katımlı çevrimiçi görüşme tekniği kullanılmış olup 2 çalışmaya ise erişim izni bulunmadığından ulaşılamamıştır. İletişim alanındaki sosyal

medyanın araştırma sahası olarak kullanıldığı Grafik 7'deki 600 araştırmanın sadece 25 tanesinde katılımlı gözlem tekniğinin uygulanması dikkat çekicidir. Sosyal medya üzerinden yürütülen araştırmalarda her ne kadar çevrimiçi anket, yapılandırılmış görüşme gibi diğer tekniklerinin kullanıldığı düşünsek de katılımlı gözlem tekniğini kullandığını çalışmasında belirten araştırmacı sayısının az olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 9. 2015-2019 Yılları Arasında Katılımlı Gözlem Sayıları

Katılımlı gözlemin yıllara göre giderek arttığı görülmektedir. 2018 yılında 15 olan katılımlı gözlem sayısı bir yılda iki kat artarak 2019 yılında 33'e çıkmıştır. Ancak 2019 yılında sosyal medyada yürütülen 413 çalışma olduğu (Tablo 1) düşünüldüğünde bu rakam oldukça düşük kalmaktadır.

4.3.2. Örneklem Setinin Analizi

İçerik Analizi sonucunda Netnografi, Sanal Etnografi, Dijital Etnografi, Çevrimiçi Etnografi, Siber Etnografi, İnternet Etnografisini kavram olarak kullanan iletişim araştırmaları içinden 6 tez araştırma seti olarak belirlenmiştir. Tezlerin seçiminde her kavramın kullanıldığı birer tezin seçilmesi ve farklı üniversitelere ait çalışmalar olmasına dikkat edilmiştir. Seçilen tezler, Kozinets'in çevrimiçi etnografinin adımlarına göre oluşturulan kriterlere göre değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar; "araştırmanın konusu ve araştırmanın sorusunun açıkça verilir verilmediği", "araştırmacının etnografi yaklaşımını net olarak ifade edip etmediği", "kullanılan yöntem ve tekniklere ilişkin yeterli açıklamanın olup olmadığı", "araştırma sahasının doğru tanımlanıp tanımlanmadığı", "örneklem seçiminin hangi kriterlere göre yapıldığı ve veri toplama usulü", "yöntem-saha-konu arasındaki ilişki" ve "etik kriterlere uygunluk" bakımından analiz edilmiştir.

Çalışma 1: Çevrimiçi Etnografi

“Kadınlararası Bir Güçlenme Pratiği Olarak Güzellik: Youtube Güzellik Kanalları Örneği”

İletişimin kadının güçlenmesi üzerindeki rolünü inceleyen bu çalışma, yeni iletişim teknolojilerinin etkin kullanımının hâkim güzellik ve kültürel örüntülerini yeniden inşa ettiği tezi üzerine kurulmuştur. Araştırma sorusu, güzelliğin yeni medya teknolojileri dolayısıyla kadının güçlenmesine imkân verip vermediğidir. Araştırmada yöntem kavramı olarak “çevrimiçi etnografi” tercih edilmiştir. Çevrimiçi etnografinin internet dolayimli iletişim ortamlarına uyarlanmış etnografi olduğunu belirten araştırmacı, teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim araştırmaları için çevrimiçi toplulukların uygun bir araştırma sahası olduğunu vurgulamaktadır. “Feminist antropolojinin etnografik araştırmalardaki temsillerin nesnel gerçeği yansıttığı” belirtilerek yöntem ile konu arasındaki bağlantı kurulmuştur. Kadının güçlenmesi ve yeni medya teknolojilerini öneren bir topluluk olarak araştırma için kavramsal ve yöntemsel olarak ideal bir zemin oluşturduğu için araştırma sahası olarak YouTube Güzellik Kanallarının seçildiği belirtilmiştir. Bu topluluğun 5 yıldır üyesi olduğunu, etkin biçimde paylaşımları takip ettiğini, üretilen içeriklerle ilgili sohbetler yaptığını belirten araştırmacı, kullandığı tekniği katılımlı gözlem olarak tanımlamıştır. Etik kriterler açısından ise çalışmaya dahil edilen araştırma öznelinin kişilik haklarına azami özen gösterdiğini belirtmiştir.

Çalışma 2: Netografi

“Katılımcı Kültür Olgusu Bağlamında Sosyal Medya ve Çevrimiçi Topluluklar”

Bu çalışmada sosyal medya platformlarında bir araya gelmiş toplulukların sosyal medya üzerindeki aktiviteleri değerlendirilerek katılımcı kültür yaklaşımı analiz edilmiştir. Araştırma sorusu sosyal medya platformlarının çevrimiçi topluluklar tarafından bir iletişim aracı olarak nasıl kullanıldığı ve katılımcı kültürün bu platformlarda nasıl tezahür ettiğidir. Araştırmacı, kullanıcıları içerik üretim sürecine dahil ederek etkileşim ve kamuoyu oluşturmaya imkân sağladığı için sosyal medyayı araştırma sahası olarak görmektedir. Yöntem kavramı olarak “Netografi” tercih edilmiştir. Sosyal medya platformları arasından kullanım sıklığı ve temsil gücü nedeniyle Twitter, Facebook ve Instagram araştırma sahası olarak belirlenmiştir. Veri toplama yönteminin “tamamen yapılandırılmamış alan çalışma türü” olarak katılımlı gözlem olduğu ifade edilmiştir. Araştırmacı analiz için anonim bir hesap açtığını ve bu hesapla topluluklara üye olduğunu açıklamıştır. Örneklemi seçerken sosyal medya ile ilişkileri, sayısal çoğunlukları ve bu platformları ne kadar aktif kullandıklarına dair

Kozinents'in örneklem seçimindeki kriterlerini göz önünde bulundurmıştır. Kültürü açığa çıkarmada en etkili yöntemlerden biri olan netnografi yönteminin kullandığı belirtilerek araştırılan konu ile yöntem bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır. Herhangi bir etik ihlale yol açmamak sebebiyle, **herkese açık** hesapların incelendiği **kapalı** ya da **kilitli** hesaplar örnekleme dahil edilmediği belirtilmiştir. Araştırmacı ulaşamadığı kilitli hesaplar dışındaki açık hesaplardaki bilgilerin kullanılabileceğini düşünmektedir. Anonim hesapla da olsa içerik üretimine katıldığı için kullandığı tekniği katılımcı gözlem olarak açıklamaktadır. Diğer taraftan araştırmacı etik ihlale yol açmamak için topluluk üyelerinin isimlerini kullanmaktan kaçındığını belirtmiştir.

Çalışma 3: İnternet Etnografisi

“Yeni Toplumsal Hareketler ve İnternet İlişkisi: Türkiye’de Muhalif Toplumsal Hareketlerin E-Grupları”

Bu çalışmada Türkiye’deki anti-militarist hareket, LGBTT hareketi ve kentsel dönüşüm muhalifi hareketler incelenmiştir. Araştırma sorusu ise internetin toplumsal muhalefet hareketleri için yarattığı olanaklar ve engellerin neler olduğudur. Araştırma yöntemi olarak “İnternet etnografisi” kavramı kullanılmıştır. Yeni toplumsal hareketlerin interneti kullanma pratiklerini çözümlenmek üzere bu çalışmada yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme ve odak grup görüşme tekniklerinin yanısıra katılımsız gözlem tekniği bir arada kullanılmıştır. Toplumsal hareketlerle ilgili bir araştırma olması dolayısı ile gözlemin gizli yürütülmesi araştırma sonuçlarının sağlıklı olması bakımından önemlidir. Araştırmacının katılımsız gözlem ile birlikte diğer teknikleri de kullanmış olması etik olarak doğru bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Araştırmada Web 1.0 ortamı olan e-gruplar araştırma sahası olarak seçilmiştir. E-gruplara üyeliğin etnografik çalışmayı beslediğini savunan araştırmacı, LGBTT ve anti-militarist hareketlerle araştırma öncesinden bağlantılı olduğunu belirterek yöntem ile konu ve saha arasındaki bağlantıyı kurmuştur. Araştırma etiği ile ilgili olarak sanal etnografi için Christine Hine’nin önerdiği on maddelik ilkeleri listeleyen araştırmacı, saha araştırması başladıktan sonra, çok nadir kritik bilgileri paylaşmak üzere e-posta atmak dışında, genellikle sessiz izleyici konumunda kalmayı, yani katılımsız gözlemci olmayı tercih ettiğini ifade etmiştir.

Çalışma 4: Dijital Etnografi

“Dijital Uzamda Yaşamak: Twitter’da Gündelik Hayat”

Bu çalışmanın konusu, gündelik hayat sosyolojisi bağlamında bir dijital kültür ortamı olan Twitter’daki yaşam pratikleri ve kültürel üretimdir. “Bir dijital kültür uzamı olan mikroblogging ağı Twitter’da gündelik hayat pratikleri nasıl sergilenmektedir?”

sorusuna yanıt aranmıştır. Twitter hesapları üzerinde “Dijital Etnografi” yöntemini uygulamış ve veri toplamada katımlı gözlem tekniğini kullanmıştır. Örneklem seçerken, yüksek sayıda takipçisinin olmasına ve yüksek sayıda kişiyi takip etmesine, etkileşiminin yüksek olmasına özen gösterilerek etnografik kriterlere göre hareket edilmiştir. Gündelik hayata ilişkin bilgilerin artık dijital ortamlarda üretildiğini söyleyerek saha ve yöntemin etnografi ile bağlantısını kurmuştur. Aynı zamanda araştırma konusu olan Twitter ile araştırma sahası örtüştüğünden konu-yöntem- saha arasındaki ilişki net bir şekilde verilmiştir. Araştırmacı örneklem grubunu seçerken kullanıcıların hesaplarının herkese açık olmasına, kilitli olmamasına özen gösterdiğini belirtmiştir. Buradan sosyal medyayı kamuya açık ve verilerin kullanılabilceği bir alan olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Araştırmacının sosyal ağ analizi için sahaya anonim bir hesapla girdiğini, böylece nesnel bir şekilde veri elde edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Araştırmacının ikinci bölümünde ise kendi twitter hesabı ile kullanıcıları takip ederek katımlı gözlem uyguladığını ve gizleyerek izlemeyi tercih etmediğini ifade etmektedir. Kendi hesabıyla katılımcı olarak grubun içinde yer almasına rağmen araştırmacı olarak bulunduğunu diğer katılımcıların bilmediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar nesnel veri elde etmek amacıyla anonim bir hesap kullanıldığı araştırmacı tarafından belirtilirse de gözlemin gizli yürütülmüş olması araştırma etiği bakımından sorun oluşturmaktadır.

Çalışma 5: Sanal Etnografi

“Orta Yaş Üstü Bireylerin Dijital Çağda İletişim Kurma Pratikleri: Sosyal Medya Bağımlılığı ve Sosyal İzolasyon”

Bu araştırma orta yaş üstü bireylerin sosyal medya bağımlılığını konu almaktadır. Dünyada hızla artan orta yaş üstü bireylerin sosyal medya bağımlılığının Türkiye’de olup olmadığını araştırmak üzere bu bireylerin dijital iletişim teknolojilerini kullanma pratikleri analiz edilmiştir. Araştırmacı çalışmasında kullandığı yöntem için “sanal etnografi” kavramını tercih etmiştir. Veri toplama aracı olarak derinlemesine görüşme ve katımlı gözlem kullanılmıştır. Araştırma sahası olarak Facebook, Instagram ve Twitter belirlenmiştir. Sosyal medyada rastgele tanışılmış 8 kadın, 8 erkek toplam 16 kişinin örneklem olarak seçildiği belirtilmiştir. Verilerin “sohbet şeklinde ve doğal bir ortamda” derinlemesine görüşmelerden elde edildiği ifade edilmiştir. “Katılımcı gözlem”in “objektif” gözlemi desteklenen aktif bir duruş olduğunu belirten araştırmacı, bu yöntemin araştırma konusu olan orta yaş üstü bireylerin bağımlılıklarını araştırmak için uygun olduğu görüşündedir. Yöntem ve konu arasındaki bağlantı kurulmuş olsa da araştırma sahası ile konu arasındaki bağlantı yeterince kurulamamıştır. Sosyal medyanın yalnızca bireylerin kişisel duygu ve düşüncelerini

istediği şekilde yazabileceği kişiye özel bir ortam olmadığını belirten araştırmacı, sosyal medyadaki bilgilerin erişilebilir olmasından dolayı bilimsel araştırma amacıyla kullanılabilir olduğu görüşündedir. Bu görüş ile araştırmacı kamuya açık dijital verilerin kullanımını etik dışı görmemektedir.

Çalışma 6: Siber Etnografi

“Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma”

Bu çalışma, sosyal medya ortamlarının gündelik hayatı kuşattığı ve bu çerçevede de dindarlığın gerçek ve sanal olmak üzere iki düzlem üzerinden deneyimlendiğini konu almaktadır. Araştırma sorusu “Dini kimlikler, etkileşimin yeni yüzü olan sosyal paylaşım ağlarında nasıl akışkanlaşmaktadır?”. Bu çalışmada kullanılan yöntem kavramı **siber etnografidir**. Siber uzamla birlikte etnografik araştırmanın geleneksel anlamdaki “saha” ile olan ilişkisinin dönüştüğü belirtilerek, sosyal medya ağları üzerinde etnografik araştırmalar yürütülebileceği belirtilmiştir. Araştırmacının, Kozinets’in kültürel giriş, verileri toplama ve analiz etme, yorumlama, etik kriterler, üyelerden geri bildirim alma şeklinde ifade ettiği çevrimiçi etnografik araştırma sürecinin beş aşamasını da takip ettiği görülmüştür. Veri toplamak üzere birden fazla etnografik teknikten yararlanmış ve katılımlı gözlem, görüşme ve belge incelemesi olarak üç teknik kullanmıştır. Facebook, Twitter ve Instagram ağlarında araştırmacı kendi hesabı ile çevrimiçi dini kimlikleri kendi doğal ortamı içerisinde gözlemlenmiş ve katılımlı gözlem ile araştırmayı yürütmüştür. Kartopu örneklem türü kullanılarak toplamda 44 kişilik bir grubu incelemiştir. Araştırmacı tam katılımcı araştırmacı rolüyle çevrimiçi ortamlarda hem paylaşımlar yapmış hem de hedef kitleyle etkileşime geçmiştir. Sosyal medyadaki dini kimliklerin gündelik hayatın pratiği içinde gerçekleştiği belirtilerek araştırma sahası olan sosyal medya ile etnografi yöntemi arasındaki bağlantı kurulmuştur. Çalışmanın yöntem bölümünde geçerlik ve güvenilirlikle birlikte etik konusu da ayrı bir başlık açılarak değerlendirilmiştir. Katılımcılarla mülakata başlamadan önce protokol hazırlanmış ve çalışmanın amacı ile ilgili katılımcılar bilgilendirilmiştir. Katılımcıların kimliklerini ya da sosyal medya hesaplarını ifşa edecek hiçbir yazı ya da görsel unsura çalışma içerisinde yer verilmemiştir.

Tartışma ve Sonuç

Etnografi temelde, saha araştırması ve gözlem aracılığı ile toplumsal kültürel olguların gündelik yaşam pratiklerinden yola çıkarak analiz edilmesidir. Hem gündelik

yaşam pratiklerinin ve etkileşimin dijital ortamda gerçekleşmesi hem de çevrimiçi ortamların katılıma ve erişime açık doğası nedeniyle iletişim çalışmalarının yeni trendinin netnografi olduğu söylenebilir. Çevrim içi etnografinin sadece iletişim alanında ve dijital olguların analizinde değil aynı zamanda dijital olmayan olguların analizi için de diğer bilim alanları tarafından giderek artan oranda kullanıldığı görülmektedir. Dijital olan ve olmayan alanların refleksif olarak birbirine bağlı olduğu ve refleksiviteyi merkeze alan etnografinin de sosyo-teknik olguların araştırılması için en uygun yöntemlerden biri olduğu söylenebilir.

Çevrimiçi etnografilere ilgili kavramsal düzeyde bir uzlaşmanın olmadığı görülmüştür. Çevrimiçi etnografik yöntemler dijital, sanal, siber, internet etnografisi gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Diğer taraftan etnografik tekniklerle ve metodoloji konusunda da belli sıkıntılar olduğu görülmektedir. Facebook, Twitter ve İnstangram'ı araştırma sahası olarak kullanan tezlerin büyük bölümünde gözlem tekniği kullanılmış olmasına rağmen **etnografi**, **çevrimiçi gözlem** ve **katımlı gözlem** kavramları üzerinden yapılan dilsel taramalarda sayılar çok düşük çıkmaktadır. Sosyal medya üzerinden yürütülen çalışmaların bir kısmında çevrimiçi anket, yapılandırılmış görüşme gibi diğer teknikler kullanılmış olsa da etnografinin temel yöntemi olan “çevrimiçi gözlem” ve çevrimiçi gözlemin bir türü olarak “katımlı gözlem” sayılarının düşük çıkması, etnografi yönteminden ziyade etnografik tekniklerin çevrimiçine uyarlandığını göstermektedir. İletişim araştırmalarında çevrimiçi etnografinin en fazla kullanıldığı araştırma sahası, Facebook ve Twitter'a göre daha geç kullanıma açılmış olmasına rağmen Instagram'dır. Instagram'ın çevrimiçi gözlemlerde daha fazla kullanılmasında, görsel paylaşımların ağırlığının ne ölçüde etkili olduğu ayrı bir araştırmanın konusu olabilir. Sosyal medya, iletişim araştırmalarından sonra en fazla işletme ve eğitim alanlarında araştırma sahası olarak kullanılmıştır. Psikoloji ise sosyal medyanın en az kullanıldığı alandır.

Araştırma setindeki tezlerin analizde; araştırmacıların gündelik hayata ilişkin bilgilerin artık dijital ortamlarda üretildiği görüşünden yola çıkarak saha ve yöntem arasındaki bağlantıyı yani sosyal medya ile etnografi arasındaki ilişkiyi güçlü bir şekilde kurdukları görülmüştür. Bununla birlikte incelenen tezlerde, etnografik tekniklere yönelik kavramsal düzeyde bir uzlaşma ve uygulamaya yönelik bir standart bulunmamaktadır. Tezlerin sadece birkaç tanesinde etnografinin adımlarına uygun hareket edilmemiştir. Çevrimiçi ortamlar araştırmacılar tarafından genellikle kamusal alan olarak görülmekte ve bilgilerin kamuya açık olmasından hareketle katılımcıların bilgisi olmadan gözlem yapılmaktadır. “Katımlı gözlem” araştırmacılar tarafından genellikle kendi konularına bağlı olarak yani sahanın içinde yer almak şeklinde

tanımlanmakta, incelenen topluluğun araştırmadan haberi olması gerektiğine ilişkin katılımlı gözlem esaslı göz ardı edilmektedir. Araştırmacılar genellikle anonim bir hesap açarak çevrimiçi ortamı gözlemeyi katılımlı gözlem olarak görmektedir. Katılımlı gözlemin genellikle araştırmacının gözlem yapılan sahadaki etkinliklere katılıp katılmaması (beğeni, retwitt içerik üretme gibi) olarak anlaşıldığı, araştırmacının kendi konumuna ilişkin gruba bilgi vermediği tespit edilmiştir. Tezlerin birçoğunda etik hassasiyete değinilmekle birlikte bunun sadece söylem düzeyinde olduğu görülmüştür. Etik kriterler genellikle kişilik haklarına saygı olarak yorumlanmış ve çalışmaya dahil edilen kişilerin kimlik bilgileri açıklanmamıştır. Ancak verinin kullanımına ilişkin haklar büyük oranda göz ardı edilmiştir. Sadece açık hesapların örnekleme dahil edildiği belirten araştırmacılar, zaten kapalı ve kilitli hesaplara erişimleri bulunmadığından mantık hatasına düşmüşlerdir. Sahaya anonim hesapla giren araştırmacılarından biri, nesnel şekilde veri elde etmek için, bir diğeri ise araştırmanın gizli yürütülmesi gereken bir konu olduğu için araştırmanın habersiz yürütüldüğünü açıklamıştır.

Bu araştırmanın sonuçları; genel etik ile bilimsel etik kriterlerin hangi durumlarda geçerli olacağına ilişkin bir ayırım yapılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Araştırmanın yürütüldüğü topluluğun bilgilendirilmesi genel etiğin konusuyken araştırmanın sağlıklı yürütülmesi dolayısıyla kesinlik ve güvenilirliği bilimsel etiğin alanına girmektedir. Bireylerin bilgileri paylaşırken taşınması gereken sorumluluk ile araştırmacının bu bilgileri kullanırken alacağı sorumluluk iki farklı etik kategoridir. Bireylerin özel bilgilerini kamuya açık bir ortamda paylaşması genel etik kategoridir ve araştırmacının bu bilgileri kullanması ise bilimsel etiğin konusudur. Genel etik ilkelere göre sınırlandırmayan bir bilginin bilimsel amaçla kullanılmasından dolayı araştırmacının sorumlu tutulmaması gerekir. Araştırmanın sağlıklı veriye dayanması veya katılımcıların bilgilendirilmesi arasındaki tercih araştırmacının sorumluluğunda olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aktan, G. G. (2014). *Yeni toplumsal hareketler ve internet ilişkisi: Türkiye’de muhalif toplumsal hareketlerin e-grupları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara Üniversitesi SBE.
- Akturan, U. (2009). A review of cyber ethnographic research: A research technique to analyze virtual consumer communities, *Bogazici Journal*, sayı: 23, ss.1-18.
- Anarlı, Z. Ö. (2017). *Dijital uzamda yaşamak ve Twitter’da gündelik hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Anadolu Üniversitesi SBE.
- Besley, A. C. (1998). *Medyada etik ve siyaset: Medya ve gazetecilikte etik sorunlar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Büker, Z. (2014). Etnografi ve Çevrimiçi Etnograf, *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem*

- ve teknikleri içinde, Mutlu Binark (Der.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Coulon, A. (2010). *Etnometodoloji*. Ümit Tatlıcan (Çev.). İstanbul: Küre.
- Çetin, Ş. E. (2019). *Katılımcı kültür olgusu bağlamında sosyal medya ve çevrimiçi topluluklar: Netnografik bir analiz*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Akdeniz Üniversitesi SBE.
- Çomu, T. (2014). Web içeriklerinin metin temelli çözümlemesi, *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri içinde*, Mutlu Binark (Der.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dadaylı, F. Ü. (2018) *Orta yaş üstü bireylerin dijital çağda iletişim kurma pratikleri: Sosyal medya bağımlılığı ve sosyal izolasyon*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Marmara Üniversitesi SBE.
- Dalton, M. (1967). *Sociologist at work*. New York: Anchor.
- Dedeoğlu, Ö. A. (2002). Tüketici davranışları alanında kalitatif araştırmaların önemi ve multidisipliner yaklaşımlar, *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 17(2), ss.75-92.
- Dereli, M. D. (2018). *Dini kimliklerin sosyal medyada akışkanlaşması: Siber-etnografik bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Erciyes Üniversitesi SBE.
- Dicks, B. ve Manson, B. (2005). *Qualitative research and hypermedia-ethnography for the digital age*, London: SAGE Publications.
- Edgar, A. (1998). Nesnellik, yanlılık, hakikat: Medyada etik ve siyaset, *Medya ve gazetecilikte etik sorunlar içinde* Besley ve Chadwick (Der.), Nurçay Türkoğlu (Çev.). ss.141-160. İstanbul: Ayrıntı.
- Fisher, E. (2010). *Media and new capitalism in the digital age the spirit of networks*, New York: Palgrave Macmillan.
- Garfinkel, H. (2015). *Etnometodoloji yazıları*. Ümit Tatlıcan (Çev.). Ankara: Heretik.
- Genç, M. (2019). *Kadınlar arası bir güçlenme alanı olarak güzellik: Youtube güzellik kanalları örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Geray, H. (2014). *İletişim alanından örneklerle, nicel ve nitel yöntemlere giriş*, İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Güneş, N. A. (2017). Dijital sosyoloji metodolojisi. *Sosyoloji Divanı Dergisi*, Sayı 9, İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Hine, C. (2000). *Virtual ethnography*. London: Sage.
- Işıkli, Ş. (2014). Büyük veri, epistemoloji ve etik tartışmalar, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, Yıl 2014, Güz, Cilt: 5 Sayı: 17, ss.90-120.
- Jackson, J. (1998). Araştırmacı gazetecilikte dürüstlük: Medyada etik ve siyaset, *Medya ve gazetecilikte etik sorunlar içinde*, Besley ve Chadwick (Der.). Nurçay Türkoğlu (Çev.). ss.120-140. İstanbul: Ayrıntı.
- Kara, Z. (2017). Dijital sosyoloji, *Sosyoloji Divanı Dergisi*, Sayı 9, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Kozinets, R. V. (2010). *Netnography: Doing ethnographic research online*. London: Sage Publications.
- Mahoney, L. M. ve Tang T. (2017) *Strategic social media, from marketing to social change*, UK: Wiley Blackwell
- Mannheim, K. (2018). *Bilgi sosyolojisi*. Mustafa Yalçınkaya (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Morva, O. (2017). Chicago Sosyoloji Okulu'nun etnografik mirasını yeniden okumak: Dijital

- etnografi çağında sembolik etkileşimcilik, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2017, 4(1): 135-154.
- Murthy, D. (2008). *Digital ethnography*. Sociology, C.42, s.5, ss. 837-855. Londra.
- Mutlu, E. (1995). *İletişim sözlüğü*, Ankara: Ark.
- Özbölük, T. ve Dursun. Y. (2015). Pazarlama araştırmalarında paradigmatik dönüşüm ve etnografinin dijital evrimi: Netnografi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 46, ss. 227-249.
- Patton, M. Q. (1990). *Qualitative evaluation and research methods*, (2nd Ed.). London: Sage Publications.
- Rab, A. (2007). *Digital culture-digitalised culture and culture created on a digital platform*. Budapeste: Netis
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. (2011). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*, Ankara: Anı.
- Sparklen, K. (2015). *Digital leisure, the internet and popular culture, communities and identities in a digital age*, England: Palgrave Macmillan.
- Stirling, E. (2016). Her zaman Facebook'tayım: Ana akım araştırma amacı ve etnografya alanı olarak facebook'u araştırmak. *Sosyal Bilimler için Dijital Yöntemler içinde*, Helene Snee vd. (Ed.), ss. 51-70. Ankara: Nobel.
- Stroker, E. (1995). *Bilim kuramına giriş*. Doğan Özlem (Çev.), Ankara: Gündoğan.
- Tatlıcan, Ü. (2011). *Sosyoloji ve sosyal teori yazıları*. Bursa: Sentez.
- Trendinnick, L. (2008). *Digital information culture: The individual and society in the digital age*, England: Chandos Publishing Oxford.
- YÖK (2019). *Ulusal Veri Merkezi* <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> Erişim Tarihi 1 Aralık-30 Aralık 2019.
- Yarar, F. N. (2018). *Sosyal ağlar ve dijital etnografi: Bir araştırma sentezleme çalışması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 3 • Güz/Autumn 2019

ISSN: 2651-463X

ETİĞİN DİJİTAL ETİĞE DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE

Şirvan ÖNCE

Marmara Üniversitesi
sirvanonce@gmail.com

ÖZET

Bilişim teknolojilerinin pek çok avantajının yanında dezavantajları da tartışılmaktadır. Yaşam neredeyse her alanda dijital ortama kaymaya başlamış durumda. İnsanlar teknolojik cihazlar olmaksızın basit etkinlikleri dahi yapamaz haldeler. Çevrimiçi yaşamda karşılaşılan ortamlar yeni etik anlayışları zorunlu kılmaktadır. Henüz adetleri ve gelenekleri tam oturmadığından çevrimiçi yaşamda uzlaşılmış evrensel bir hukuk da oluşmuş değil. Ayrıca töre ve hukukun dışında kalan çok geniş bir yaşam pratiğinde etik rehberliğe acil ihtiyaç duyulduğuna dair çok sayıda araştırma mevcuttur. Dijital etik, her türlü iş ve eylemlerin çevrimiçi ortama bağlı olarak ortaya çıkan ahlaki paradoksların ve etik sorunların geleneksel etik terminolojiden yararlanarak ve yeni etik kavramlar tanımlayarak ele alınmasını, mümkünse çözüm önerilmesini ifade eder. İletişim ve medyadan bilim ve teknolojiye, kimlik ve cinsiyetten mahremiyet ve yönetime kadar büyük bir kısmı yeni olan, çok geniş bir alanda çeşitli ve derin tartışmalar içerir. Robot, siborg, yapay zeka, sahte/anomim/parodi hesaplar, biyonik gibi yapay yaşam özneleri siber yaşam uzamları, onların özgür irade ve sorumluluklarını tartışmayı zorunlu kılmaktadır. Fakat tüm bunlar, tek bir makalede ele alınamayacak kadar geniş konulardır. Üstelik dijital etiğin sınırları hala belirsizdir. Dijital etiğin mahremiyet ekseninde tartışılması bir tür indirgemedir; dijital öznelerin eylemlerine rehberlik etmekten uzak ve yetersizdir. Bu makalenin amacı, dijital etik tartışmalarını “yan etkiler yaklaşımı” açısından tasvir etmektir. Dijitalleşme ile fiziki yaşamın olay ve olgularının çevrimiçi yaşamın bir parçası olmaya başlaması ile ortaya çıkan etik kavramının dijitalleşme imkanı tartışılmaktadır. Fiziki dünyaya özel olarak inşa edilmiş etik terminolojinin sanal bir dünya olan çevrimiçi yaşamdaki geçerliliği, dijital gözetimin etik boyutuna dair tartışmalar da makalenin içerisinde yer almaktadır. Sonuç olarak çevrimiçindeki pek çok şey, reel dünyanın sanallaştırılarak çevrimiçine aktarılmasıyla oluştuğundan reel dünyadaki etik, çevrimiçi etiğe dönüştürülebilir. Fakat üç boyutlu evrenden iki boyutlu siber uzaya geçerken yaşanan boyut indirgemesi, etik için hem fırsat hem de handikap oluşturur. Fırsatlar, çevrimiçinde yaşayan dijital ajanlar için etiğin yeni bir dönüşümüne izin verir. Böylece etik, dijital etiğe dönüşerek çevrimiçi rehberlik işlevi icra edebilir.

Anahtar Sözcükler: Etik, Dijitalleşme, Dijital Etik, Çevrimiçi Yaşam.

ON THE TRANSFORMATION OF ETHICS TO DIGITAL ETHICS

ABSTRACT

Besides many advantages of information technologies, their disadvantages are also discussed. Life began to shift to digital environment in almost every field. People cannot even do simple activities without technological devices. The environments encountered in online life require new ethical insights. Since the customs and traditions are not yet fully established, a consensus universal law has not been created in online life. In addition, there is a great deal of research on the need for ethical guidance in a wide range of life practices outside of law and morals. Digital ethics refers to the handling of moral paradoxes and ethical problems that arise due to the online environment of all kinds of business and actions, by taking advantage of traditional ethical terminology and by defining new ethical concepts, and to propose solutions if possible. It includes a wide range of diverse and deep discussions, from communication and media to science and technology, from identity and gender to privacy and governance, in a wide range of areas. Cyber life spaces of digital subjects such as robot, cyborg, artificial intelligence, fake-anonymous-parody account, bionics make it necessary to discuss their free will and responsibilities. But all these are too broad to be addressed in a single article. Moreover, the limits of digital ethics are still uncertain. Discussing digital ethics in the privacy axis is a kind of reduction. It is insufficient and outlandish to guide the actions of digital subjects. The purpose of this article is to describe digital ethics discussions in terms of the “side effects approach”. Digitalization and the possibility of digitalization of the concept of ethics that arises when the events and phenomena of physical life become a part of online life will be discussed. As a result, ethics in the real world can be transformed into online ethics, as many things online are created by virtualizing and transferring the real world online. However, the reduction of dimensions experienced when moving from the three-dimensional universe to two-dimensional cyberspace creates both an opportunity and a handicap for ethics. Opportunities allow a new transformation of ethics for online digital agents. Thus, ethics can turn into digital ethics and perform online guidance.

Keywords: *Ethics, Digitalization, Digital Ethics, Online Life.*

1. Giriş

Felsefenin başlangıcından beri tartışılan “etik” kavramı hala sorgulanmaya devam etmektedir fakat günümüzde bu tartışmanın yönü artık çevrimiçi dünyaya kaymıştır. Etik kavramının tartışılmasındaki asıl amaç, esasında kurallar koymak değil,

etik tercihi evrensel normlar üzerine oturtmaktır. “Bir felsefe disiplini olarak etiğin işlevi, yeni bir ahlak geliştirmek, normlar koymak ya da bu normlara uyulmasını sağlamak değildir. Etik, olması gerekeni açıklar ve bu bağlamda ahlaki ilişkiler üzerine doğrulanabilir bilgiler ortaya koyar ya da koyması beklenir” (Canbay, 2001: 126). Özellikle sosyal medya gibi çeşitli çevrimiçi platformların gelişimi ile bu çevrimiçi ortamlarda sosyal ilişkiler ortaya çıkmıştır. Gerçek toplumsal yaşamda olduğu gibi, çevrimiçi yaşamda da çeşitli etik problemler baş göstermiştir. İlerleyen teknolojinin sunduğu veriyi depolama, veriye kolay ulaşma olanakları ve en önemlisi “büyük veri” ile yapılabilecekler düşünüldüğünde geleneksel etik normların çevrimiçindeki etik ihtiyacını karşılayabileceğini söylemek mümkün değildir.

Son yirmi yılda çevrimiçi ortamlardaki sosyal hareketlilik artmıştır. Kullanıcılar, çoklu sosyal medya hesaplarına, birden fazla akıllı telefonda, bilgisayar ya da tablet benzeri internete bağlanabilen araçlar bulunmaktadır. Durum böyle iken çevrimiçi dünyanın dinamikleri ile fiziki dünyanın dinamiklerinin farklılaşmaya başladığı görülmektedir. Geçmişten bu yana tartışılan geleneksel etik kuramları ise gerçek yaşam sorunlarına çözüm getirmeye yöneliktir; dijital dünyanın her gün gelişen ve değişen niteliklerine yetişemez hale gelmiştir. Dolayısıyla gelişen ve sürekli değişim gösteren dijital dünya için yeni dijital etik kavramlarının tartışılması, dijital devşirilebilecek ya da farklı çözümler sunabilecek etik uygulamalarının evrensel boyuta ulaşma imkanının sorgulanması gerekmektedir.

Çevrimiçi dünyada yapılan her türlü aktivite iz bırakmaktadır. Bu iz sadece dijital iz olarak değil, çevrimiçi dünyadaki iletişimin karşılıklı olarak insanların birbirleri üzerinde bıraktığı etki olarak da değerlendirilmelidir. Bu noktada “dijital dünyaya adım attıktan sonra insanların fiziki dünyadaki sorumlulukları bir anda yok mu oluyor ya da mahremiyet kavramının buradaki anlamı farklılaşıyor mu?” gibi daha pek çok soru dijital etik çerçevesinin içinde net yanıtlarını beklemektedir. Kişisel verilerin ne zaman hangi şartlar altında kamu bilgisine sunulması gerekir? Unutulma hakkı kişisel bir temel hak olarak ele alınabilir mi gibi sorular daha da önem kazanmaktadır. Yukarıdaki hipotezlerden yola çıkılarak dijital dünyadaki etik problemlere, geleneksel etik teoriler de incelenerek yeni bir etik terminoloji ve çevrimiçi dünyadaki etik sorunlar hakkında farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı dijitalleşen dünyanın getirdiği avantajların yanı sıra henüz çözüme kavuşturulamaması dolayısıyla ortaya çıkan dezavantajları etik kavramı çerçevesinde değerlendirmektir.

2. Dijitalleşme Süreci ve Evreleri

Bugün yaşadığımız teknoloji deneyimi, bir diğer deyişle bilişim devrimi, insanlara büyük faydalar sağladığı gibi bütün insanlığı büyük bir kaosa sürükleyebilecek

yetkinliğe de sahiptir. Bu noktada dijitalleşen yaşamın tartışılmayı hak eden pek çok yanından bahsedilebilir. Ancak bu tartışmalardan önce insanlığın hem zehri hem de panzehri olabilecek potansiyele sahip dijitalleşme sürecine değinmek gerekmektedir. Dijitalleşme, dijital etiği kavramak ve tasvir edebilmek için zorunlu uğraklardan biridir ve “farklı evreleri tespit edilmiş bir süreçtir” (Işıklı ve Küçükvardar, 2016: 204). 1990’lı yılların sonunda itibaren gelişen ve tüm insanlığın hayatında yer almaya başlayan dijitalleşme (sayısallaşma) ile pek çok şey değişmiştir. Bu değişimlerin sağladığı avantajlar olduğu gibi elbette çeşitli dezavantajları da olmuştur. Kişisel ve toplumsal etkinlikler, dijitalleşme sürecinde ya dijitalleşmekte ya da dijitalleştirilmektedir. Bilgisayar teknolojilerinden önceki dönemlerde kağıt, kalem, adres defterleri, takvim, gazete gibi her birinin işlevi ayrı olan araçlarla hayatımızı devam ettiren dijitalleşme (sayısallaşma) süreciyle birlikte artık her tür veri, enformasyon ve bilgi, 0 ve 1’ler inşa edilmiş siber uzayda, akıllı cihazlar içinde yeniden üretilmektedir. Artık toplumsal ritüellerden iş yapma tarzlarına, bireysel alışkanlıklardan kültürel formlara kadar neredeyse her türlü etkinlik, çevrimiçi (online) dünyaya taşınarak dijitalize olmaktadır.

Gartner’ın IT Sözlüğüne göre dijitalleşme, analogdan dijital geçiş sürecidir; bir iş modelini değiştirmek ve yeni gelir ve değer üretme fırsatları sağlamak için dijital teknolojilerin kullanılmasıdır (Yankın, 2013). Buna göre dijitalleşme, bir işe geçme sürecini ifade eder. Dijital teknolojiler ise iş operasyonlarını dönüştürmek için kullanılan bilgi teknolojilerine gönderme yapar. Dijitalleşme ile değişen ya da gelişen alan sadece iş dünyası değildir, bir topluluğun iş yapış şekilleri, kültürel alışkanlıkları, aile içi ilişkileri ve bireysel alışkanlıkları da değişir. Bir ekranın içine sığan her türlü bilgi, iletişim, iş ya da ilişki, sayısal bir imge olma yoluna girmiştir. Analog bilgiyi bilgisayarların okuyabileceği hale getirme süreci olan dijitalleşme (sayısallaştırma) analog bilginin bilgisayarların okuyabileceği 0 ve 1’den oluşan ikili (binary) koda dönüştürülür. Dijitalin analoga göre avantajları oldukça açıktır:

“Analog dönemde yıllar alan bilgi toplama ve analiz etme işleri artık günler içinde ya da daha kısa bir zaman diliminde yapılabilmektedir. Dijitalize edilen bilgi, daha kolay ve daha ucuz saklanabilir, işlenebilir” (Işıklı ve Küçükvardar, 2016: 203).

İnternet teknolojileri, dijitalleşmeyi hızlandırmış ve artırmıştır. Özellikle 1990’ların başında internet denen sihirli ağlara bağlananların sayısı artmıştır. Günümüzde bilgisayar teknolojileri artık sadece okullarda, işyerlerinde veya bilimsel çalışmaların yapıldığı alanlarda kullanılan bir teknoloji olmaktan çıkıp evlere girmeye başlamıştır.

Dijitalleşme sürecini de bu teknolojik yayılım hızlandırmıştır. Daha önceki dönemlerde, kısıtlı alanlarda kullanılan ve günlük hayatı kuşatmamış bir teknolojinin elbette ki bugünkü kadar güçlü etkisinden söz etmek mümkün olmamıştır.

2.1 Dijital Dönüşümün Evreleri

Schnapp ve Presner, **Digital Humanities Manifesto 2.0** adlı eserlerinde, dijital beşeri bilim çalışmalarını ele almışlar ve dijital devrimin birinci ve ikinci dalgasını tanımlamışlardır. Schnapp ve Presner'e göre birinci dijital dalga, 500 yıl boyunca kademeli olarak kodlanan bilimsel iletişim dünyasını çoğaltmıştır. Şimdi dijital teknolojilere has özelliklerinin özü haline gelen yeni hibrit iletişim modellerine evrilen bir gelecek şekillenmektedir (Schnapp ve Presner, 2009: 2). Evreler şöyle tanımlanır:

- **Birinci evre:** 1990'ların sonu ile 2000'lerin başında geniş ölçekli dijitalleştirme projeleriyle ve teknik ekipmanların kurulmasıyla başlamıştır. Dar anlamıyla sistem sınıflandırmaları, işaretleme, metin çözümleme, akademik editörlük vb. alanlarda yoğunlaşır (Işıklı ve Küçükvardar, 2016: 204).
- **İkinci evre:** Çoktan girdiğimiz dijital dönüşümün ikinci evresi, tümüyle yeni, disiplinlerarası bir paradigma, yondeşik alanlar, hibrit metodolojiler hatta baskı kültürüyle sınırlandırılmayan ya da onlardan türetilmeyen yeni yayıncılık modelleri sunar. İkinci dalga, dijital beşeri bilimler yönünde devam eder (Işıklı ve Küçükvardar, 2016: 204).
- **Üçüncü evre:** D. M. Berry, **The Computational Turn: Thinking About the Digital Humanities** adlı eserinde dijital dönüşümün üçüncü evresini hesaplamalı dönüşüm olarak önerir (Berry, 2011: 12).

Tüm dijital dönüşüm tahminlerinde ortak bir nokta vardır: değişim. Dijitalleşme her zamankinden daha fazla fırsat yaratmakta ancak aynı zamanda değişimi kucaklamak için yeni bir zihniyet ve hazırlık gerektirmektedir (AURIGA, 2016).

3. Etiğin Dijital Etiğe Dönüşümü Sorunu

Oxford Sözlüğü etiği, "bir insanın davranışını veya bir faaliyetin yürütülmesini yöneten ahlaki ilkeler" olarak tanımlar. Dijital etik ise insan yaşamının neredeyse tamamının aktarıldığı çevrimiçi ortamlardaki davranışlar ve yaşama biçimleri için geleneksel etiğin kural, ilke ve değerlerinin artık geçerli olamayacağını, bunun yanı sıra yeni etik terim ve ilkelere gereksinim duyulduğunu işaret etmektedir. Tanımı da sınırları da çetrefilli olan bir konuyu çevrimiçine uyarlamaya çalışmak da tanımlamalar açısından bir sorun ve çeşitli ikilemler teşkil etmektedir.

Dijital etik, çevrimiçi yaşamda ortaya çıkan insan davranışlarının tanımlanmasını ve bu davranışlara belirli bir ahlaki çerçeve çizilmesini açıklar. Çevrimiçi dünyaya

kullanıcı olarak giriş yapan kullanıcı, burada nasıl davranmalıdır? Fiziki hayatta yapamadığı gizlenerek birilerini gözetleme (stalklama) davranışını çevrimiçi ortamda yapması etik çerçeve içinde değerlendirmeye alınabilir mi? Çevrimiçi ortamda yapılan stalklama geleneksel etik kuralları ile açıklanamadığı için bu durum dijital bir etik ikilem yaratmaktadır. Çevrimiçi ortamın bilgisini taşıyan bireyin, kurum ya da kuruluşların bu ortamda gereğinden fazla ya da bilgisini taşıdığı karşı tarafın izninden bağımsız olarak kullanılması etik bir ikilem yaratır. Örneğin çevrimiçi ortamın pek çok bilgisine sahip bir hacker'ın özel bilgilerine erişmek istediği bir kişi ya da kurumun karşısında nasıl davranması gerektiği konusu dijital etiğin konusudur. Bu ve bunun gibi dijital ortamda karşılaşılan pek çok davranış için geleneksel etik kurallarının dijitalize edilmesi ya da yeni dijital etik normalalarının araştırılması gerekmektedir.

4. Dijital Etik Terminolojisi İnşa Etmek

Dijitalleşmenin getirdiği değişim ve dönüşümler yeni etik kuralları da zorunlu kılmaktadır. Geleneksel etik kuralları çoğu zaman dijital dünyadaki etiğin boyutlarını karşılayamamaktadır. Çevrimiçi dünya çoğu zaman, fiziki dünyada olduğundan daha farklı sorumluluklar ve etik değerler taşımaktadır. Geçmişten bugüne pek çok filozof etik kavramının çerçevesini çizmeye çalışmıştır. “Eski Yunan dünyası bugünkü anlamında etik ile ilk kez Sokrates’in diyalektik felsefesinde karşılaşmıştır” (Kadalkal, 2019: 14). Sokrates’in yanı sıra Epikuros, Platon, Augustinus, Hobbes, Rousseau, Spinoza, Nietzsche, Hume, Kant, Aristoteles, Stuart Mill gibi pek çok filozof etik nosyonunu pek çok farklı yönden ele almıştır. Hepsinde de özne ile eylem arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır:

“Etik tarihine baktığımızda, filozofların genellikle eyleme ağırlık verdiklerini görürüz. Kant ise eylemin arkasındaki ilkeye bakar. Ona göre yapıcı birbirinin aynısı olan iki eylem her zaman bulunabilir. Ama bu iki eylem dayandıkları ilke bakımından taban tabana zıt olabilir ve bu ilkelerin birbirine zıt olduğu dışarıdan bakınca fark edilemez. Dolayısıyla eylemlerin değeri söz konusu olduğunda bir başka öğeye, Kant'ın deyimiyle, eylemin arkasında duran istemeye ağırlık vermek gerekir” (Kılıç, 2015: 94).

Aydınlanma Çağı filozofu olan Immanuel Kant'ın etik anlayışında “en yüksek iyi” ve “ödev” kavramı ön plana çıkmaktadır. “Eski çağdan beri neyin iyi neyin kötü olduğu etik alanında tartışıl gelmiştir. Pozitif bir değer olarak görülen ‘iyi’ kavramı, Kant'ın etiğinde de önemli bir yere sahiptir. İyi ve kötü, kişinin eylemleriyle ilgisinde kullanılan ana kavramlardır” (Kılıç, 2015: 94). John Stuart Mill ise etik nosyonunu “fayda” kavramı üzerinden açıklamaktadır. Kişinin bir seçim yapmak durumunda kaldığında, gideceği yola karar verme aşamasında karşılaştığı sorun, seçim yapmanın

zorluğu ile ilgilidir:

“Seçim yapmanın insan için zorlu bir süreç haline gelmesinin temel nedeni, seçim yapmanın doğasında bulunan doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasında bir karar verme sürecini barındırmasıdır. Bu sürecin içerisine doğru, yanlış, iyi ve kötü kavramları girdiğinde ise, bu süreç bizi, ahlâk alanının faili, etik teorilerin muhatabı yapmaktadır. Zira düşünce tarihi boyunca ortaya atılmış bütün etik teorilerin temel amacı, alternatif eylemler arasında karar vermek durumunda kalan bireylere seçim yapma noktasında, bir başka ifadeyle iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış birbirinden ayırt etmeyi sağlayacak bir ölçüt tayin etmek ve bireylerin bu ölçüte dayanarak yaptıkları seçimlerin doğruluğunu gerekçelendirerek yaptıkları seçimler konusunda vicdanen rahat hissetmelerini sağlamaktır” (Aydın, 2013: 144).

Mill için etik karar verme aşamasında dikkate alınması gereken bu ölçüt faydacılıktır. Mill, **Faydacılık** adlı eserinde faydayı etik ve siyasetin standardı olarak kabul etmiştir (Mill, 2018: 34). Yukarıdaki örneklerden yola çıkarak bazı geleneksel etik teoriler, dijital etik ikilemleri çözmek için dönüştürülerek kullanılabilir. Bu aynı zamanda dijital etik terminolojisi inşa sürecinin de bir parçasıdır. Dijital etik olgusunu tanımlarken geleneksel etik düşüncesindeki bazı araçlarından yararlanılabilir; bazı geleneksel etik teoriler, siber uzaydaki eylemlere rehberlik etmek için elverişlidir. Rousseau’nun etik anlayışına göre insanın doğası iyidir fakat kültür ve medeniyet gibi faktörler geliştikçe insanın doğası bozulmuş ve kötülük egemenlik alanını genişletmiştir. Teknoloji, bir kültür unsurudur. Artan teknoloji, daha gelişmiş bir medeniyet anlamına gelir ki bu durumda teknolojinin insan doğasına dair yıkım sürecini tetiklemesini bekleyebiliriz. Bu yıkım uç noktada, tüm insani ve toplumsal değerlerin çürüdüğü bir distopik gelecek korkusuna da yol açmış haldedir.

Toplumsal değerlerin çökmesi olgusundan bahseden diğer bir düşünür ise Friedrich Wilhelm Nietzsche’dir. Nietzsche “decadence (dekadans)” kavramını kullanarak yozlaşmış kültür ve insanı tanımlamaktadır. Latince çözüme, bozulma, zayıflama anlamına gelen “decadere” fiilinden türetilen “décadence” terimi, çürüme veya ahlaki çöküntü anlamına gelir. Decadance sözcüğü ilk kez Montesquieu tarafından Antik Roma’nın çöküş nedenlerini ortaya koymak için kullanılmıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Fransa’da da benzer kültürel yozlaşma ve çözüme eğilimlerinin ortaya çıktığını vurgulamak için dönemin muhalif grupları tarafından güncel koşullara vurgu yapmak amacıyla “decadance” terimi kullanılmaya başlamıştır:

“Kavram, 18. yüzyılda başlangıçta var olduğu düşünülen erdemlerin yavaş yavaş yok olmaya başlamasını, sanat alanında ise geç Roma dönemi sanat ve edebiyat yapıtlarını

tanımlamak üzere kullanılmıştır” (Toprak, 2007: 83).

Nietzsche, yaşadığı 19. yüzyılı “dekadans” çağı olarak eleştirir. Bu eleştiri, yaşamı göz ardı eden, yaşama hayır diyen ve akış halindeki kozmosun doğal değerini göremeyen her türlü anlayışa yöneltmiştir (Akdeniz, 2013: 113). Doğal yaşamı baskılayan, gölgede bırakan, onu taklit eden ve yeniden üreten hatta sanallaştıran teknolojik çağın da bir tür **dijital decadance**’a maruz kaldığını görebiliriz. Etik davranışların çevrimiçi dünyada yapay bir olguya dönüşmemesi ve insanlara dijital dünyadaki davranışlarında bir “çöküş” yaşatmaması için dijital etik değerler, etik felsefesi göz ardı edilmeden ve çağın hızına ayak uydurularak tartışılmalıdır.

Rousseau özellikle **Bilim ve Sanatlar Üzerine Nutuk** adlı eserinde aslında bilimin, bilginin ve kültürün en sonunda bir köleliğe ve ahlaksızlığa dönüştüğünü söyler. Bilimi tehlikeli bir silah olarak nitelendiren Rousseau insan bilgisine hesapsızca verilen değeri anlamsız bulur.

“İlim, edebiyat ve sanatlar insanları bağlayan zincirleri çiçeklerle örter; hür yaşamak için doğmuş görünen insanların damarlarında taşıdıkları hürriyet duygusunu söndürür; onlara kölelik hayatını sevdiren, onları medeni milletler dediğimiz küteler haline sokar” (Rousseau, 1989: 13).

Toplum Sözleşmesi adlı eserinde ise “İnsan özgür doğar ama her yerde zincire vurulmuştur” (2006: 4) diyen Rousseau sanat, edebiyat ve bilim kavramlarına negatif bir atıfta bulunmuştur. Bilim ve sanata bağlı gelişmelerin insan ahlakını bozduğunu iddia etmiştir. Rousseau’nun bilim ve sanata yaptığı bu atf bugün teknoloji kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde teknolojik gelişmelerin insan doğasına zarar verdiği ve onu kötüleştirdiği, dolayısıyla teknolojinin yan etkilerinin bu anlamda büyük olacağı söylenebilir. Teknoloji yardımı ile daha fazla bilgi elde eden insan, bunu kötü rekabet ve kendi cinsine karşı saldırı amaçlı kullanır mı? Ya da teknolojik gelişmeler aslında eşitlik ve özgürlük vaadiyle gelerek insanlar arasındaki eşitsizliği derinleştirmekte midir? İnsanlığın teknoloji ile kaydettiği ilerlemeler, geçmişe, geleceğe, şimdiye, Tanrı’ya, evrene dair edindiği bilgiler etik çerçeveden bakıldığında insan doğasını kötüleştirecek mi? Yoksa dünyanın ve insanın ortak iyiliği için yarar mı sağlayacak? Tüm bu sorular aslında Rousseau’nun zamanında vardığı kanıların günümüzde teknolojik gelişmelere uyarlanmış haliyle sorularak dijital dünyanın etik birtakım ilkelerini belirlemede yardımcı olabilir.

Suri Ratnapala, **Moral Capital And Commercial** adlı eserinde etik kuralların ne

şekilde toplum tarafından kabul edildiğine dair Hume'un etik ile alakalı düşüncelerine yer vermiştir. Buna göre adalet kuralları, dil, para birimi gibi geleneksel şeyler yavaş yavaş ortaya çıkar ve yine aynı şekilde ilerler. Bunun yanı sıra evren fiziki ve kültürel anlamlarda sürekli gelişen bir süreç olduğu için gelecekteki ahlaki yargıların getirebileceği durumlar öngörülemezdir. Bazı durumlar nadiren ortaya çıkabilir ve bu durumlar yerleşik ahlaki kodlar ve davranış kuralları tarafından karşılanamaz.

“[İ]nsan medeni yaşamın bağlı olduğu en önemli ahlaki davranış kurallarını sezgisel olarak kavrar. Bu ahlaki kurallar, kurucu oldukları için medeniyetten ayrılamazlar” (Ratnapala, 2003).

Tarih öncesi yasama otoritesinin kendiliğinden, davranışların tesadüflerinden oluştuğu kabul edilebilir. Bir kural kristalleşmeye başladığında, ona olan güven artar ve genel sosyal yapının bir parçası olarak istikrar kazanmasına neden olur. Bir kuralın doğuşu bireylerin davranışında olmasına rağmen, toplum üyelerinin kuralı net bir şekilde ifade etmeleri biraz zaman alabilir. Toplum geliştikçe, ahlaki ve yasal kurallar stoku da gelişir (Ratnapala, 2003).

Hume'un etik anlayışı, kendiliğinden oluşan değerler olarak yorumlanmıştır. Teknolojinin hızla geliştiği ve her an yeni durumların ortaya çıktığını göz önünde bulundurursak etik kuralların oluşması için uzun bir sürenin geçmesinin gerekmediği görülebilir. Hız çağında bu kadar yavaş oluşan etik değerler ile dijital etiğin belirlenmesi ve de evrenselleştirilmesi mümkün olmayacaktır. Bilişim çağının tüm kullanıcılar için geçerli yeni dijital etik norm ve değerlere duyduğu ihtiyaç acildir. Binlerce yıldır insan yaşamının amacının ne olabileceğini açıklamaya çalışan bu geleneksel etik anlayışları, siber ajanların dijital eylemlerini tasvir etmekte ve onlara rehberlik etmekte yeteneksizleştiği aşikârdır. Geleneksel etik değerler, dijital kültürü kuşatmakta acizdir; yeni dijital değerler ve dijital etik normlara ihtiyaç vardır. Dijital etik teori, etik eksikliğin giderilmesine bağlı bir gelişme olacak.

5. Dijital Etikte Terminoloji Tartışmaları

İnternet teknolojilerinin beraberinde getirdiği dijital etik konusu bakir bir alan olarak tartışılmayı bekliyor. Çevrimiçi ortamda bireyin davranışlarının niteliklerini belirlemek adına bir ölçüt misyonu yüklenen bu kavram, internet etiği, dijital etik, robot etiği ya da siber etik gibi pek çok isim altında ya da bu isimlerle ilişkili bir bağlamda tartışılmaktadır. Bazı uzmanlar, internet etiği ile siber etiğin aynı anlamlarda kullanıldığını belirtmektedir. Öyle ki siber etik, siber uzayda ahlak ve ahlaksızlığı belirleyen, ifade ve fikri mülkiyet haklarının ve mahremiyetin korunmasını sağlayan

standartlar sistemidir (Ramadhan vd., 2011: 84). İnternet etiği ise bazı kaynaklarda şöyle tanımlanmaktadır:

“İnternet üzerinde iletişimde bulunurken kabul edilebilir ya da edilemez davranışları belirleyen kurallara [denir]. Bu kurallar, internet kullanımında diğer insanların haklarına saygılı olmak için ne yapılıp ne yapılamayacağı ile ilgilidir” (Ercan, 2009).

Bu kişilere göre internet etiğinin amacı, kişilerin yüz yüze iletişimde birbirlerine gösterdikleri saygı ve anlayışın, siber ortam da gösterilmesini sağlamaktır. Dijital medya etiği ve bilişim etiğini birbirinin yerine kullanan Capurro’ya göre dijital etik, dar ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı tanıma sahiptir. Geniş anlamda, dijital iletişim teknolojilerinin toplum ve çevre üzerindeki etkisi ile ilgilenmektedir. Daha dar anlamda ise bilişim etiği (veya dijital medya etiği), internetle ilgili etik soruları ve cep telefonları ve navigasyon hizmetleri gibi internet üzerinden çalışan bilgi ve iletişim ortamlarını ele almaktadır. Gizlilik, aşırı bilgi yüklemesi, internet bağımlılığı, dijital uçurum, gözetim ve robotik gibi konular bugün özellikle kültürlerarası bir bakış açısıyla ele alınmaktadır (Capurro, 2009).

Dijital etik bir üst kavram olarak ele alındığında, bu çerçevede konuşulması gereken konular Capurro’nun da belirttiği üzere küresel tartışılması gerekli olan önemli konulardır (Capurro, 2009). Yani bu kavramlara açıklık getirilmediği sürece dijital etik konusunda ilerleme sağlanması zor. Özellikle son yıllarda hızla gelişen robotik konusunun ise bir başka açıdan dijital etiğin içinde yer alması gerekmektedir. Akıllı makineler, robotlar üreten insanın artık bu makinelerin geleceği ve davranışları üzerine düşünmesi gerekmektedir. Herhangi bir insanın yaptığı gündelik yaşam pratiklerini yerine getirmeyi başaran robotların davranışlarının da etik bir düzleme oturtulması gerekecektir. Bu açıdan robot etiği aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

“Robot etiği, robotik teknolojinin özellikle otonom robotların etik sonuçlarını anlamak amacıyla kabaca uygulanan etik ve robotiklerin kesişiminde yer alan, büyüyen disiplinler arası çalışma alanıdır” (Robotics and Automation Society, 2020).

Bilgisayar bilimi, psikoloji, felsefe ve hukuk gibi çeşitli alanlardan araştırmacılar tarafından geliştirilmesi ve uygulanması üzerine çalışılan robotik, robotların ve akıllı makinelerin özellikler insanla iletişime girdiği süreçte etiğin odak konusu haline gelmektedir. Tıp, askeri, eğlence, yaşlı bakımı gibi pek çok alanda robotların niceliği ve niteliği de dahil olmak üzere kullanacağı gücün kararlarını bağımsız olarak verip veremeyeceği konusu robot etiğinin konusudur (Robotics and Automation Society, 2020).

Teknolojinin bu noktalara vardığı günümüzde, artık insan ile robotların daha sık iletişime geçmesi durumu söz konusudur. İnsan gibi davranan bu akıllı makinelerin dijital ortamda da kullanılıyor olması dijital etiğin çalışma konusu haline gelmesini kaçınılmaz kılmıştır. “Evdeki yeni akıllı asistanlar, bize havanın nasıl olduğunu söylemek ve bir sonraki şarkıyı seçmemize izin vermek dışında ne yapacaklar?” (Floridi, 2018). Teknolojiyi geliştiren ve hayatının büyük kısmını buna teslim eden insan, akıllı makinelerin günlük hayattaki misyon ve sınırlarını belirleme ikilemine düşmüştür. Etik açıdan karar mekanizmasının belirleyiciliği bu noktada insanın elinde iken atacağı adım gelecek ve etik adına insanın doğasının da niteliğini gösterecektir. Teknolojinin gelişimi, Rousseau’yu önünde sonunda haklı çıkaracak mı? Yoksa insan bu etik ikilemleri kendi lehine kullanarak gelişimin kahramanı mı olacak?

Çevrimiçi yaşamın devamlılığı, oradaki insan ve ilerleyen zamanlarda robot davranışlarının alt ve üst sınırlarını belirlemek adına yapılan çalışmalar farklı isimler kullanılarak kavramlaştırılmıştır. Fakat tanımlamalara bakıldığında her bir kavramın tanımladığı çerçeve hemen hemen aynı etik çerçevenin içerisinde kalmaktadır. Dijital etik, siber etik, internet etiği ya da robot etiği olarak karşımıza çıkan bu kavramlar aslında insanın günlük yaşamının taşındığı dijital ortamlardaki davranış ve yaşayış şekillerine ahlaki bir tanım getirmektedir.

6. Dijital Etik Eylemler

Etiğin alanı eylemlerdir. Gerçek dünyadaki hukuk tarafından sınırları tanımlanmamış özgür eylem alanı etik tarafından ele alınır. Günlük yaşam pratiklerinin ve etkileşim şekillerinin cyberspace’e (sanal alan) kaydığı günümüzde eylemler de dijitalleşmiştir. Bu noktada etiğin de dijitalleşmesi gerekmektedir. Dijital boyuttaki birçok sosyal eylem yeni etik kavramlar ile açıklanmaya mecburdur çünkü geleneksel anlamdaki etik tanımlamalar, çevrimiçi dünyadaki davranışları karşılayamamaktadır.

Siber uzaydaki siber hukukun tanımı alanı dışında kalan özgür dijital eylemler, dijital etik tarafından ele alınır. Dijital eylemler - tıklama veya tweetleme, gönderme, paylaşma veya beğenme - tanım gereği sosyal eylemlerdir (Luke vd., 2016: 5). Sosyal olarak tanımlanabilen dijital eylemlerin hukuksal boyutu dışında kalanların ise gündelik hayata sonuçları oluşmaktadır. Çevrimiçi dünyadaki tıklama, beğenme ya da yorum yazma gibi eylemlerin fiziki hayata taşın sonuçları olabilir. Gündelik hayatın normal akışta devam etmesi ve toplumun işlevsel olarak hayatta kalması; paylaşılan davranış kurallarına, epistemik bakış açılarına ve dünya görüşlerine bağlıdır. Normatif kültürel senaryolar olmadan günlük problem çözme ve öğrenme imkansızdır. Etik normlar, sosyal alanlarda iletişimin olduğu her alanda geçerlidir (Luke vd., 2016: 7). Örneğin “sosyal medya kullanan bir bireyin paylaştığı bir fotoğrafa yorum yapılırken

çevrimiçi dünyanın verdiği sorumluluktan uzak duygu, etik olmayan bir dijital eyleme yol açabilir mi? Bu gibi dijital eylemler için ortak bir paydada dijital etik kuralları oluşturulabilir mi? Ve bu etik değerlerin herkes tarafından kabulü nasıl sağlanabilir? Yahut sosyal medya üzerinden yazılan bir yazıyı ya da paylaşılan bir fotoğrafı kamusal olan bu alana bırakmadan önce yazının veya fotoğrafın içinde adı geçen, yüzü olan bireyin izni alınmalı mıdır? Söz konusu bireyin de dahil olduğu yazı veya fotoğrafın izin alınmadan paylaşılmasının etik boyutu nedir?” gibi sorular dijital etiğin konusu çerçevesinde değerlendirilmeye layıktır.

İnsan gerçek yaşamda başkası ile ilişkilerinde birçok davranış sergiler ve bunların bir kısmı doğrudan etik değer alanı ile ilgilidir. Büyük bir kısmı ise etiğin dışındadır. Örneğin dolmuşa binmek, kredi çekmek, selamlaşmak, evlenmek vs. doğrudan etik ile ilgili değildir. Buna karşın yalan söylemek, masum birine suç isnat etmek, aldatmak gibi eylemler ise doğrudan etik ile ilgilidir. Bunun gibi de dijital ortamda birçok eylemde bulunurlar ancak hepsi etik ile ilgili değildir. Örneğin internette araştırma yapmak, iletişim kurmak, bir içerik paylaşmak, oyun oynamak, alışveriş yapmak vs. dijital davranışlardır fakat etiğin konusu olabilmeleri için başka birinin zarar veya faydasına dokunmalı veya kişinin kendisini mutlu veya mutsuz hissettirmelidir.

Sanal evren; büyükten küçüğe, niteliksel veya niceliksel farklılık aranmaksızın hemen her bireyin sahip olduğu, içine girdiği, aktif ya da pasif olarak kullandığı bir evrendir. Fiziki hayatın gerçeklik ve kimi zaman sorumluluklarından sıyrılmanın bir yolu olarak görünen sanal dünyanın içinde özellikle sosyal medya mecraları, insanların özgür alan olarak benimsedikleri bir alandır. İnsan bu alanlarda da tıpkı fiziki hayatta olduğu gibi çeşitli dijital eylemlerde bulunur. Dijital eylemlerin arasında sayılabilecek parodi-fake hesap açarak sosyal medyayı kullanmak da dijital etiğin radarına takılmaktadır. Özellikle sosyal medya mecralarında sıkça kullanılan fake-anonim-parodi hesaplar, bireyin özel hayatına müdahale ederek çoğu zaman zaten muğlak olan etik sınırlarını zorlamaktadır. Kendini özgürlüğe giriş kapısı olarak nitelendiren dijital dünyanın etik açıdan sınırları belirlenememiş olan bu ikilemlerinin açıklığa kavuşması gerekmektedir.

İnsanın en önemli yönlerinden biri kuşkusuz gizemli yanıdır. Ekranlar ve klavyelerin ardında hissedilen sorumsuzluk ve sonsuz özgürlük hissi Rousseau'nun doğası iyi olan insanına ahlaki olmayan davranışlar için yol açabilmektedir. Çevrimiçi dünyanın bu dayanılmaz hafifliği insanları sorumluluk, utanma gibi duygulardan özgür kılarak istedikleri eylemleri yapmak, paylaşmak, yazmak gibi konularda özgür olduğuna kanaat getirmesini sağlar. İnsanların kendi adlarına sahip olduğu sosyal medya hesaplarının yanı sıra, artık fake, parodi ya da bot hesapların da ortaya çıktığını

ve çokça kullanıldığını görmek mümkündür. Dijital ortamda gerçek olmayan ancak gerçek bir kullanıcı tarafından yönetilen bir fake hesabın bıraktığı dijital izlerin etik sorumluluğu nasıl yorumlanmalı sorusu da dijital etiğin kapsamına girmektedir.

7. Gözetim Baskısı Altında Etik Davranış: Gözetim ve Özgürlük

İnsan davranışlarına etki edip etmediği psikolojik ve sosyolojik araştırmaların konusu olan gözetim, etik davranış açısından da belirleyici bir etkidir. Bireyin gözetim altında olduğunun farkında olduğu durumlarda sergilediği davranış biçimleri etik bir ikilemdir. Bu ikilem dijital ortama da taşınmıştır. İçinde bulunduğumuz bilişim çağının sağladığı pek çok avantajın yanı sıra dezavantajlarından biri olarak sayılabilecek kesintisiz gözetim ve denetim durumu, insanın özgür iradesini ve dolayısıyla etik davranışını etkilemektedir. Antik felsefedeki insan özgürlüğüne dair tartışmalar günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Gözetim kavramı ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artmaya ve dolayısıyla daha fazla tartışma konusu olmaya başlamıştır. Sanal alemdeki özgürlük ve gözetim ikilemi, dijital etik konusuna hangi açıdan dahil olabilir?

Gözetim çok eski bir olgudur fakat gözetim araçları ve etkisi zaman içinde değişim geçirmiştir. Tanrının her şeyi gördüğüne dair teolojik argüman, dijital gözetimde herkesin gözlenebilir hale gelişini anlamayı kolaylaştırır. Ve teknolojiye yöneltilen “insanın tanrılaşma isteğini beslediğine yönelik itirazlar” için dijital argümanlar sunar. Teolojik gözetim, Erasmus’un erkek çocuklar için yazdığı bir metinde iki gencin hikayesinde şöyle ortaya çıkar: Genç kız Lucretia, delikanlı Sophronius’u uzunca bir süredir görmemiştir. Gizli buluşma sırasında görülmediklerinden emin olmak isteyen gençlerin arasındaki diyalogda genç kız, onları kimsenin görmediğini söylediğinde genç adam ise “Peki, ya Tanrı! Ya melekler! Onlar da mı görmüyor?” diye sorar. Daha sonra genç kız Tanrı’nın her şeyi görebildiğini söyler (Elias, 2004: 282). Bununla birlikte Lyon’un tespit ettiği gibi, “Gözetim, modern dünyanın en önemli boyutlarından biri ve birçok ülkede insanlar gözetimin onları nasıl etkilediğinin fazlasıyla farkındalar” (Lyon, 2013: 1).

Tanrı ya da teknoloji fark etmeksizin gözetlendiğinin farkında olan insanların gözetim baskısı altında etik tercih yapma imkanlarının tartışılması gerekmektedir. Teknolojik gözetim, Tanrı düşüncesiyle benzeştirilebilir hatta bazılarının ileri sürdüğü gibi tam olarak özdeşleştirilebilir; her şeyi bilen-gören bir tanrı ve teolojik gözetim düşüncesi bugünkü büyük küresel şirketler üzerinden örneklendirilebilir. Varoluşundan beri kendinden büyük ve her şeye vakıf bir güç arayışı içinde olan insan, teknolojinin Moore Yasası çerçevesinde genişlediği, artık neredeyse her şeyin bilgisine ulaşma imkanının elinde olduğu günümüzde Tanrı düşüncesini teknoloji

üzerinden geliştirmektedir. Büyük şirketlerin geliştirdiği teknolojiler ele alındığında, insanların kullandığı büyük markalara ait cep telefonları insanların göz retinasını, parmak izini, konumunu, sesini, alışveriş alışkanlıklarını, hobilerini, stalkladığı kişileri belki de buradan aşk hayatında olan biteni dahi elinde veri olarak bulundurmakta. Peki, bu telefonları kullanan herkes bunun farkında mı? Öyle görünüyör ki yanıt evettir. Bu monolog ışığında 360 derece gözetim altında olan insan, kendi istencinin özgürlüğünü de sorgular. Etik davranışın temelinde yatan özgür irade olmaksızın dijital dünyada da etik kurallardan bahsedilemeyeceği kanısına varılabilir mi? Tanrının ya da teknolojinin sürekli gözetimi ve denetimi altındaki insanın çevrimiçi dünyadaki davranışlarını etik açıdan incelemek mümkün olmayacaktır. Tüm bu verilerden yola çıkarak şöyle bir soru sorulabilir: İnsan bu denli bir gözetim altında etiğin en temel doğası olan özgür karar verebilme yetisini ne derecede kullanabilmektedir? Bu soru dijital ortama uyarlandığında insan, her şeyin kayıt altına alındığı ve bunun farkında olduğu sürekli gözetim ortamında ne kadar özgür davranabilir, kendini ne kadar gerçekleştirebilir?

Gelişmeye başladığı ilk dönemlerde tarım teknolojisi ile doğaya karşı özgürlüğünü eline almaya başlayan insan, teknolojinin hızlı gelişimiyle beraber doğayı yönetmekten öteye geçmiş kendi ırkına karşı bir özgürlük mücadelesi vermeye başlamıştır. Özgürlük ile toplumsal yapı arasındaki ilişki kesin belirlenimlere sahiptir. İhtiyaç fazlası ürünleri elde etmeyi mümkün kılan üretim tekniklerinin gelişimi, üretim araçlarına sahip olanlar ile yaşamak için bu kişilere tabi olan kişiler arasındaki eşit olmayan toplumsal güç dengesi, kimlerin daha özgür olduğunu sorunu yeniden tartışmayı gerektirmiştir. Buna özgürlüğün bağlamının yer değiştirmesi eşlik etmiştir:

“Özgürlük mücadelesi insanın doğaya karşı verdiği bir mücadele olmaktan çıkarak insanın insana karşı verdiği bir mücadele halini almıştır” (Türkmenoğlu, 2004: 3).

Bugün ise kendi yarattığı ve kullandığı teknoloji karşısında özgürlüğünün sınırlarını çizmekte sorun yaşamaktadır. Geline son noktada ise dijital dünyanın sunduğu pek çok “özgürlük”, insanı kendi ürettiği teknolojinin boyunduruğu altına sürüklemiştir. Günümüzde özgürlük tartışmasının bağlamı bir kez daha değişmektedir. Artık insan, teknoloji ile teknolojiye karşı özgürlük mücadelesi vermektedir. Daha spesifik olarak söylemek gerekirse özgürlük mücadelesi bugün kameralar ve izlenmeye karşı verilmektedir. Artık hemen herkesin elinde bir telefon, evinde bir bilgisayar, sokağında bir kamera, işyerinde bir parmak izi sistemi ya da dijital bir banka hesabı bulunmaktadır. Teknolojinin getirdiği bu nimetler insanı özgürleştirmek vaadi ile gelişmekle beraber onu sürekli gözetim ve denetim altına da almaktadır. Sadece sanal dünyaya bir ekran aracılığı ile girmenin yanı sıra ikinci bir kategori olan teknolojinin

kamera, ses cihazı gibi aletlerle eklemlediği gündelik yaşamda insan ilişkileri, iş yapma biçimleri gibi pek çok davranış biçimi değişip dönüşmektedir. Gündük yaşam pratiklerine bu denli etki eden ve onları değiştiren bu güçlü olgu için eski kavramlarla etik çerçeveyi çizmek imkansız görünmektedir. Dışarı adım atar atmaz kameraların kaydettiği bütün hareketleri, çalıştığı ofise giriş çıkışının her gün hatta her anının verileştirildiği bir durumda insan özgür kalamayacaktır ve dolayısıyla kararları ve davranışları da bu derecede özgür ve etik olmayacaktır.

Deterministik bir pencereden bakıldığında tanrının insan kaderini belirlediği bir ortamda özgür iradede ve sorumluluktan bahsedilemeyeceği gibi sanal alemde de sürekli gözetim ve denetim altındaki bireyin davranışlarının da özgür olamayacağını söylemek mümkündür. Etiğin temel dayanağı olan özgürlüğün olmadığı bir ortamdaki davranışların etik boyutu ne kadar sağlıklı olabilir? Cyberspace'teki gözetim baskısının insanın etik tercihini nasıl etkilediği sorusu, dijital etiğin gözetim ve özgürlük konusu ile ilgili cevap bekleyen sorularından sadece bir tanesidir.

8. Mahremiyet Ekseninde Dijital Etik

Brandeis'e göre mahremiyet, yalnız bırakılma hakkıyla ilgilidir. Bugün bizler mahremiyeti dijital etiğin ana tartışma konularından biri olarak ele almaktayız. "Modernlikle birlikte değerlendirilebilecek rasyonelleşme toplumsal yaşamın her alanında devrimsel nitelikte dönüşümleri ön plana çıkarmıştır. Rasyonelleşmenin görünümü olarak değerlendirilebilecek 'teknik', insanın eylem alanını genişletmiş, kontrol yetisini arttırmıştır (...) Özellikle kişiler arası mesafenin, kişiler hakkındaki bilginin dolaşımının, nelerin saklanıp nelerin saklanamayacağını ölçütü mahremiyet açısından bir tartışma konusu olmuştur" (Akça ve Başer, 2011: 27). Bauman ise teknoloji ile mahremiyet arasındaki ilişkiyi, Vancouver'daki bir sokak ayaklanmasında rastgele çekilmiş bir fotoğraftaki öpüşen çiftin sadece bir gün içinde bulunması üzerinden analiz eder:

"Mahrem olan her şey artık potansiyel olarak kamusal alanda yapıyor ve kamunun tüketimine açık halde sayısız sunucularından herhangi birinde kayıtlı olan herhangi bir şeyi internete "unutturmak mümkün olmadığı" için, sonsuza değin de ulaşılabilir kalacaktır. Anonimlikteki bu aşınmanın sebebi, her yere yayılmış olan sosyal medya hizmetleri, ucuz cep telefonu kameraları, internetteki ücretsiz fotoğraf ve video siteleri ve belki de hepsinden önemlisi insanların neyin kamusal neyin mahrem olması gerektiği konusundaki anlayışlarının değişmesidir" (Bauman, 2013: 35).

Gözetim olgusu, teknoloji ile birlikte ileri boyutlara ulaşmıştır. Artık kişinin adli kaydı, sağlık-adres bilgileri, kimlik bilgileri gibi pek çok önemli bilgi çevrimiçi

ortamda toplanıp, depolanıp gerekli görüldüğü takdirde kullanılabilir. Bazıları tarafından toplum içinde diğer insanlardan özel olarak “ayırt edilmeme hakkının özel hayatın gizliliğine ilişkin haklardan birisi olması gerektiği” söylenir (Bozlak, 2013). Bu kişilere göre teknolojik donanım, özel hayatın korunması hakkını ciddi şekilde tehdit eder. Fakat olayın derin bir boyutu daha vardır: Gelişmiş teknolojik cihazlarla vatandaşların kesintisiz takibi ve kaydedilmesi, kamusal alanda özel hayatın gizliliği gibi yeni bir etik ve hukuki durum ortaya çıkarmıştır. Hem kamusal alan hem de özel hayat nasıl olur da bir araya gelir? Teknolojik dijital gözetimin genişlemesi ve buna karşın özel olanın ev içinden kamusal alana doğru taşmasıyla ilgili sosyo-teknik ve dijital bir olgu ile karşı karşıyayız.

İnternet yüzünden “anonimliğin ölümü”ne gelince, burada hikaye biraz daha farklı: Mahremiyet hakkımızı kendi rızamızla katlettiyoruz. Ya da belki sadece, bize sunulan harikalar karşılığında ödenecek bir bedel olarak mahremiyet kaybına rıza gösteriyoruz. Belki de kişisel bağımsızlığımızı mezbahaya kendi ellerimizle göndermemiz için bize uygulanan baskı o kadar kuvvetli ki ve durumumuz bir koyun sürüsünün durumuna o kadar benziyor ki ancak birkaç istisnai isyankar, gözü pek, kavgacı ve dirençli insan ona karşı samimi bir girişimde bulunabiliyor (Bauman, 2013: 35).

Modern toplum ve devletin içinde bulunduğu durum, günümüz şartlarında daha da teknolojikleşmiş olarak düşünüldüğünde mahrem alanın ne kadarının bireyin kontrolünde ne kadarının gözetim sahibinin elinde olduğunu anlamak güç olmayacaktır. İletişim ve bilişim teknolojilerini elinde tutan siyasi ya da ekonomik iktidarlar yönetimin ve tüketimin kontrolünü sağlama almak adına bireyin en mahrem alanına girmektedir. Online olarak en küçük alışverişte ya da bankamatikten para çekerken dahi sürekli gözetim altında olan birey adeta bir veri, bir meta haline dönüşmüştür. Saklanacak bir yer var mıdır, bilinmez.

Bu gözetim, çevrimiçi dünya sakinleri için bir endişe konusu olmaya başlamıştır. Özellikle çevrimiçi sosyal ağların artışı nedeniyle bu endişeler son yıllarda büyük ölçüde artmıştır. Bu sosyal sitelerin kullanıcılarından topladığı veri miktarı sürekli artmaktadır ve bu veriler pazarlama, araştırma ve diğer çeşitli amaçlar için çok değerlidir. Aynı zamanda, veriler genellikle izinsiz ifşaya karşı korunması gereken önemli miktarda hassas bilgi içerir. Bireysel verilerin toplanmasının ve saklanmasının, gizlilik ihlaline yol açabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır (Zeadally ve Badra, 2015: 263-289). Buradan hareketle çevrimiçi dünyanın tüm sakinleri için güvenli bir dijital ortam sağlayan çözümler yaratmak adına bilgi teknolojilerinin gizlilik ve güvenlik konularını ele almak gerekmektedir.

Bazı çevrimiçi davranışlar bilişim etiğinin değil, bilişim hukukunun konusudur.

Örneğin siber zorbalık bu davranışlardan birisidir. “Uygun uluslararası kurumlar için, dijital teknolojilerin olumlu sonuçlarını tehdit eden siber zorbalık ve bilgi kaybı gibi büyüyen siber güvensizliği önlemeye yardımcı olmak için uluslararası bağlayıcı mevzuatın kolaylaştırılması esastır” (Alqahtani ve Marghalani, 2019: 5).

9. Kendini İfşa Kültürü ve Dijital Etik

Mahremiyetin bir diğer boyutu ise kendini ifşadır. İnsanlar sadece başkaları tarafından özel alan tacizine uğramayıp kendisi de özel yaşamından birtakım enstantaneleri sosyal medyada paylaşarak kendini ifşa etmektedir. Sosyal medya kullanıcılarının hatırı sayılır bir kısmı, özel yaşamlarına dair birçok veriyi kişisel hesaplarından paylaşmaktadır. Bu kişisel paylaşımlar aslında mahrem alana dairdir ve kişisel ağlarındaki diğer kullanıcılar tarafından zahmetsizce öğrenilmektedir. Kişisel ağlarının herkese açık profiller olması durumunda ise çevrimiçindeki herkesin erişimine açık haldedir. “Diğer kullanıcıların ilgi odağı olmayı hedeflerken aynı zamanda diğerlerinin yaşamlarını, sosyal medya hesapları vasıtasıyla takip edip gözlemlemektedir hatta bu durumun artık dikizleme boyutuna ulaşmış olduğu görülmektedir” (Karagülle, 2015: 53).

Mahremiyetin özellikle sosyal medya aracılığı ile açığa vurulduğu bu durumlar, etik kurallar çerçevesinden sapmayı da beraberinde getiriyor denilebilir. ‘Dijital etik’ tartışmalarını yürütürken sadece gözetim üzerinden düşünmek, bu tartışmayı tek boyuta indirgemektir. Oysaki toplumun ve bireyin dijital ortamdaki davranışları etik çerçevenin oluşmasında önemli bir yer edinir. Diğer yandan devlet kurumlarının ve özel şirketlerin kamusalda olan bu mahrem bilgileri izinsiz bir şekilde kullanması ya da veri tabanında saklı tutması da asla etik çerçeveye sığmamaktadır.

10. Büyük Verinin Etik Koşullara Etkisi

Teknolojik alandaki tüm gelişmelerin diğer bütün alanlarla entegre olmasının sonucunda kullanılmaya başlanan büyük veri kavramı, teknolojinin hızı dolayısıyla elde edilen bilginin büyüklüğünün yanı sıra, görünürde bir işe yaramayan verilerin bir araya getirilerek, ortak bir bağlamda anlamlandırılmasıyla oluşturulan potansiyel bilgilerin tamamını da içerir ki asıl önemli olan da sade bir veri okyanusunun olması değil, anlamlı verilerin olduğu bir okyanusun oluşturulmasıdır.

“Büyük veri, akıllı sensörler, gökyüzü araştırmaları, cep telefonu verileri, Facebook beğenileri, Twitter’da paylaşılan tweetler gibi çeşitli yollarla bireyler tarafından üretilir ve üretilen bu veriler çoğu zaman istemeden ve farkında olmadan gerçekleşir (Ergen, 2018: 55).

Pek çok insan çevrimiçi dünyaya girdiğinde konumunun, yaptığı aramaların ya da Facebook'ta yaptığı bir yorumun dijital ayak izi oluşturarak büyük veriye katkı sağladığını bilmektedir. Ancak bu verilerin, veri madencileri tarafından nasıl toplandığı, depolandığı ve nasıl kullanılacağı hakkında bilgi sahibi değildir (Ergen, 2018: 55). Her bir insanın elinin altında veri, enformasyon veya bilgi oluşturmaya hazır ve nazır olan teknolojik aletler ile dolaşan web sitelerinden beğenilen giyim stillerine, kullanılan televizyon markasından arkadaş çevresi bilgilerine kadar her türlü bilgi çevrimiçi ortamlarda sergilenmektedir. Günümüz dünyasında insanların topyekun genişlettikleri büyük veri deryası, her ne kadar insanlara erişim kolaylığı sağlasa da erişilme kolaylığını da beraberinde getirmektedir. Çünkü büyük veri pek çok kişisel verileri de içermektedir. Geldiğimiz bu noktada da büyük veri ile etik ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Bir yandan büyük veri, terörizm, güvenlik, kayıt dışı ekonomi, ekonomik krizler, kanser araştırmaları gibi pek çok çeşitli sorunların çözümüne yönelik yeni iç görüler sunan bir teknik olarak görülmektedir. Diğer yandan *Büyük Birader'in* popüler kıldığı bir baş belası olarak büyük veri, kişisel olanı görünür kılan, sivil özgürlükleri kısıtlayan, resmi ve kurumsal kontrolü artıran bir manifesto gibi görülmektedir. Sonuçta büyük verinin kötü kullanımı, büyük tehdit ve tehlikeleri içermektedir ve bu yüzden büyük verinin altını oyan etik içerimler hakkında tartışmamız gereken birçok sorun bizi beklemektedir (Işıklı, 2014: 106). Kullanıcı olarak bireye dair gelecek olasılığın açık olması gerekir. Büyük veri eğer kişilerin geçmişte ne yaptıkları ve gelecekte ne yapacaklarına dair öngörülerde bulunabiliyorsa orada verilen karar, ahlaki karar olmayabilir. Kişiler karar verirken ellerinde yeterince veri olduğunda sonuca dair her zaman pragmatik bir hesaplama yapabilirler. Maksimum faydayı bir haz aritmetikçisi gibi hesaplayabildiklerinde verdikleri karar, karar-destek sistemleri güdümünde alınan kararlar gibi yönetsel olacaktır. Bu durum büyük verinin dijital ortamdaki etik kararları negatif yönde etkileyeceğine işaret eder.

10. Dijital Gözetim, Dikizleme Kültürü ve Dijital Etik

Gelişen iletişim teknolojileri ile gözetimin de yöntemi değişmiş, dijital gözetime evrilmiştir. Uyurken dahi kişisel verilerini kaydetmeye devam eden bir sistemler bütünü karşısında birey artık tamamen çaresizdir. Özellikle devletler ve şirketler gelişen bu teknolojileri kullanarak bireyin alışkanlıklarını ve gündelik yaşam pratiklerini gözetleyerek gücünü ve sistemini sürdürmeye çalışmaktadır. Dijital gözetim olarak adlandırılan bu durumda etik, bir ikilem oluşturmaktadır. Çok sayıda ülkede, hükümetlerin gerekli gördüklerinde takibe almak için veya insanların e-postaları ve webi tarama şekillerini sürekli gözetlemek için otomatik olarak bile

kullanabileceği yani Net'in arka kapısı olarak tabir edilen şey hakkında tartışmalar olmuştur. Gelişmiş ülkelerde, şirketler mahremiyete karşı hükümetlerden daha büyük tehditler oluşturmaktadır (Himanen,2015). Büyük şirketler, her birini bir veri kaynağı olarak gördüğü kullanıcının dijital ortamdaki tüm kayda değer hareketlerini toplayarak dijital gözetim faaliyetini aktif olarak daima yerine getirmektedir. Bu şartlarda güvenlik amacıyla gözetim ve denetim yaptığını iddia eden devletler, büyük veriyi her an genişleten şirketlere karşı daha az tehlikeli gibi görünmektedir.

“Tüketimciliğin hüküm sürdüğü yerde, sosyal medya adı verilen şey aslında sınırlı bir biçimde sosyaldir. ...Sosyal medyanın sunduğu ama bizim de bilgisayar faresinin her tıklamasıyla seçimlerimizi ve tercihlerimizi içine üfleyerek şişirdiğimiz filtre baloncukları, eşzamanlı ve paradoksal olarak bir tür dışadönüklük ve kamusalılık arzusu barındıran bu akışkan modern, tüketici “içe kapanıklığı” yeniden üretiyor yalnızca” (Bauman ve Lyon, 2013: 142).

Lyon'un Bauman'a yazdığı maillerden birinde geçen bu metin aslında gözetimin, günümüz dünyasının insanının aslında gönüllü bir nesnesi olduğu görülmektedir. Dijital gözetimin, henüz nasıl körelteceğimizi bilmediğimiz bir kılıç, nasıl tutmamız gerektiğini bile hala bilmediğimiz çift taraflı bir kılıç olduğu konusunda Bauman ile hemfikir olan, “Ahlaki öğütlerin ve etik kurallar yaratmanın yıllardır yapamadığını daha iyi gözetim araçları mı yapacak?” (Bauman ve Lyon, 2013: 161) şeklinde bir sorgulama yaparak dijital gözetimin tehlikeli yönüne dikkat çekmektedir.

Mahremiyet konusu içerisinde geçen kendini ifşa penceresinden bakıldığında ise bireyin masum olduğunu, mahremiyetin alanını bireyin en şahsi alanına girerek daraltıp etik çerçeveden çıkanın gözetimi gerçekleştirenin olduğu düşünülebilir. Çoğu zaman doğru ve yerinde bir düşünce gibi görünse de madalyonun bir de öteki yüzüne bakmak gerekir. Bireydeki görünür olma arzusu, bir arzuyu veya isteği görünür kılmaktan daha önemli hale gelmiştir. Bedensel yoldan kavranan dünyevi hazlar, bireyin hislerinin, hazlarının, isteklerinin önüne geçmesinin neticesinde, bireyin özel yaşamı dahilinde kabul edilen hisleri, cinselliği, aile ilişkileri, hastalıkları, inancı, yalnızlığı, yatak odası gibi özellikleri, hiç olmadığı kadar alenileşmiştir (Karagülle, 2015: 51). Yani artık gündelik hayatta bireyin, çevrimiçi dünyada kullanıcı olan kişinin, mahremiyet algısı dönüşmüştür denilebilir. Fakat bu noktada, bireyin değişen mahremiyet algısı dijital gözetimi etik kılmamaktadır.

Dikizleme Günlüğü kitabında Hal Niedzviecki, 2008 yılı itibari ile “dikizleme

kültürü çağına” girildiğini ve bu kültürün bir tür reality show olduğunu söylemiştir (Niedzwiecki, 2010: 7).

“Dikizleme Kültürü bir reality show’dur; YouTube, Twitter, Flickr, MySpace ve Facebook’tur. Bloglar, chat odaları, amatör porno siteleri, kendisini Jedi Şövalyesi sanan şişman bir çocuğun virüs gibi yayılan videosu, eski sevgilisiyle sevişen sarhoş arkadaşınızın cep telefonu ile çekilen fotoğrafları - elbette hemen çevrimiçi paylaşılır- ve sivil denetimdir. Dikizlemek Web 2.0’ın belkemiği, kurumsal ve siyasi veritabanlarının lokomotifidir. Pornografi için derler ya: Görmeden bilemezsiniz! İşte şimdi görüyorsunuz; her an, her gün, her yerde...” (Niedzwiecki, 2010: 8).

11. Etik ve Hukuk Arasında Unutulma Hakkı

Etik ilkeler asgari standartları; bunların değer hükmü haline dönüşmesi, ahlâk kurallarını oluşturmaktadır. Ahlâk kurallarının devlet yaptırımına bağlanması hali ise, hukuk kurallarına kaynaklık etmektedir (Karakoç, 2010: 93). Hukuk ile etik kavramları, her ne kadar belirli kurallar içerisinde genel düzeni korumak gibi bir ortak tutuma sahip olsalar da müdahale ettikleri davranışlar ve müdahale etme tarzları ile birbirinden ayrılmaktadır. Ancak bazı konular hukuk ve etiğin beraber çalışmasını ve ortak bir nokta bulmasını gerektirmektedir. Unutulma hakkı kavramı, etik ile hukukun ortak bir düzlemde bulunup ortak bir çözüme varması gereken konulardan biridir.

Mahremiyet kavramının içerisinde tartışılabilir olan unutulma hakkı konusu, dijital etik tartışmalarına da yeni bir pencere açmaktadır. Artık bireyler, dijitale girilen bilgilerin tamamıyla silinip kaybolmadığını bilir. Dijital ortamda paylaşılan bir konum bilgisi ya da fotoğraf, daha sonra kullanıcı tarafından silinse dahi bir veritabanında saklı tutulur. Bir kişi hakkında yazılan yazılar, çıkan haberler o kişinin durumunun devam etmediği zamanlarda dahi ulaşılabilir bir halde çevrimiçi dünyada yerini korur ya da kişi verilerini daima özel kurum veya devlet ile paylaşmak durumunda kalır. Teknolojinin gelişmesinin mahrem alanda meydana getirdiği sorunlarından bazıları bunlardır. Durum böyleyken mahremiyet kavramı gittikçe önemini yitiriyor gibi görünür. Fakat bir yandan da insanların özel yaşamını ve kişisel verilerini korumak adına bazı adımlar da atılmıyor değildir. Kişisel verileri koruma altına almayı hedeflerken aslında kamunun haber alma hakkı ile alakalı birtakım sorunları ortaya çıkaran unutulma hakkı, 13 Mayıs 2014 yılında *Avrupa Adalet Divanı* tarafından yasal hale getirilmiştir. Unutulma hakkı şöyle tanımlanmaktadır:

“Komisyonun önerisine göre eğer geçerli bir neden söz konusu değilse kişisel verilerin herhangi bir biçimde saklanmaması, silinmesi gerekmektedir. Bu çerçeveden hareketle unutulma hakkını, dijital hafızada yer alan bireye ait fotoğraf, kimlik

bilgisi, adres ve diğer kişisel içeriğin, yine bireyin kendi talebi üzerine bir daha geri getirilemeyecek biçimde ortadan kaldırılması” (Gülener, 2012: 226-227).

Unutulma hakkı yaklaşımının gelişiminde özellikle İsviçre Federal Mahkemesi içtihatları etkili olmuştur. Buna göre unutulma hakkı etik ve hukuk boyutları olan; şeref, onur ve özel hayatın gizliliği ve korunması gibi birçok unsurla yakından ilgili bir dijital haklardandır. Kişi güvenliğinin bir parçası olarak kişinin kendisine ait bilgiler üzerindeki mülkiyet ve tasarrufuna vurgu yapar (Gülener, 2012: 226-227).

Bilişim teknolojileri aracılığıyla çok hızlı bir şekilde toplanıp işlenebilen kişisel verilerin, kişinin kontrolünün dışında yayılması sonucunda kişinin temel hak ve özgürlüklerinin tamamı, insanca yaşama hakkı, insan onuru, kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı ve bunun gibi insanın birey olarak kendine özgü kişiliği ve sırf insan olması nedeniyle sahip olduğu haklar doğrudan etkilenmektedir. Bu nedenle kişisel verilerin korunması hakkı tek başına özel hayatın gizliliği kavramı ile değil, diğer tüm temel hak ve hürriyetlerle birlikte düşünülmelidir (Ünsal, 2013: 121) Unutulma hakkının tanımlamasını yapan Ünsal’a göre bu hakkın tek başına ve tek boyutlu düşünülmesi, konuyu derinlemesine incelemek için yetersiz kalmaktadır. Bireyin yaşamını doğrudan etkileyen, verilerin rıza dışında kontrolsüz yayılması durumu, unutulma hakkı kavramının yasal hale getirilmesini de gerekli kılmıştır. Görüldüğü üzere kişisel verinin mahremiyeti ve unutulma hakkının talebi dijital etik olgusunun hala tartışmalı bir konudur.

Ancak diğer yandan unutulma hakkı kavramına getirilen bazı eleştiriler de söz konusudur. Bireyin mahremini koruyan bir hak olarak düşünülen bu kavram, kişisel haklar çerçevesinde bakıldığında özgürlük sunan bir haktır ancak toplumun yararı düşünüldüğünde kamunun bilme hakkını kısıtlayıcı bir özelliği de beraberinde getirmektedir. Bu eleştirilerden birine yer veren Elmalıca (2016) arama motoru şirketlerine unutulma hakkına dayanarak yapılan başvuruların yerinde olup olmadığı konusunda verilen kararın tek bir kurumdan veya kişiden çıkmasını eleştirirken bu kararın adilliğinin de sorgulanmaya muhtaç olduğunu ifade etmiştir.

“Veri denetçilerinin ‘unutulma yahut unutulmama’ yönünde vereceği kararların denetime tabi olup olmayacağı, bu denetimi kimin yapacağı, nasıl bir sistem oluşturulması gerektiği de açıklanmaya muhtaç konulardandır” (Elmalıca, 2016: 1621).

Bireyin dijital dünyadaki hakkı ile kamunun bilme hakkı arasındaki bu ikilemde ortaya çıkan unutulma hakkı, dijital etik tartışmaların içinde olması gereken bir

konudur. Yaşanan durumlara göre karar verici mekanizmaların, hem bireyin hem de kamunun haklarından feragat etmeyecek sonuçlara varması unutulma hakkının uygulanması açısından büyük önem taşımaktadır.

12. Evrensel Dijital Etik İlkelerin İmkânı

Kişinin etik tercihte bulunabilmesinin temel koşulu istediği en az iki seçenek arasında özgürce tercihte bulunabilmesidir. Geleneksel etik açısından düşünüldüğünde, tüm dünya çapında geçerli olan birtakım etik ilkeler zaman içerisinde oluşmuşlardır. Fakat durum dijital dünyaya taşındığından dolayı buradaki insan davranışlarında oluşan etik ikilemlerin evrensel boyutta incelenmesinin, etiğe yeni boyut ve kavramlar getirilerek çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Floridi'nin (2018) de belirttiği üzere teknoloji trenini yakalamanın en iyi yolu onu takip etmek değil, bir sonraki istasyonda olmaktır. Başka bir deyişle, teknolojik yeniliğin etik gelişimini öngörmeli ve yönlendirmeliyiz. En büyük özelliklerinden biri hız olan bu fenomene uygun evrensel etik kurallar oluşturabilmek ve uygulamak için teknolojinin geleceğini öngörerek ondan hızlı davranmak gerekir.

Klasik etik felsefesindeki etik ilkeler pek çok yöntem ile tanımlanmıştır. Genel olarak üstün bir varlıkla, kurumla ya da bir niyet ile bağdaştırılarak açıklanan etik ilkeleri, modern anlamda, bilimsel bir temele oturtan Thomas Hobbes olmuştur.

“Hobbes kaynağı insan dışında olan, Tanrı'dan kaynaklanan değerlerden örneğin iyi ve kötünden söz etmenin anlamsız olduğunu öne sürer. Nesnelerde, bize iyiyi kötünden ayırt edecek hiç bir şey bulunmadığını belirten Hobbes'a göre ahlaki değerler, kişinin duygu hallerine göre oluşur yani tümüyle öznelidir. Böylece Hobbes, tamamen insan merkezci bir ahlak anlayışı geliştirir. Ona göre ahlaki kurallar kendilerinden ve kendi başlarına hoş ve arzu edilir şeyler değildir” (Kadalk, 2019: 22).

Mekanik bir determinist olan Hobbes'un etik anlayışı bugünkü teknolojik şartlara uyarlandığında, tümüyle öznel olan ahlak kurallarını evrensel bir düzeye taşımak pek olanaklı görünmemektedir. James'e göre yeni dijital medya, sınırsız bir alan açmıştır. Bu açık sınırlar ise kapsamlı kural ve düzenlemelerden yoksundur. Bu nedenle etik açıdan hem muazzam vaatler hem de önemli tehlikeler barındırmaktadır.

“Dijital medya katılımcı kültürler için izin veriyor ve onları teşvik ediyor. Yeni medyada beş temel konu kimlik, gizlilik, sahiplik ve yazarlık, güvenilirlik ve katılım gibi beş temel konu dikkat çekmektedir. Bu sorunlar uzun zamandır çevrimdışı olarak da önemli kabul ediliyor. Ancak bu konuların dijital alanlardaki yansımaları yeni ve farklı etik riskler taşıyabilir. Bu nedenle, dijital medyanın kimlik, gizlilik, mülkiyet ve yazarlık, güvenilirlik ve katılım açısından yeni zihinsel modellere yani etik zihinlere yol açıp

açmadığı ve dijital medyanın bu konularda taşıdığı etik potansiyeller tartışılmalıdır” (James vd., 2009: 5-6).

Tüm sınırlar gibi, siber alanın sınırları da bazı şekillerde düzenlenecektir ancak düzenlemenin nasıl gerçekleşeceği, bu düzenlemeden kimin yarar sağlayacağı ya da kimin zarar göreceği bu şartlarda belirsizdir. Hızla gelişen bu sınırlardaki farklı etik fay hatlarında incelikli bir anlayış olmadan böyle bir denge sağlanamayacaktır. Nihayetinde, dijital medyanın vaatlerinin olumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi için, etik katılımın özellikle “etik zihinlerin” (Gardner, 2007) oluşturulması için çalışmalar yapılmalıdır (James, vd., 2009: 8-9). “Etik zihne sahip bir kişi kendini soyut olarak düşünebilir: ‘Ne tür bir insan olmak istiyorum? Ne tür bir işçi olmak istiyorum? Ne tür bir vatandaş olmak istiyorum?’ Bu tür soruların ortaya çıkmasının ötesine geçen kişi, kendisini evrensel bir şekilde düşünebilir” (Gardner 2007: 21-22). Gardner’in **The Five Minds For The Future** adlı çalışmasında belirttiği etik zihinlerin çevrimiçi dünyada da oluşturulması gerekmektedir. Soyut olarak kendi hakkında düşünebilen birey, sanal dünyada da evrensel etik kurallarını kavrama noktasına gelecektir.

13. Sonuç ve Tartışma

Antik Yunan Medeniyetinden bu yana tartışılan etik konusu, son yıllardaki teknoloji ve bilişim alanındaki gelişmelerle birlikte farklı boyut ve bakış açılarında tartışılmaya başlanmıştır. Genel anlamda ahlaki ve insani çerçevenin sınırlarını çizen geleneksel etik kavramı aslında günümüzde de çevrimiçi ortamlardaki değerler bütünü oluşturmaya çalışan dijital etik kavramına evrilmiştir. Çevrimiçi yaşama ait ve oranın ihtiyaçlarını karşılayabilecek nitelikte, yeni bir etik terminoloji oluşturmak dijital dünyaya yeni bir pencere açmak adına önemli bir adım olacaktır. Dijital eylemlerin sınırlarını belirleyecek potansiyelde olan bu kuralları teknolojinin hızına uygun bir şekilde oluşturmak gerekmektedir.

Her kesimden bireye açık olan internet dünyası, bilgi paylaşımındaki cömertliğini kişisel veri paylaşımında da göstermektedir. Bireylerin oluşturduğu çevrimiçi haritanın büyük veriyi besleyen en önemli kaynak olduğu gerçeği, bu verilerin kullanılma olanağını da yükseltmektedir. Günlük hayata sinen dijital pratiklerin getirdiği birçok kolaylığın yanında götürdüğü kişisel veriler ve mahrem alan konusu günümüzde etik tartışmaların önemli bir kısmını içermektedir. Dijital gözetim altında etik karar vermenin imkanının olup olmadığını tartışmanın ötesinde, dijital olarak izlenmeye gönüllü olan bireyin etik karar ikileminde başvuracağı bir evrensel etik kuralları olmalıdır. Bu kurallar teknolojik gelişmelerin tüm yönlerinin olabildiğince geniş açıdan değerlendirilmesi ve işin içine felsefe biliminin de katılmasını gerektirmektedir. Tüm bu noktalar kesiştiğinde artık geleneksel etik kurallarının dijital dünyadaki etiğin

sınırlarını yakalayamadığını görmekteyiz. Bu nedenle dijital etik olgusu, Moore Yasası'nın da belirttiği gibi daima katlanan teknolojik gelişmelerin beraberinde tartışılmalı dijital etik konusuna net sınırlar getirilmelidir. Özellikle sosyal medya mecralarının sıkça ve hemen herkesçe kullanıldığı şu günlerde kişisel veri, mahrem alan ve unutulma hakkı gibi etik alanın olmazsa olmaz kavramlarının özellikle devlet ve büyük şirketler tarafından ihlale varacak şekillerde kullanılması, kamusal alanda olmak ile kamusal olmak ayrımının net bir şekilde anlaşılabilmesi durumunun yol açtığı etik problemler de dijital etiğin tartışma konusudur.

Etik kavramının tanımlanması yeni koşullara uygun olarak yeniden ele alınmalıdır. Unutulma hakkı, büyük veri kavramının etik davranışa etkisi, gözetim ve mahremiyet konuları ise dijital dünyanın herkesin ayaklarının altında hazır olarak serili olduğu şu durumda dijital etiğin vazgeçilmez tartışması olarak çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Fakat bu sorunların çevrimiçi yaşamdaki sınırlarının belirlenmesi sırasında dikkat edilmesi gereken bazı olmazsa olmazlar vardır ki hukukun işlenmesini ve adaletin yerini bulmasını engellemek açısından elzemdir. Örneğin unutulma hakkı uygulanırken bireyin veya şirketin silinmesini istediği söz konusu bilgilerin artık kamu yararı taşımadığına dair net bir kanıya varılmalıdır. Kamuyu ilgilendiren bir konunun, kişi ya da şirket bilgilerinin silinmesi durumu toplumsal hafızayı da olumsuz bir şekilde etkileyeceği ve gelecekte olabilecek aynı sorunlar için örnek teşkil etme durumunu ortadan kaldıracığı için unutulma hakkının sınırları çok net belirlenmelidir.

Sanal ortamda dijital bir eylem olarak adlandırabileceğimiz ise artık sıkça rastlanılan sahte profiller, parodi ve bot hesaplar, bireyin mahrem hayatını ve kişisel bilgilerini, onun iradesi dışında kullanarak çevrimiçi ve hatta çevrimdışı dünyada yaşamlarını zorlaştırarak etiğe aykırı dijital eylemler sergilemektedir ve etik zihinlerin evrensel çapta oluşmadığı görülmektedir.

Sonuç olarak etik kavramı her ne kadar kadim bir kavram da olsa teknolojik gelişmeler onu yeniden tartışılmaya ve sınırlarını genişletmeye itmiştir. Yeni araçların getirdiği yeni davranış biçimleri bireysel, toplumsal ve sonunda küresel etik değerlerin biçimini değiştirmiştir. İnsanların dijital ortamlardaki davranış biçimlerini inceleyecek ve bu davranışları günümüz teknolojik şartlarına göre yorumlayıp, değerlendirebilecek konjonktürel yapının ve etik değerlerin oluşması için dijitalin tüm hatları ile kavranması, insanların buradaki davranışları ile beraber değerlendirilmeye alınması gerekmektedir.

14. KAYNAKÇA

- Akça, G. ve Başer, D. (2011). Karanlığın yok oluşu: Gelişen teknolojinin gizlilik ve mahremiyet üzerindeki etkileri. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 2011, Sayı 26, ss.19-42.
- Akdeniz, E (2013). Nietzsche’de dekadans ve kültür eleştirisi olarak trajik bilgelik. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2013 Bahar, Sayı 15, ss. 111-126.
- Alqahtani, Y. ve Margahalani, A. (2019). *Digital ethics and privacy: A study about digital ethics issues, implications and how to solve them*. 08.02.2020 tarihinde <https://www.researchgate.net/> adresinden alınmıştır.
- Auriga (2016). *Digital transformation: History, present and future trends*. 05.02.2020 tarihinde <https://auriga.com/blog/2016/digital-transformation-history-present-and-future-trends/> adresinden alınmıştır.
- Aydın, M. (2013). John Stuart Mill’in faydacı ahlakı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2013, Sayı 28, ss.143-167.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berry, D. M. (2011). The computational turn: Thinking about the digital humanities. *Culture Machine*, University of Sussex, Sayı 12, ss 12-22.
- Bozlak, A. (2013). Kamusal bağlamda özel hayatın korunması: ABD Federal Yüksek Mahkemesi ve Avrupa İnsan hakları mahkemesi uygulaması arasında mukayeseli bir inceleme. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Yıl 2013, ss.55-91.
- Canbay, T. (2001). Bütçe etiği (kavramsal bir yaklaşım). *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Sayı 2, ss 125-135.
- Capurro, R. (2009). *Digital ethics, global forum on civilization and peace* 06.02.2020 tarihinde <http://www.capurro.de/korea.html> adresinden alınmıştır.
- Elias, N. (2004). *Uygurluk Süreci*. Cilt 1 , Çev: Ender Ateşman, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ercan, C. (2009). İnternet kullanımında etik kaygılar ve etik kaygıların giderilmesi yönünde organizasyonların sorumlulukları. *Mevzuat Dergisi*, Sayı 141, ss. 1-11.
- Ergen, Y. (2018). Büyük veri, sosyal medya ve etik: Facebook örneğinde bir değerlendirme. *Yeni Düşünceler E-Dergi*, Sayı 10, ss. 53-64.
- Floridi, L. (2018). Soft ethics and the governance of the digital. *Philosophy and Technology Online Journal*, Sayı 31, ss. 1-8.
- Gardner, H. (2008). The five minds for the future. *Chicago Journals*, ss. 17-24.
- Gülener, S. (2012). Dijital hafızadan silinmeyi istemek: Temel bir insan hakkı olarak ‘unutulma hakkı’. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 102, ss. 219-240.
- Himanen, P. (2005). *Hacker Etiği: İş Hayatına Aykırı Bir Yaklaşım*. Çev. Şebnem Kaplan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Işıklı, Ş. ve Küçükvardar, M. (2016). *Bilişim Devrimi: Teknolojinin Felsefi ve Sosyolojik Analizi*, Ankara: Birleşik Yayınları.
- Işıklı, Ş. (2014). Büyük veri, epistemoloji ve etik tartışmalar. *Ajit-e Online Academic Journal Of Information Technology*, 2014 Fall/Güz – Cilt/Vol: 5 - Sayı/Num: 17 DOI: 10.5824/1309-1581.2014.4.006.x http://www.ajit-e.org/?menu=pages&p=details_of_article&id=135
- James, C. vd. (2009). *Young people, ethics, and the new digital media a synthesis from the goodplay project*, London: MIT.
- Kadalkal, Y. (2019). *Ahlak ve Nikomakhos'a Etik*, İstanbul: Sophos Yayıncılık.
- Karagülle, A. E. (2015). *Günümüzde Değişen Mahremiyet Algısının Sosyal Ağlar Bağlamında İncelenmesi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karakoç, Y. (2010). Hukuk ve Etik ilişkisi. İstanbul: *İstanbul Barosu Yayınları*.
- Kılıç, Y. (2015). Kant'ın etik görüşünde "değerli eylem" in olanağı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 22, ss.93-100.
- Luke ve diğerleri (2019). Digital ethics, political economy and the curriculum: This changes everything, *Handbook of Writing, Literacies, and Education in Digital Cultures*: Routledge, United States of America, ss. 251-262.
- Mill, J. S. (2018). *Autobiography*, <http://www.gutenberg.org/ebooks/10378> adresinden 27.02.2020 tarihinde alınmıştır.
- Ramadhan, A. vd. (2011). E-government ethics: A synergy of computer ethics, information ethics and cyber ethics. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*, Yıl 2011, Sayı 8, ss. 82-86.
- Ratnapala, S. (2003). *Moral Capital and Commercial*. University Of Queensland Law Research Series.
- IEEE Robotics ve Automation Society, (2020). Technical Committee for Robot Ethics. 05.02.2020 tarihinde <https://www.ieee-ras.org/robot-ethics> adresinden alınmıştır.
- Rousseau, J. J. (1989). *İlimler Ve Sanatlar Hakkında Nutuk*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Ankara: MEB.
- Rousseau, J. J. (2006). *Toplum Sözleşmesi*, Çev. Hasan Ali Yücel, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Schnapp, T. ve Presner, J. (2009). *Digital humanities manifesto 2.0*. 06.02.2020 tarihinde http://www.humanitiesblast.com/manifesto/Manifesto_V2.pdf adresinden alınmıştır.
- Toprak, M (2007). Nietzsche'nin decadence düşüncesi, *Felsefelogos Dergisi*, Sayı 33-34 ss. 83-93.
- Türkmenoğlu, T. (2004). *Jean Jacques Rousseau'da özgürlük sorunu*, Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ünsal, Ç. Z. (2013). Google'ın yeni gizlilik politikası Google Inc. tarafından 1 mart 2012 tarihinde yayımlanan politikasının kişisel verilerin korunması ilkeleri ile uyumluluğu ve Avrupa

Birliği'nin 95/46/EC sayılı veri koruma direktifi açısından değerlendirilmesi, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, ss. 99-124.

Yankın, F. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde çalışma hayatı. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi, Sayı 2, ss. 1-38. 10.02.2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/43037> adresinden alınmıştır.

Zeadally, S. ve Badra, M. (2015). *Privacy in a Digital Networked World: Technologies, Implications and Solutions*. Switzerland: Springer International Publishing.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 3 • Güz/Autumn 2019

ISSN: 2651-463X

SİBER UZAYDAKİ ZAMANIN TASVİRİ

Berrak BOSTANCI UZEL

Marmara Üniversitesi

berrak.bostanci@marun.edu.tr

ÖZET

Zamanın nasıl deneyimlendiği sorusu çok eski bir sorudur ve birçok farklı bilim insanı bu soruya farklı disiplinler içerisinde cevaplar aramaya çalışmıştır. Bu çalışmada, iletişim ve bilgi teknolojilerinin yarattığı siber uzay ile bu siber uzay içerisindeki zaman kavramının nasıl deneyimlendiği ve tasvir edildiği sorusuna felsefi bir sorgulama yapılarak cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda literatür taramasına dayalı analitik bir yaklaşım içeren araştırmada, tarihsel süreç içerisinde insanın zaman kavramını nasıl tasvir ettiği ve bu tasvirlere hangi etkilerin sebep olmuş olabileceği konuları üzerinde durulmuştur. Çalışma içerisinde iletişim ortamlarındaki teknolojik gelişmelerin dil ve kültürel ortam bağlamında insanın düşünce yapısına etkilerini incelenmiştir. Ayrıca, günümüz dünyasında hızla gelişen akıllı teknolojiler, yapay zeka ve internet nesnelere gibi konseptlerden yola çıkarak nomofobi konusuna değinilmiştir. Yine bu teknolojilerin ileride insan ırkını siborglara dönüştürüp dönüştüremeyeceği tartışılmaya çalışılmıştır. Sonuçta insanların hızla daha fazla dahil oldukları siber uzaydaki zaman kavramı ile üç boyutlu fiziksel dünyamızdaki zaman kavramı arasında bir ayırım yapılmasının gerekli olduğu görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: *Siber uzay, sanal dünya, zaman tasviri, yeni iletişim teknolojileri, yeni medya.*

Definition Of Cyberspace Time

ABSTRACT

The question of how time can be experienced is a very old question, and many different scientists have tried to find answers to this question in different disciplines. In this study, it has attempted to seek an answer to the question of how cyber space and the concept of time in this cyber space that created by communication and information technologies is experienced and depicted. In this context, in our research, which includes an analytical approach based on the literature review, it was investigated how human depicts the concept of time in the historical process and what effects it may have caused. In the study, the effects of technological development in communication environments on the thinking structure of people in the context

of language and cultural environment were examined. In addition, nomophobia is mentioned by based on concepts such as smart technologies, artificial intelligence and internet of objects developing rapidly in today's world. Again, it is tried to be discussed whether these technologies will transform the human race into cyborgs in the future. As a result, it has been observed that a distinction must be made between the concept of time in cyber space, where people are more and more involved, and the concept of time in our three-dimensional physical world.

Keywords: *Cyberspace, virtual world, definition of time, new communication technologies, new media.*

Giriş

Paleolitik Dönem'de yaşamış olan ilk insanlar, ilk teknik araçlarını (genellikle avcılık için işlenebilir taşlardan ve hayvan kemiklerinden yapılmış aletler) doğayı biçimlendirerek kendilerine hizmet etmesi için üretim kullanmaya başlamışlardır. Fakat düşünceleri, fikirleri ve kültürleri oluşturan tek gerçeklik teknik ve teknoloji değildir. Dolayısı ile bu çalışmada düşünce evrenini oluşturan kavramlar, teknolojik determinizme indirgenmeden incelenmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra teknolojik gelişmelerin düşünme şeklimize etki ettiği gerçeği de görmezden gelinmeyecektir çünkü teknolojik gelişmelerin toplumsal ve bireysel hayatta değişikliklere sebep olduğu kanıtlanabilir gerçekler ile açıkça görülmektedir. "Tekerlek, nesnelere ve insanları hareket ettirmeyi ve taşımaya mümkün kıldı. Tarımdan siyasal yönetime kadar her şeyi değiştirdi. Ampul, evlerimizi ve iş yerlerimizi aydınlattı; sonuç olarak mimarların yapıları tasarlama biçimini ve koskoca şehirlerin düzenlenme şeklini değiştirdi" (Greengard, 2017: 9). Bu çalışmada en temel hayatî kavrayışlarımızdan olan zaman kavramı, tarihsel süreç bağlamında iletişim ortamlarındaki teknolojik gelişmeler ve içinde bulunduğumuz teknolojik çağın siber uzayı (cyberspace) ile birlikte ele alınmıştır. Siber uzay içerisindeki zamanı nasıl deneyimlediğimizi anlamlandırma gayretinde çevrimiçi iletişimin nitelikleri ve bu niteliklerin etkileri incelenmiştir.

1. İletişim Ortamları ile Zaman Tasviri İnşası

İletişimin öyküsü, ilk yerleşim yeri olan sesli konuşma dili ile başlayıp (fonetik olmayan) günümüzde siber uzayda gerçekleşen siber iletişime kadar gelir. Tarihsel bağlamda değişen iletişim ortamları ile hem geçmişten hem de günümüzden örnekleri incelemek bu iletişim ortamlarının insanın zaman tasvirini nasıl değiştirdiğini de gösterir. Fakat iletişim ortamları ile zaman tasvirinin bağı kurmadan önce zaman tasvirinin tarihsel gelişiminde başka nelerin rol oynayabileceğini de göstermek gerekmektedir.

Her çağın kendine özgü inançları vardır ve bu inançlar günümüzde olduğu gibi dünyamızı biçimlendiren kavramları ve nesnelere tasvir etmede oldukça etkilidir. “İnsanların cehennemden gerçekten var olduğuna inandıkları Orta Çağ’da ateşin bugünkünden çok değişik bir anlamı vardı. Yine de insanlardaki bu cehennem kavramı (yanıkların verdiği acıdan olduğu ölçüde) ateşi her şeyi yutan, kül eden bir şey olarak görmelerinden doğmuştur” (Berger, 2008: 8). Bununla birlikte düşünce yapılarını ve inançları biçimlendiren tek gerçekliğin teknolojik gelişmeler olmadığını fakat çok uzun süreler boyunca ihtiyaçların adım adım teknolojik gelişmeleri beraberinde getirmesi ile toplumların inançları ve düşüncelerini etkilediği görülmektedir. Toplumların düşünce ve inançları, onların ihtiyaçları, kültürel ve sosyo-ekonomik yapıları ve daha birçok farklı çerçevede şekillenmiştir. Örneğin, eski Mısır’da Nil nehrinin taşma zamanının hesaplanması tarım faaliyetleri için çok önemlidir ve bu şekilde tarımsal ihtiyaçlar gökbilimsel araştırmaları doğurmuştur. “Mısırda yaşam Nil taşkınlarının etrafında dönüyordu. Gece göğünün en parlak yıldızı Sirius (Akıldız), her yıl Nil’in taşıdığı zamanlarda, gün doğumundan hemen önce parlıyordu. Mısırlılar takvimlerini bu olayın etrafına yapılandırdılar” (Langone, Stutz ve Gianopoulos, 2010: 24). Bu gökbilimsel araştırmaların ışığında Mısır’da tarihte ilk sayılabilecek olan, bir yılı on iki aya ve dört mevsime bölen matematiksel zaman tasviri gelişmiştir.

Tarihsel süreç içerisindeki tüm düşünce sistemlerini bağlamları ile ortaya koymak çok uzun bir işittir. Bunun yanı sıra başka hangi bağlamların insanların zaman tasvirine tesir etmiş olabileceğinin gösterilebilmesi adına günümüze yaklaşarak David Harvey’in postmodernliğin durumu kitabındaki zaman ve mekan deneyimi bölümü incelenebilir. Harvey, zaman ve mekansal kavrayışlarının özünde fizikte olduğu gibi madde olduğunu düşünür. Bununla birlikte her toplum kendi nesnel zaman-mekan kavrayışını toplumun yeniden üretimini sağlayan maddi pratik ve süreçler ile oluşturur. Bunun yanı sıra teknolojik gelişmeler ve aydınlanma projesi ile yaratılan zaman-mekan kavrayışına değinir. Modern zaman ve mekan kavrayışını, aydınlanma (rönesans) ile gelen yenilikler çerçevesinde “zaman ve mekanın sıkışması” olarak tarif eder (Harvey, 2010: 230-274).

1.1. İletişim ve Enformasyon Teknolojilerinin Düşünsele Etkisi

Tarih boyunca her dönemin kendi ihtiyaçları doğrultusunda bir teknolojik gelişmeye vesile olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu teknolojik gelişmeler düşünme ve fikir yürütme yapılarına da tesir ederler.

İletişim, bir anlamda bilginin işlendiği, saklandığı ve iletildiği ortamları kapsayan bir süreçtir ve iletişimin gerçekleştiği ortamlarının tarihsel gelişimi ile insanın düşünce yapısı arasında önemli bir bağ vardır. Bu bağlamda öncelikle iletişim teknolojilerinin

tarihsel gelişimine bakılabilir.

İletişim ve enformasyon teknolojilerinin tarihsel gelişiminde sözlü iletişim öncül iletişim ortamıdır. Sözlü iletişim ve onun yaygınlaşması mutlaka ki toplumsal yapıların oluşmasında büyük rol oynar ve avcı toplayıcı toplumların yerleşik hayata geçmelerinde de itici güç sayılır. Sözlü iletişim tekniği bilgiyi işleme ve aktarma konusundaki ilk tarihsel teknolojik gelişmedir ve ondan sonra gelen teknolojik gelişmeler yazı, matbaa ve elektronik işleme olarak sıralanabilir. Bununla birlikte sözlü iletişimden sonra gelen yazılı iletişim arasında tarihsel bakımdan belirgin bir fark olduğu göze çarpar. “Homo sapiens 30.000-50.000 yıldır yaşamaktadır. Buna karşın ilk yazı 6000 yıl öncesinden kalmadır” (Ong, 2018: 14). Yazı, insanın iletişim ve bilgi aktarımı dünyasını tümünden değiştirmiştir. “Yazı konuşmaya sadece bir ek değildir. Konuşmayı sözlü-ışitsel duyardan çıkarıp yeni bir duyu dünyasına, görmeye başladığı için hem konuşmayı hem de düşünme biçimini dönüştürür” (Ong, 2018: 104). Yazı’nın düşünme biçimini değiştirebileceği belki daha tahmin edilebilirdir ancak onun konuşmayı da değiştirebileceği çoğu zaman atlanılan bir gerçektir. Yazı ayrıca bilginin insanın kendi çağdaşlarına ve gelecek nesillere aktarımında ve düşüncenin gelişimi konusunda devrimsel bir gelişmedir. “Konumsal yazım denen bu yöntem, sayı saymayı ve matematiği oldukça kolaylaştırdı ve matematiksel düşüncenin daha karmaşık hale getirilebilmesini sağladı” (Langone, Stutz ve Gianopoulos, 2010: 11). Yazının nesnelere üzerine kalıcı hale getirilip saklanması için bir sürü farklı teknik kullanılmıştır (kil tabletler, palmiye yaprakları, ağaç kabukları, ahşap vb. yüzeylere el yazması). Bu tekniklerin hiçbiri matbaa tekniği kadar etkili olamamıştır. “Matbaa, zamanla düşünme ve anlatım biçimine hükmetmekten bir türlü vazgeçmeyen ışıtsel üstünlüğün yerine, yazının başlattığı ama tek başına yeterince destekleyemediği görsel üstünlüğü geçirmiştir” (Ong, 2018: 144). Matbaa, yazıyı daha kalıcı hale getirmiş ve bilginin aktarımını daha geniş bir ölçüğe çıkarmıştır fakat yazıdan sonraki asıl devrim elektronik dönüşüm ile gerçekleşmiştir. Birkaç yüzyıl yalnızca analog yöntemlerle (mektup, gazete, kitap vb.) aktarılabilen bilgi elektrik akımının sinyalleri iletebildiğinin keşfedilmesi ile iletişim ve enformasyonun (telgraf) elektronik dünyasına giriş yapmıştır. Bundan sonra geliştirilen teknolojik araçlar (telefon, radyo, televizyon vb.). sesli ve hatta görüntü içerikli bilgi aktarımına olanak sağlamışlardır. Bilgi’nin dijital dünyaya girişinin başlangıcı ise ikili sayma (Binary Digit) sisteminin elektronik araçlar sayesinde kodlanıp anlamlı bir hale getirilebilmesi ile oluşturulmuştur. İlk bilgisayar “ENIAC” 2.Dünya Savaşı sırasında Amerikan Balistik Araştırma Laboratuvarı tarafından üretilmiştir. “Cihazın amacı balistik denemeler için gerekli olan karmaşık hesapları yapmaktı. 30 ton ağırlığındaki multi-makine canavar

ENIAC'ın dahili işleyişi, elektronların, atom parçacıklarının, devasa bir metalik devre sistemi içindeki hareketine dayanıyordu” (Langone, Stutz ve Gianopoulos, 2010: 389). Bilgisayarların birbirleri arasında iletişim kurmasına olanak veren internetin keşfi ise (Tim Berners-Lee www, 1991) iletişim ve enformasyonu şimdiye kadar hiç olmadığı bir hızda ve güçte yaymayı başarmıştır.

İletişim ortamlarındaki tüm bu teknolojik gelişmeler dili ve dolayısı ile düşünce yapısını değiştirmiştir. “Bir dilsel pratik, akıl alanında formüle edilmiş ve yorumlanmış kuralların bir sonucu olarak varlığa gelmez. Tersine kurallar, bu tür dilsel pratikler temelinde sonradan soyut akıl yürütme aracılığıyla türetilir ve ifade edilirler” (Altuğ, 2008: 168). Günümüzde ise dil elektronik bir dönüşüm yaşamaktadır. Bu yeni dönüşümle ilgili olumlu ya da olumsuz birçok eleştiri getirilebilir: mekandan bağımsız hızlı iletişimin bir problemi çözümlenemedeki hızı arttıracak bir etki yaratması ya da tam tersi, her yerden gelen sayısız veriler ile o problemin daha fazla çözülemeye hale gelebilecek olması gibi. Ong ise bu elektronik dönüşümü ikincil sözlü kültür olarak ifade eder ve topluluk duygusu, sözlü kalıplar, şimdiki ana odaklanışı ve katılımcı gizemi gibi bu elektronik kültür (ikincil sözlü kültür) ile yazıdan önce kullanılan sözlü kültür arasında birçok açıdan benzerlik olduğunu belirtir (2018: 161).

1.2. Siber Uzayın Çevrimiçi İletişimi

William Gibson siber uzay kavramını ilk kullanan kişidir. “Siber uzay, temelde küresel boyutta gelişen bilgisayar ağlarının yarattığı bilgisayar destekli yapay bir sanal gerçeklik ortamıdır. Bilgisayar bağlantılarından oluşan bu evrende her bir bağlantı, siber uzaya açılan bir penceredir” (Işıklı ve Küçükvardar, 2016: 145-147). Son otuz yıldır her geçen gün biraz daha genişlemekte olan siber uzay kavramını anlamaya çalışmak, onun etkisinde dönüşüme uğrayan birey ve toplumu anlayabilmek açısından oldukça önem teşkil etmektedir.

Gálík ve Tolnaiová, 2019 yılında yaptıkları çalışmada siber uzayın karakteristik özelliklerini üç noktada toplamaya çalıştılar. Onlara göre siber uzay terimi içerisinde üç boyutlu fiziksel bir alan olmamasına rağmen paradoksal olarak uzay olarak tanımlanır. Siber uzayın ilk karakteristik özelliği fiziken (üç boyutlu olarak) gerçek dünyada var olmasa bile bu uzayın ağırlıklı olarak görsel ve işitsel olarak algılanabilmesidir. Dahası bu yeni teknolojik uzayın varlığı insanların fikir ve düşüncelerini inşa ettiği zihinsel boyuta dayanır. İnsanların zihinsel alanı biyolojik olarak onlara verilmiş, siber uzay ise teknolojik olarak inşa edilmiştir. İkinci karakteristik özellik ise siber uzayda kurulan iletişimin hızıdır. Siber uzayda iletişim, kesintisiz ve gecikmesiz bir şekilde anında gerçekleşmektedir. Üçüncü karakteristik özellik olarak bu hızın ölçebileceğimiz sabit bir fiziksel göstergesi olmadığı ile ilgilidir. Hareketin göstergesi zamanı

ölçümleyebilmemiz için ihtiyacımız olan bir göstergedir. Siber uzaya daldığımızda zamanı ölçemeyiz ve siber uzayda geçen zamanı ölçmek için siber uzayın dışına çıkmamız gerekir. Dolayısı ile siber uzayda gerçekleşen olaylar aslında bir bakıma zamanını anlatamayacağımız hayal kurma eylemine benzer. Bu noktada siber uzay ve hayal dünyası iki ortak özellik paylaşır: ölçümleme yapılabilmesi için alınabilecek sabit bir referans noktası olamaması ve ikisinde de zamanı anlayabilmek için onun dışına çıkmak zorunda olunması (rüya gördüğümüzde zamanı anlayabilmek için uyanmamız gerektiği gibi) (Tolnaiová, Gálik ve Gáliková, 2019).

Fiziksel üç boyutlu uzayda zamanı, nesnelere hareketlerine göre öncesi ve sonrası olarak ölçümleriz. Siber uzayda bunu yapabilmek şansız olmadığından henüz bununla ilgili bir zaman tasviri oluşturulabilmiş değildir. Siber uzaydaki uzaya, insanın var olmaya başladığı yeni uzay, orada geçirilen zamana da yeni zaman denilirse bu, yeni uzaydaki zamanı tasvir etmek için şu an halen tarihi geçmiş bir zaman ölçümleme yöntemi kullandığını gösterir. Bu noktada bilgisayarlardaki zaman ve tarih göstergelerinin gerçekten siber uzayda geçen zamanı tasvir edip edemeyeceğini tartışmak gerekir.

2. Zaman Tasvirlerinde Büyük Adımlar

Zaman sözcüğü Arapça'dan dilimize geçmiş olup, "Bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit." anlamına gelmektedir (TDK, 2020). Sözlüksel anlamından yola çıkarak zamanı tanımlarken bir geçmiş, şimdi ve gelecek sıralaması olduğu ve bu sıralama üzerinde doğrusal bir düzlem kullanıldığı görülür. Bu doğrusal düzlem üzerinde ilerleyen zamanı algılamak için de geçmiş, şimdi ve gelecek şeklindeki sıralamada bir akışın yani hareketin olması gerekmektedir.

Zaman kavramı, birçok filozof ve bilim insanının odağında anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda o kadar fazla görüş ortaya atılmıştır ki hepsini genel bir sınıflandırma altında toplamak neredeyse imkânsızdır. Bu çalışma böyle bir sınıflandırma gayreti içine girmeyecektir fakat hem konuyu daha iyi özetlemeye çalışmak hem de felsefe ve modern bilim kapsamında yapılmış önemli bazı zaman tasvirlerine bakmak günümüz zaman tasvirini anlamak açısından önem teşkil eder.

Felsefe tarihinde iki önemli zaman yorumu özellikle dikkat çekmektedir: Aristo'nun nesnel zamanı ve Augustinus'un öznel zamanı. Antik Yunan filozofu Aritoteles, "Fizik" isimli eserinin dördüncü kitabında zaman kavramından bahseder. Zaman'ın gerçekte var olup olmadığını ve doğasını sorgular. Onun düşüncesine göre zaman nesnenin devinimi (değişimi) ile anlamlandırılır fakat direkt olarak ona devimim de denilemez. "Aslında zaman şu: önce ile sonraya göre deviminin sayısı" (Aristoteles, 2019: 191).

Bunun dışında, şimdiki anların ne anlama geldiği ile ilgili bir sorgulama yaparak da zamanı yorumlamaya çalışır:

“Zaman yer değiştirmenin (ölçüm) sayısı, an ise yer değiştiren nesne gibi, bir biçimde bir sayı birimi. Öyleyse zaman hem an aracılığı ile sürekli hem de an’a göre biliniyor, anlaşılıyor; zaman bu açıdan da yer değiştirmeyi ve yer değiştiren nesneyi izliyor: nitekim hem devinim hem yer değiştirme, yer değiştiren nesne aracılığı ile birlik taşıyor, çünkü yer değiştiren nesne tek (tek olmadığında bile -çünkü devinme kesilecektir- bu kavramca öyle)” (Aristoteles, 2019: 195).

Aristo burada şimdiki anların varlığından bağımsız zamanı bilemeyeceğimizi çünkü geçmişin yaşanılıp bittiğinden dolayı var olmadığını, geleceğin ise henüz varlığını göstermemiş olduğunu belirtir.

Zaman kavramının ne olduğu ve bizlerin zamanı nasıl algıladığı ile ilgili ciddi şekilde düşünmüş olan bir diğer önemli felesefeci ise Aristoteles’in zamanından çok daha sonra yaşamış olan Augustinus’dur. O, “İtiraflar” adlı eserinin on birinci kitabında zaman üzerine derin bir felsefik sorgulama yapar. Augustinus tanrı inancı çok kuvvetli biridir ve akıp geçen zamanın tanrı yaratmadan önce var olmadığını söyler. Tanrı’nın varlığı doğası gereği ebedi ve ezeldir, Tanrı için geçmiş, şimdi ve gelecek gibi dizili bir zaman yoktur. Ancak bizler insan olarak kendi zihnimizle zaman denen şeyi anlayabiliriz. “Gün senin, gece senin, bir işaretinle bütün anlar uçar gider” (Augustinus, 2009: 361). Ayrıca zaman, gök cisimlerinin ya da dünyadaki bir nesnenin hareketi de değildir. O ancak öznenin kendi içsel farkındalığı ve zihni ile ölçülebileceği bir şeydir:

“Sende ey zihnim, zamanı sende ölçüyorum. Geçip giden olaylar geçip gittiklerinde sende bir iz bırakıyorlar. İşte ben o andaki izi ölçüyorum, bu izi bırakarak geçip giden olayları değil. İşte ben zamanı ölçerken bu izi ölçüyorum” (Augustinus, 2009: 391).

Zaman konusu uzun yıllar felsefe içerisinde tartışıldıktan sonra Galelio, Kepler, Newton, Einstein, Hawking gibi fizik biliminin önde gelen isimleri tarafından uzay ve zaman konusuna tutarlı fizik yasaları ile yeni anlamlar getirilmiştir. Bu konuda öncül düşünceler Galileo’un ve Kepler’in matematiksel hesaplamalarına dayanır ve klasik fizik olarak adlandırılan (Galileo, Kepler, Newton, Maxwell gibi düşünürlerin katkı

sağladığı) fiziğin içerisinde zaman kavramı mutlak uzay içerisinde tarif edilir. Newton ise Türkçeye “Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri” olarak çevirilen kitabında uzay ve zamanı mutlak ve her yerde aynı olarak tanımlar.

Bunun yanı sıra Einstein’ın “Lorentz dönüşümü” ve “ışığın hızı” gibi matematiksel formüllere dayandırdığı “görelilik kuramı” (relativity) uzay ve zamana mutlaklık çerçevesinden yaklaşmaz. Einstein’ın “Infeld” ile birlikte yazdığı “Fiziğin Evrimi” isimli eserde klasik dönüşüme inanan fizikçi ile görelilik kuramını bilen fizikçi arasında kurgusal bir diyalog kurarak bu iki görüş arasındaki farkı netleştirir. “Her koordinat sistemi kendi hareketsiz saatleri ile donatılmıştır nk hareket, ritmi değiştirir. Farkı iki koordinat sistemindeki gözlemciler, olayın konumu için farklı koordinatlar kullanmakla kalmayacaklar, olayın geçtiği an için de farklı değerler bulacaklardır” (Einstein ve Infeld, 1994: 165). Buna göre görelilik kuramı, zamanın ve uzunluğun gözlemcinin kullandığı konumlanma sistemine bağlı olarak değiştiğini göstermiştir.

Günümüzde ise Steven Hawking, klasik ile modern fiziği birleştirme çabası ile sanal zaman (imaginary time) fikrini ortaya atar. “Sanal zaman uzaydaki yönlerden ayırt edilebilir değildir. Tıpkı kuzeye gitmek mümkün olduğunda geri dönüp güneye gitmenin mümkün olması gibi, sanal zamanda da ileri gidilebildiği takdirde, dönüp geriye doğru gitmek pekala mümkün olmalıdır” (Hawking, 2019: 187). Bizim algıladığımız bir doğru üzerinde ileriye akar gibi hisettiğimiz zamana bir alternatif olan sanal zaman, büyük patlama teorisi (big bang), kara delikler ve solucan delikleri gibi teoriler için kullanılabilen bir zaman fikridir.

Tüm bu zaman tasvirleri ışığında siber uzaydaki zaman tasvirini anlamlandırmak istendiğinde birkaç soru akla gelir. Siber uzayda zaman nasıl deneyimlenir ve lmlenebilir? Teknik donanımlardan bağımsız varlığını sürdüremeyecek olan teknolojik siber uzayın, dünyadan bağımsız varlığını sürdüremeyecek olan insan uzayından farkı nedir? Siber uzayı geliştiren ve genişlemesine devam etmesini sağlayan şeyleri düşündüğümüzde nedense akla hep fiziki olmayan dünyada var olan bir alan gelir fakat donanım nesnelere olmadan siber uzayı var etmek imkansızdır. Siber uzayda geçen zamanı lmlenecek bir sistem henüz üretilmemiştir. Fakat onu oluşturan fiziki donanım parçaların ömürleri bir şekilde lmlenebilmektedir. Dahası bir donanım nesnesinin ömrü, o donanım nesnesinin kullanıldığı zaman ile eşleştirilebilir. Örneğin, 20 yıl önce bir müzik albümden bir şarkı dinlemek için mutlaka o albümün kasetine ve kaseti alıştıracadığız bir teybe ihtiyaınız olurdu. Bu kaset ve kaset çalar donanımlarının üretime geçirilmesi ve üretimden kalkması arasındaki dönem, o donanımların ömrü sayılabılır. Hızla gelişen teknolojik nesnelere doğularını anlamak geçen zamanın da anlamlandırılabilmesi bakımından önemlidir.

Günümüzde çok da farkına varılmadan bir zamanı betimleyebilmek için çoğunlukla bu nesnelerin ömürlerine işaret ederiz (dvd'lerin olduğu zamanlar, disklerin kullanıldığı zamanlar gibi).

Baudrillard'ın da söylediği gibi nesler çağını yaşıyoruz. Yalnız bizim nesnellerimiz hızla gelişen teknolojik donanım nesnelere. “Nesneler çağını yaşıyoruz: söylemek istediğim, nesnelerin ritmine ve onların hiç kesintisiz art arda gelişine göre yaşadığımız” (Baudrillard, 2018: 16). Zamanı algılayışımız her yeni gelen teknolojik donanım nesnesi ile değişiyor. Belki bu nedenle donanım nesnelerini siber uzayda deneyimlenen zamanı anlama konusu ile bağdaştırıp donanım nesnelerinin ömürleri ile bir zaman ölçümleme aracı geliştirilebilir.

3. Siber Uzayda Günümüz ve Gelecek

İnsanlık tarihinin çok büyük bir kısmında teknik ve teknoloji, insanın doğa ile mücadelesinde bir silah olarak geliştirilmiştir. Bugün geldiğimiz noktada ise insanın doğa ile mücadelesi konusunda galip gelemediği tek konu onun ölümsüzlük savaşındır ki bu konuyla ilgili de bazı çalışmalar yapıldığı bilinmektedir; Dmitriy İtskov'un 2045 Avatar projesi, FoxO (Forkhead box O) geni ile yaşlanma arasındaki bağın keşfi gibi. Dahası her geçen gün teknolojik araçlar olağanüstü bir hızda gelişmekte ve günlük hayatın her alanına sirayet etmektedir.

Günümüzde insan hayatına sürekli olarak daha fazla konfor sağlamakta olan teknolojiler, insanın varlığını sürdürmek için kullandığı bir araç olma görevinden çıkmış artık insanın bir uzvu gibi kullanmakta olduğu araçlar haline gelmiştir. Bununla ilgili en iyi örnek akıllı telefonlardır ve bunlar hayatımızdaki önemleri bağlamında incelenebilir. Eskiden yalnızca iletişim kurma görevini üstlenmiş bir araç olan telefon aygıtı şu an akıllı telefon konseptiyle neredeyse herkesin ulaşabileceği, uyurken dahi yanından ayırmadığı ve yokluğunda ne yapılacağı bilinemeyen bir aygıt dönüşmüştür. Akıllı cep telefonları ile olan bu yakın bağın bazı bedelleri olmaktadır. Her geçen gün insanın akıllı cep telefonlarına daha fazla bağlanmaya başlaması özellikle psikoloji araştırmaları çevresince incelenmeye başlanmıştır. 2017 yılında yapılan bir araştırmaya gösteriyor ki telefon yoksunluğu bir hastalığa dönüşmüştür (nomofobi) ve bu hastalık hızla yayılmaktadır. Bu araştırmaya katılan 2100 akıllı telefon kullanıcısı bireyin yarısından fazlasının nomofobi rahatsızlığına yakalanmış oldukları tespit edilmiştir. Aynı araştırmada erkeklerin kadınlardan daha fazla nomofobi riski taşıdığı da ortaya koyulmuştur. Erkek katılımcıların %58'i ve kadın katılımcıların %48'i akıllı telefonlarını batarya veya kontör bitmesi, çalınma veya kapsama alanı dışında olmaktan ötürü kullanamadıklarında endişe hissettiklerini bildirmişlerdir. Söz konusu araştırmada katılımcıların yarısından fazlası akıllı telefonlarını hiç kapatmadıklarını

ve her beş dakikada bir akıllı telefonlarının çalışır vaziyette olup olmadığını veya herhangi bir arama veya mesaj olup olmadığını kontrol ettiklerini bildirmişlerdir (Erdem, Türen ve Kalkın, 2017: 4). Nomofobi'den çıkaracağımız başka bir sonuç da aslında siber uzaydaki iletişim ağının genişlemesine katkı sağlayan en önemli faktörlerinden biri olan akıllı telefonların artık insanlar için ne kadar vazgeçilemez bir nesne haline gelmiş olduğunu göstermektedir. Siber uzaydaki iletişimin sürekli ve yenilenen nitelikte büyümesine sebep olan diğer iletişim teknolojilerinin yanında akıllı telefonların bu şekilde hastalık derecesine varan bir önemi bulunmaktadır.

3.1. Siborglara Doğru

Teknolojinin bir araç olmaktan çıkıp insan hayatının bir parçası haline gelmesiyle birlikte bu alanda yapılan çalışmalara oldukça hız verilmeye başlanmıştır. Akıllı telefonların gelecekte daha da akıllanacaklarına işaret eden Greengard'a göre çok da uzak olmayan bir gelecekte akıllı telefonlar koku ve tat alma duyusu da kazanacak ve dahası bağlam farkındalığı kazanmış olacaklar. Böylelikle telefonlar ses çıkarmamaları gereken durumları (örneğin kullanıcılar sinemadayken ya da uyurken) anlamakla kalmayacak, çok daha ileri düzeyde beceriler kazanacaklar. Örneğin, hava durumu ve nemi algılayabilen sensörleri olan ve Bluetooth teknolojisiyle nabız ve tansiyon ölçen cihazlara bağlanabilen bir telefon, sportif performans ve sağlığa dair daha derinlikli içgörüler sunabilecektir (Greengard, 2017).

Özellikle internet nesnelerindeki hızlı gelişmeler gün geçtikçe insan vücudunu daha fazla teknolojik donanımlar ile entegre hale getirmeye başladı. Bu bağlamda ileri teknolojiler ile şu an sadece insan vücudundan ayrı bir nesne olan teknolojik araçlardan bahsedilebilir. İleride ise insan vücudu ile daha fazla bütünleşik teknolojik araçlardan bahsedileceği hatta yarı insan yarı robot siborgları görebileceğimiz öngörülmüyor. Siber uzay iletişimi ile zihinsel siborglaşmanın zaten başladığını gelecekte fiziksel siborglara dönüşmemizin de yakın olduğu öngörülmüyor. Dahası akıllı telefon ve tabletler ile zihinsel anlamda bir siborgluğun varlığından söz edilebileceği bu araçların insan vücudu ile direkt bağlantı kurması ile de gerçek anlamda bir siborgluğa geçiş olacağı düşünülmekte (Tolnaiová, Gálik ve Gáliková, 2019).

3.2. Siber Uzayın Yokluğunda Zaman

Şimdiye kadar gösterilmiş olan tüm zaman tasvirleri içerisinde siber uzaydaki zamanın nasıl deneyimlenebildiğine dair kesin bir yanıt bulunamamıştır. Bununla birlikte siber uzayın olmadığı bir dünyada da zamanın nasıl deneyimlenebileceğine dair bir yanıt bulunamamaktadır. Peki, dünyadaki tüm teknolojik aygıtların herhangi bir nedenden dolayı etkisiz kaldığı ve siber uzayın silindiğini varsayarsak günümüz

dünyası nasıl bir yer olur? Siber uzaydaki zaman tasvirinin üç boyutlu uzay tasvirinden ayrılmaması gerektiği kanısında olan birisine bu soru yöneltilip siber uzayın yokluğundaki zamanı tasvir etmesi istenilebilir. Çünkü iki ayrı zaman tasviri olmaması gerektiği inancı bir dünyanın yok olması (varlığının yok sayılmasını) gerektirir. Bu soru belki de siber uzay ile üç boyutlu fiziki uzay arasında bir zaman ayrımı yapılması gerektiğine dair bir gereklilik olduğunun kanıtı sayılabilir.

Bunun yanı sıra siber uzaysız bir hayat düşüncesi bazılarına göre ütöpik bir dünya tasviri gibi gözükse de birçok insana göre distöpik bir dünyaya işaret ediyor. Bu distöpik düşünce ile kurgulanmış bir televizyon dizisinde (Reveloution, 2012, 2014) dünyadaki tüm enerji kaynaklarının yok olması ile birlikte hayatta kalmaya çalışan bir grup insanın hikayesi anlatılıyor. Siber uzayın yokluğunda nasıl bir dünya olacağı biraz da insanın hayal dünyasının derinliğine bağlıdır. Öte yandan gelişmiş teknolojilerin şu anki varlığı içerisinde sürekli atık üretmesi, bu teknolojik araçların kullanımına bağlı üretilen eşyalar ile ekolojik hayatın dengesinin bozulması, geleceğin durumu fiziki dünyanın ömrüne dair öngörülerde bulunmamıza olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte geçmişte açlık, kıtlık ve savaş dönemleri ile dengelenen dünyadaki insan nüfusu günümüzde hızla artarken bu artan nüfusun ezici çoğunluğunda bulunan yeni neslin öğrendiği tek zaman tasviri de siber uzayın içerisindeki zaman tasviri olmaktadır. Dolayısı ile bu neslin siber uzaydan ve onun içerisindeki uzay ve zaman tasvirinden yoksun bırakılması durumunda karmaşıklık ve düzensizliğin de beraberinde geleceği de düşünülebilir.

Sayıları çok olmasa da siber uzayın zaman algısına alışmamış ve gelişmiş teknolojilere sahip olmayan topluluklar (kendi istekleri doğrultusunda veya değil) vardır ve bunlardan bazılarının aslında teknolojik bakımdan daha iyi durumda olan ülkeler içerisinde barındığı görülmektedir. Örneğin, Amerika'da sayıları bir milyondan fazla olduğu düşünülen ve tutucu bir hristiyan mezhebenden olan Amiş'ler telefon, elektrik gibi modern araçları kullanmayıp ilkel yöntemler ile hayatlarını sürdürürler fakat yaşadıkları ülkenin sağladığı güvenlik hali olmadığında (Amerika'nın başka bir ülke tarafından işgal edilmesi gibi) varlıklarını sürdürüp sürdüremeyecekleri kesin değildir.

4. Sonuç

İnsanın etrafında duyumsadığı en temel nesnenin “güneş” hareketine göre zamanı ve bu zamana göre de dünyadaki varlığını konumlandırması çok doğaldır. Ancak bu, insanın kendisinin bir başka dünya yaratmaya çok yaklaştığı günümüze kadar olan süreçte böyledir. Tüm teknolojik gelişmelerin göstergeleri artık fiziksel uzaydaki matematiksel zaman ile siber uzaydaki zamanın birbiri ile örtüşmediğini

gösterir. Sanal dünyada geçirilen zamanda gündüz ile gece birbirine karışmış durumdadır ve kişi o siber uzayın içinden çıkmadığı takdirde güneşi göremez ve onun hareketini algılayamaz. Bilgisayar ile bağlanılan siber uzay içinde geçirilmiş bir saat ile normal fiziki üç boyutlu uzayın içinde geçirilmiş bir saat arasında ciddi bir fark olabilir. Çünkü siber uzayda bir saat içerisinde çok daha fazla şey öğrenilebilir, yaşanılabilir ve görülebilir. Ancak yine de fiziksel uzayın matematiksel zaman ölçümlemesine göre yalnızca bilgisayar başında bir saat geçirilmiş sayılır. Dolayısı ile kişi deneyimde (deneyim insanın zihnindeki zaman algısının bir göstergesi sayılır) ilerlerken fiziki uzayın matematiksel zaman göstergesinde geride kalmış olur. Bu ve bunun gibi sebepler dolayısı ile siber uzaydaki zaman tasviri ile üç boyutlu fiziki dünyadaki zaman tasviri arasında bir fark olduğunu kabul etmek gerekir.

Bu çalışmanın sonucunda, siber uzaydaki zamanın ölçülmesini sağlayacak bir araç ortaya koyulmamıştır. Fakat siber uzaydaki zamanın fiziki üç boyutlu evrendeki zaman gibi akmadığının kabul edilmesi durumunda içinde yaşadığımız çağı henüz yaşarken daha iyi anlayabileceğimiz öngörülmektedir.

Kaynakça

- Altuğ, T. (2008). *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul : Yapı Kredi Yayınları .
- Aristoteles. (2019). *Fizik*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları .
- Augustinus. (2009). *İtirafılar* . İstanbul : Kabalıcı Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2018). *Tüketim Toplumu: Söylenceleri, Yapıları*. İstanbul: Ayrıntı.
- Berger, J. (2008). *Görme Biçimleri*. (Y. Salman, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Einstein, A. ve Infeld, L. (1994). *Fiziğin Evrimi* . Ankara: Onur Yayınları
- Erdem, H., Türen, U. ve Kalkın, G. (2017, Ocak 1). Mobil telefon yoksunluğu korkusu (nomofobi) yayılımı. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 4. doi:DOI: 10.17671/btd.30223
- Gálík, S. ve Tolnaiová, S. (2019, Temmuz 25). *Cyberspace as a new existential dimension of man [Online First]*. doi: DOI: 10.5772/intechopen.88156
- Greengard, S. (2017). *Nesnelerin İnterneti*. (M. Çavdar, Çev.) İstanbul: The MIT Press.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hawking, S. (2019). *Zamanın Kısa Tarihi* . İstanbul: Alfa Basım.
- Langone, J., Stutz, B. ve Gianopoulos, A. (2010). *Sayıların İcadından Sicim Teorisine Bilimin 4000 Yıllık Resimli Serüveni*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Işıklı, Ş. ve Küçükvardar, M. (2016). *Bilişim Devrimi: Teknolojinin Felsefi ve Sosyolojik Analizi*.

Ankara: Birleşik Yayınevi.

Ong, W. J. (2018). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. İstanbul : Metis Yayınları .

TDK. (2020). *Güncel Türkçe Sözlük*. Ocak 12, 2020 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri:
<https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 3 • Güz/Autumn 2019

ISSN: 2651-463X

BİLİM KUTSAL BİR İNEK MİDİR (?): SOSYAL BİLİMLERİN BİLİMSELLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ümit Laçın YALÇINKAYA

Bahçeşehir Üniversitesi

umitlacin.yalcinkaya@bau.edu.tr

ÖZET

Sosyal bilimlerin bilimsel niteliği ile ilgili tartışmalara literatürde sıkça rastlanılmaktadır. Söz konusu tartışmalar özellikle pozitivist bilim paradigmasına yakın konumlanan bilim insanlarının ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma kapsamında Anthony Standen'in *Bilim Kutsal Bir İnektir* adlı eserinde sosyal bilimlere ve sosyal bilimcilere yönelik olarak yer verdiği eleştirileri, eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Giriş bölümünde yazarla ve eseriyle ilgili kısa arka plan bilgisi aktarılmıştır. Daha sonra sırasıyla yazarın bilime ve bilim insanlarına, sosyal bilimlere ve sosyal bilimcilere yönelik eleştirilerine yer verilmiş, bu eleştirilerin geçerlilikleri sorgulanmıştır. Standen'in sosyal bilimlere getirdiği eleştirilere kaynaklık eden sebeplerin anlamlandırılabilmesi amacıyla bilim felsefesi tarihinin önemli dönüm noktalarına kısaca değinilmiştir. Değerlendirme sonucunda Standen'in eleştirilerinde bilim felsefesi tarihine yön veren başlıca bilimsel paradigma olan pozitivist yaklaşımın izleri görülmüştür. Bir pozitivist olarak doğa bilimlerinin yöntemleri dışında kalan bilimsel yaklaşımları eleştirmesi kendi içinde tutarlı kabul edilmiştir. Bununla birlikte eleştirilerinin pozitivist olmayan sosyal bilimciler tarafından yapılmış nitelikli çalışmaların önemini azaltmayacağı belirtilmiş ve bunun sebepleri açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Anthony Standen, Sosyal Bilimler, Pozitivizm, Sosyal Bilimlerde Yöntem.

IS SCIENCE A SACRED COW (?): AN EVALUATION ON SCIENTIFIC QUALITY OF SOCIAL SCIENCES

ABSTRACT

Debates about the scientific quality of social sciences are frequently encountered in the field's literature. These debates emerge especially as the products of scientists who position themselves close to the positivist paradigm of science. Within the scope of this study, Anthony Standen's critiques of social sciences and social scientists in his book, *Science is a Sacred Cow*, are evaluated with a critical approach. In the introduction part a brief background information about the author and his work is given. After the introduction; firstly, the author's criticism of science and scientists and then the criticism of social sciences and social scientists are presented and their validity is questioned. In the next heading, important turning points in the history of the philosophy of science are briefly mentioned in order to understand the reasons that caused Standen's criticism towards social sciences. As a result of the

evaluation, traces of the positivist approach, one of the main scientific paradigms that guide the history of the philosophy of science are seen in the criticisms made by Standen. As a positivist, his criticism of scientific approaches other than those of the natural sciences has been considered consistent in itself. However, it is stated that his criticism will not diminish the importance of qualified studies conducted by non-positivist social scientists in the field, and the reason behind this statement is explained.

Keywords: Anthony Standen, Social Sciences, Positivism, Methods in Social Sciences.

Giriş

Bilim, insanlık tarihi boyunca heyecan, korku, mutluluk, şüphe, endişe, umut gibi çok çeşitli duygular uyandıran bir kurum olmuştur. Bu duyguların yegâne muhatabı ise bilimin ete kemiğe bürünmüş temsilcileri olarak bilim insanlarından başkası değildir. Roma Engizisyonu tarafından gök sisteminin merkezinde Dünya'nın değil de Güneş'in olduğunu savunmak gibi "sapkın fikirlerle" dine karşı gelmesi (Bruno, 2018: 6) nedeniyle yakılarak öldürülen Napolili Giordano Bruno, bilimin korku uyandırdığı sayısız örnekten biridir. Ne var ki insanın hakikate ulaşma arzusu ateşten etkilenmez. Bruno gibilerin sayısı arttıkça ve haklılıkları daha geniş çevrelerce kabul edildikçe toplumların kiliseye duydukları güven yerini şüpheye bırakmaya başlar. Bilimin gelişme süreci şüpheyi beslerken süreç içerisinde artan şüphe de bilimi besler. Peki, bilimin yolunu aydınlatan şüphe meşalesi, bilimin kendisine doğrultulabilir mi?

Anthony Standen (1997), *Bilim Kutsal Bir İnektir* adlı eserinde bilimin kendisine, bilimsel yönleme ve nihayet bilim insanlarına şüpheli bir bakış açısıyla yaklaşmış ve kurumsallaşmış bilimi tartışmaya açmıştır. İngilizce orijinali 1950 yılında yayımlanan kitap, insanlığın doğru bildiği pek çok düşüncenin alaşağı olduğu bir süreç olarak tarif edebileceğimiz İkinci Dünya Savaşı'nın travmatik etkileriyle henüz yüzleşmekte olan dünyanın halklarını da tartışmaya davet etmektedir. Kendisi de bir bilim insanı olan Standen, *Oxford* ve *MIT* gibi ABD'nin saygın üniversitelerinde öğrenim görmüş bir kimyagerdir (Standen, 1997: 7). 1906 doğumlu yazar, kitabını 44 yaşında, akademik olgunluğa ulaştığı varsayımında bulunabileceğimiz bir yaşta kaleme almıştır. Bir bilim insanı tarafından kurumsallaşmış bilime, akademinin içinden getirilmiş eleştirilerden oluşan bu eser, bu yönüyle dikkate değerdir. Çalışma kapsamında Standen'in genel olarak bilim insanlarına, özelde ise sosyal bilimcilere yönelik şüpheleri, benzer bir bakış açısıyla eleştirel bir bağlam içerisinde ele alınmıştır. Standen'in eleştirilerini değerlendirebilmek için kitaptaki hakim tartışma ile ilgili mevcut literatür gözden geçirilmiş ve ilişkili örnekler ile birlikte sunulmuştur.

"Bilim Kutsal Bir İnektir" Adlı Eserin Merceğinden Bilim ve Bilim İnsanları

Standen'in bir kavram olarak bilimin kendisiyle alıp veremediği yoktur ancak

bilim insanlarının da tıpkı diğer mesleklerin profesyonelleri gibi sorgulanabilir ve eleştirilebilir olmaları gerektiğini savunmaktadır (Standen, 1997: 11). Bu doğrultuda *Bilim Kutsal Bir İnektir* adlı eserinde eleştirisinin merkezine bilim insanlarını almaktadır. Standen, bilimi öğreten profesyonelleri safatalara başvurmakla suçlamakta (1997: 16-18) ve kitap boyunca bilim insanlarını riyakâr olmakla itham etmektedir. Standen'in çizdiği bilim insanı portresi sıklıkla doğruya karşı sadakati sorgulanamaz olan, sonsuz erdemlilik iddiası taşıdıkları halde fena halde kibirli kimseler olarak tasvir edilen engizisyon dönemi katolik rahiplerini anımsatmaktadır. Bu bağlamda Standen'in 16. yüzyılda Martin Luther önderliğindeki Protestan Kilisesi tarafından papalığa karşı başlatılan reform hareketlerinin bir benzerini, çağdaşı bilim insanlarına karşı başlatma girişiminde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Standen'in Sosyal Bilimcilere Yönelik Eleştirileri

Standen'in sosyal bilimler ile ilgili sıraladığı eleştiriler arasında ortak temalar göze çarpmaktadır. Bunları 3 ana başlık altında toplamak mümkündür. Bu başlıklar: (1) Sosyal bilimlerde araştırmacılarca mutabık olunmuş, tartışmaya kapalı tanımların ve sabit değerlerin eksikliği ile ilgili eleştiriler, (2) sosyal bilimcilerin bilimsel araştırmaya bakışları ve kullandıkları yöntemler ile ilgili eleştiriler ve (3) sosyal bilimlerin çalışma alanının merkezinde sabit bir nesne, örneğin bir mineral yerine oldukça değişken bir varlık olan insanın bulunmasından ileri gelen eleştiriler şeklinde sıralanabilir. Aşağıda Standen'in bu başlıklar altında değerlendirilebilecek eleştirileri ele alınmış geçerlilikleri değerlendirilmiştir.

Standen eleştirisini kitabın ilerleyen bölümlerinde derinleştirmekte ve bilimin çeşitli dalları üzerinde odaklanmaktadır. Ona göre, "Gerçekten doğru olan sadece ve sadece tek bir bilim vardır: Matematik" (Standen, 1997: 121). Geri kalan bilim dallarını ise bir ucunda fizik, diğer ucunda sosyal bilimler olan bir doğru üzerinde sıralamakta ve safsata düzeyinin doğru üzerinde fizik noktasından sosyal bilimler noktasına doğru gittikçe arttığını savunmaktadır. Sosyal bilimler, Standen'a göre, bilim bile değildir ve "bilim olmamasının birçok nedeni vardır" (1997: 101). Ona göre bunlardan biri, sosyal bilimlerin tanım sorunudur (1997: 98). Standen, sosyal bilimcilerin çalışma alanlarıyla ilgili "hiçbir belirlenmiş ya da sabit değer bulunmadığını" ifade etmektedir (1997: 101). Ayrıca sosyal bilimlerin ana konusunun ölçülemez derecede değişken bir varlık olarak insan olduğunu belirtmekte, bu sebeple genellenebilir bilgi üretmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır (1997: 101). Burada Standen; doğa bilimlerinin alanına atıfta bulunarak bakırın erime noktasının sabit olduğunu, bu bilginin bütün fizikçiler tarafından kabul edildiğini ve yeni bilgilerin, bu bilginin kullanılmasıyla üretileceğini ifade etmektedir. Oysa modern kimya bilimi, 1910'da izotop kavramının ortaya atılmasından bu yana doğada bakırın farklı izotopları bulunduğunu kabul etmektedir: *Cu-63* ve *Cu-65* (Gönenç, 2008: 53). Çeşitli izotopların bakır içinde bulunma oranı değişiklik gösterebilmektedir. Bu durum farklı miktarlarda *Cu-63* ve *Cu-65* izotopu içeren, dolayısıyla yapısal olarak birbirinden farklı atomlardan

oluşan çeşitli bakır elementlerinin varlığına işaret etmektedir. Acaba Standen savını aktarırken kullandığı bakır örneğinde, bu bakırlardan *hangisini* kastetmektedir? Bu sorunun yanıtıyla kitap içinde karşılaşmamaktadır. Dolayısıyla, yazarın “tanım sorunu” üzerinden sosyal bilimlere getirdiği eleştirinin salt sosyal bilimler için değil, doğa bilimleri için de geçerli olabileceğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Standen’in sosyal bilimlere getirdiği bir diğer eleştiri ise sosyal bilimciler arasında bilimsel yönetime bakışın “hipotezler kurup onları sınamak” olmasıdır (1997: 104). Bu hipotezleri “zavallı” olarak nitelendirmektedir ve yapılan çalışmanın bilimsel görünmesini sağlamaya yönelik değersiz korelasyon arayışlarından ibaret olduğunu savunmaktadır (1997: 105). Bunun karşısına, doğa bilimlerinin deneyci yaklaşımını konumlandırır (Standen, 1997: 104). Ona göre doğa bilimleri ile ilgilenen bir bilim insanı, bakırın erime noktasını bulmak üzere gerçekleştireceği araştırmaya uygun araç ve gereçleri hazırlayarak başlardı. Bir sosyal bilimci ise, bakırın erime noktasının kaç derece olduğuna dair hipotezler kurmayı ve bunları sınamayı tercih ederdi. Standen’in bu argümanı, bazı uzmanlara göre “tanımcı safsata (*definist fallacy*)” özellikleri göstermektedir (Frankena, 1939: 471). Zira yazar bu eleştirisinde sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasındaki yapısal farklılıkları, çalışma alanlarının dinamikleri arasındaki mesafeleri görmezden gelmekte ve bu iki farklı alanı sanki aynıymışçasına tek bir kriter üzerinden değerlendirmeye kalkışmaktadır. Sosyal bilimlerin yönteminin niteliğini, doğa bilimlerinin kullandığı araç setleri ve deneyci yaklaşım üzerinden tanımlama girişimi geçerli sonuçlar verme olasılığı taşımamaktadır. Örneğin sosyal bilimciler yaptıkları araştırmalarda genellikle kimyagerlerin tercih ettiği bir araç olan titrasyon şişesini de kullanmamaktadır. Ancak bu durum, sosyal bilimlerin yöntemsel yetersizliğiyle değil, titrasyon şişesinin ilgili araştırma sorusunun yanıtlanmasına hizmet edecek bir araç olup olmamasıyla açıklamaya çalışmanın daha anlamlı olmasıyla ilgilidir.

Yazarın bir başka eleştirisi ise gerçekleştirdikleri toplumsal araştırmaları sonuçlandırabilmeleri için sosyal bilimcilerin “elde edilmesi imkansız verilere” ihtiyaç duymasındır (Standen, 1997: 102-103). Söz gelimi bir sosyal bilimci, bir ülkede evli bireylerin sosyo-ekonomik koşullarının boşanma kararına etkisi üzerine çok geniş örneklemli bir ampirik çalışma yürütüyor olsun. Standen’a göre bu çalışmanın sonuçlarının gerçeği göstermesi olası değildir. Çünkü araştırmacının kayıt dışı evliliklere dair verilere ve bu evliliklerin neticesinde gerçekleşen boşanmalara dair verilere erişmesi mümkün olmayacaktır. Öyleyse Standen, araştırılan bir konuyla ilgili verilerin eksik olması durumunda araştırmacının bilimsel açıdan önem arz etmeyeceğini söylemektedir. Bu savın bilimsel yöntemle örtüşüğünü söylemek oldukça zordur. Çünkü bilimsel araştırmalar bilim tarihi boyunca eksik verilere rağmen hatta bir bakıma eksik veriler yüzünden yürütülmüştür. Örneğin periyodik tabloda yer alan bazı elementler, doğada milyonlarca yıldır var olmalarına karşın ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında keşfedilmiştir (Kuhn, 1970: 61). Nasıl ki bu durum kimya alanında çalışan

araştırmacıların bu keşiflerden önce yürüttüğü çalışmaları değersiz kılmıyorsa sosyal bilimcilerin yaptıkları araştırmalar da bilimsel yaklaşıma sadık kalındığı müddetçe eksik verilere rağmen söz konusu alanda gelecekte yürütülecek çalışmalara temel oluşturacak olması yönüyle değerli kabul edilebilecektir.

Standen, sosyal bilimcilerin ellerindeki veriden hareketle geleceğe yönelik tutarlı öngörü ve kestirimlerde bulunma olasılığının da olmadığını savunur (1997: 106-107). Ona göre en iyi tasarlanmış sosyal bilimler araştırması bile disiplinin doğası gereği insani etkilere açıktır. Bu nedenle insanın öngörülemezliğinden kaynaklı bazı değişkenleri ihmal etmesi ya da gözden kaçırmaması muhtemeldir. Bu sebeple sosyal bilimcilerin topladıkları bulguların ve vardıkları sonuçların gelecekte yaşanacak toplumsal olayları kestirmekte kullanılamayacağını ifade eden yazar bu argümanını Adolf Hitler'in yarattığı küresel dehşetin ortaya çıkışını hiçbir sosyal bilimcinin öngöremediği iddiası ile savunmaktadır (Standen, 1997: 109). Oysa, özellikle iktisat alanındaki çalışmalarıyla dünyanın önde gelen sosyal bilimcilerinden kabul edilen John Maynard Keynes, Birinci Dünya Savaşı sonrası, 1919 yılında gerçekleşen Versay Barış Konferansı'nda İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya çok ağır koşullar içeren savaş tazminatları yüklediğini belirtmiş, bu dayatmanın "dünya ekonomisi ve uluslararası ilişkiler açısından tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine" (Kılınçoğlu ve Özçelik, 2016: 8) dair öngörüsünü aktarmıştır. Takip eden süreçte ise *Everybody's Monthly* adlı ABD menşei bir dergi için kaleme aldığı yazısında şu ifadeleri kullanmıştır: "Barış antlaşması Avrupa'yı bulunduğu daha huzursuz halde bıraktı" (Kirshner, 2019). İngiltere Maliye Bakanlığı'nı temsilen bizzat katıldığı Versay Barış Konferansı'ndaki görevinden dönemin İngiltere Başbakanına yazdığı bir mektupla istifa eden Keynes, barış görüşmeleri sırasında bir sosyal bilimci bakış açısıyla yaptığı gözlemleri ve değerlendirmeleri aynı yıl yayımladığı *Barışın Ekonomik Sonuçları (The Economic Consequences of Peace)* adlı eserinde toplamıştır (Kirshner, 2019). Standen'in argümanına dönülecek olursa; evet, Keynes Avusturya doğumlu Adolf adında bir diktatörün Almanya'da iktidara gelerek tarihin en kanlı savaşını başlatacağını 1919 yılından öngörememiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da su yüzüne çıkan finansal gerginlikleri ve Almanya'nın üzerindeki baskıyı olgusal olarak ortaya koymuş, olası sonuçları konusunda taşıdığı öngörülerini uluslararası kamuoyu ile paylaşmıştır. Yirmi yıl kadar sonra ise - ne yazık ki - bu öngörülerini doğrulanmıştır. Şu haliyle Standen'in eleştirisi, doğa bilimleri çatısı altında dünya dışı gezegenlerde yaşam olup olmadığını keşfetmeye yönelik çalışmalar yürüten araştırmacıları, bulmaya çalıştıkları yaşam formlarının fiziksel olarak neye benzediklerini bugünden kestiremedikleri için yetersiz bulmak ile denk gibi görünmektedir.

Sosyal bilimlerin temelde psikolojiye dayandığını savunan Standen'in (1997: 110) bir diğer eleştirisi de bu düşüncesi üzerine temellenmektedir. Ona göre "insanlar arasındaki ilişkileri anlamak için, öncelikle insanları anlamak gerekir" (Standen, 1997). Yazar, psikoloji biliminin bir açmaz içinde olduğunu savunur. İnsanların düşünce ve

davranışlarını anlamak adına araştırmalar yürüten psikologların da birer insan olması, bu araştırmaların başarılı olmasının önünde duran, aşılamaz bir engeldir. Bu bakımdan Standen, tek başlarına bile anlaşılması mümkün görünmeyen bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları toplulukların birbirleriyle ilişkilerinin anlaşılmasına yönelik araştırmalar yürüten sosyal bilimcilerin işinin daha da zor olduğunu iddia etmektedir. Bununla birlikte bilim insanlarının toplumsal yaşamın nasıl şekillendirilmesi “gerektiğine” yönelik sözler söylemesinin sakıncalarına atıfta bulunarak “Eğer sonunda şu ya da bu konuda ne yapılması gerektiğini söylemeyeceksek toplumun herhangi bir aşamasını incelemenin amacı nedir?” diye sorar (Standen, 1997: 111). Bu soru, sosyal bilimlerin bilimsel niteliğinden ziyade toplumsal yaşamdaki işlevine yönelik ayrı bir tartışmayı ilgilendirmektedir.

Standen’in sosyal bilimlere getirdiği eleştiriler, yukarıda aktarılan örneklerle detaylandırıldığı üzere 3 ana başlık altında toplanabilir. Bu başlıklar farklı seviyelerde, Standen’in kitabı boyunca sürdürdüğü sosyal bilimlerin gerçek birer bilim olmadığı söylemiyle ilişkili görünmektedir. Yazarın bu söylemi akla, bir sosyal bilimci olan Bilge Narin’in 2016 yılında gerçekleşen TEKİL’12 kapsamında yaptığı “Robot Gazetecilik” başlıklı sunumunda aktardığı bir anısını getirmektedir. Narin, kodlama öğrenmek amacıyla katıldığı, Hacettepe Üniversitesi’nde düzenlenen bir eğitimden bahsetmiş ve bu eğitimi veren mühendisin bir tartışma sırasında kendisine şaka yollu yönelttiği bir ifadeyi TEKİL katılımcılarıyla paylaşmıştır. Mühendisin kullandığı ifade şöyledir:

“Sosyalden bilim mi olur!” (GSU Tekil, 2017).

Hem Standen’in kaleme aldığı *Bilim Kutsal Bir İnektir* adlı kitapta hem de Narin’in aktardığı anıda karşılaştığımız, sosyal bilimlerin “bilimselliğine” doğrultulmuş şüphe okları ile aydınlatılmaya çalışılanı görebilmek için bilimin ne olduğu üzerine süregelen tartışmaların tarihini kısaca gözden geçirmek yararlı olacaktır.

Bilim Felsefesinin (Çok) Kısa Tarihi

Bilginin gerçeklere (*facts*) dayalı olması gerektiği düşüncesinin henüz yaygınlaşmamış olduğu dönemin, İncil ile birlikte en çok kabul gören iki otoritesinden biri olan Aristoteles, insanın kaçınılmaz olarak bilgiye yöneldiğini, doğası gereği bilmek istediğini ifade etmektedir (Aristoteles, 2012: 75). Gözleme dayalı somut gerçeklerin önem kazanmasının ve bilime temel oluşturmasının ise ancak 17. yüzyıl başlarında mümkün olduğu düşünülmektedir (Chalmers, 2013: 2). Aristoteles tarafından ortaya atılan, cisimlerin yere düşme hızlarının kütleleriyle orantılı olduğuna dair teze karşı çıkan Galileo Galilei, 1591 yılında bu tezi çürütmek için serbest düşme deneyini tasarlamış ve uygulamıştır. Deney sonucunda haklılığını ispatlayarak cisimlerin düşme hareketine dair bir yasa (*law of falling bodies*) ortaya koyan Galileo, deney ve gözlemi önceleyen bu yenilikçi bakış açısıyla geniş çevrelerce modern bilimin babası kabul edilmektedir (Hilliam, 2005).

17 ve 18. yüzyıllarda John Locke, George Berkeley gibi İngiliz empirist geleneğinin

önemli temsilcileri de “tüm bilgilerin duyu algısı yoluyla zihne yerleşen fikirlerden türetilmesi gerektiğini” (Chalmers, 2013: 3) ifade ederek deneyimlerin önemine vurgu yapmıştır. Bu geleneğin halefi olarak nitelendirebileceğimiz David Hume ise deneyimlerin ve bu deneyimlerden türetilen yasaların ispatlanabilirliğine kuşkuyla bakarak daha şüpheli bir pozisyonu tercih etmiştir (Geray, 2017: 38). Yaklaşımları arasında bulunan farklılıklardan bağımsız olarak ampirist geleneğin bu üç temsilcisi, yaşadıkları dönemde Avrupa felsefesinin önde gelen isimleri olmuşlardır (Kırlı, 2013: 100).

18. yüzyılda Auguste Comte ile başladığı kabul edilen pozitivist gelenek de ampirist bakış açısına paralel bir yaklaşım üzerine temellenmiş ancak daha radikal bir noktada konumlanmıştır. Pozitivist görüş, bilimin dünyayı “açıklamakta değil, betimlemekte kullanılacak en iyi yol” olduğunu savunmuştur (Bluhm, 2015: 1). Bu bağlamda bilimin gözlemlenebilir varlıklar ve olaylar arasındaki mevcut ilişkileri tanımlamayı hedeflemesi gerektiğini iddia etmiştir. Onlara göre bu ilişkilerin nasıl ortaya çıktığını *açıklamaya* gerek yoktur, önemli olan açıklayıcı teoriler geliştirmeye çalışmak değil, gözlem yapmaktır (Bluhm, 2015).

20. yüzyılda da etkisini sürdüren bu bakış açısı, karşıtını Max Weber’in toplumların analizinde bireysel davranışların önemine vurgu yapan ve *verstehen*¹ kavramsallaştırması ile katılımcılığı önceleyen sosyolojik yaklaşımında bulmuştur. Weber, sosyal bilimcilerin çalışma alanlarında doğa bilimleri yöntemlerinin anlamlı araştırmalara olanak vermeyeceğini savunmuş ve antipozitivist bir yaklaşım geliştirmiştir (Walker, 2011). 1929 tarihli manifestoları ile mantıkçı pozitivistler ise bilimsel araştırmalarda “tek bir yöntem olarak mantıksal analiz”² (Bluhm, 2015: 2) kullanılması gerektiğini deklare ederek pozitivistizmin önerdiğinden daha katı bir bilimsel yaklaşımı savunmuş, bilimin *tek* olması için gayret göstermiştir. Mantıkçı pozitivist manifestonun ortaya çıktığı Viyana Çevresi’ne (*Vienna Circle*) yakın isimlerden Karl Popper, mantıkçı pozitivistlerin bilimsel yaklaşımlarının yeni buluşlar yapmak yerine mevcut teorileri tekrar tekrar onaylamaya hizmet ettiğini savunmuştur (Geray, 2017: 38). Onların tümevarımcılığına eleştiri getirmiş (Jeffrey, 1975: 95), bilimsel bilginin yanlışlanabilir (*falsifiable*) olması gerektiğine vurgu yapmıştır (Chalmers, 2013: 82).

Thomas Kuhn ise 1962 yılında yazdığı *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı çalışmasıyla bilimsel bilginin salt rasyonel akla dayalı olarak ve kümülatif bir süreç sonucu elde edildiği kabulüne dayanan dönemin statükosunu (*status quo*) reddetmiştir. Ona göre bilim tarihindeki önemli ilerlemeler kümülatif süreçlerle değil, kopma ve sıçramalarla açıklanabilir (Kuhn, 1970). Kopmalardan kastettiği ise bilimsel devrimlerin sebep olduğu paradigma değişimleridir (*paradigm shift*) (Denktaş, 2015: 28). Burada kullanılan paradigma sözcüğü kısaca, dönemin hakim bilimsel bakış açısı olarak

1 Weber’in *Verstehen* kavramı hakkında bkz. *Sociology Reference Guide: Early Theorists & The Science of Society*, California & New Jersey: Salem Press, 2011, ss. 123-132.

2 Mantıksal analiz hakkında bir açıklama için bkz. Haluk Geray, *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2017, s. 39.

ifade edilebilir. Bilimsel devrimlerin yaşanmasıyla birlikte bir paradigma yerini bir diğer paradigmaya bırakır. Ona göre her bilim iki aşamadan oluşur: Bunlardan ilki “normal” bilim, ikincisi ise “devrimci” bilimdir (Geray, 2017: 40). Paradigma, normal bilim aşaması üzerinde şekillendirici bir etkiye sahiptir. Ancak bilimsel devrim süreci bir kez başladığında, devrimin hedef aldığı paradigma güçsüzleşir ve bilim üzerindeki şekillendirici etkisi zayıflar. Böylece ortaya yeni bir paradigma çıkmış olur (Kuhn, 1970).

Yayımlanışından bu yana büyük etki yaratan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* tüm zamanların en çok atıfta bulunulan eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Bird, 2004). Aydınlanmadan sonra modern bilimi şekillendiren hakim paradigmanın pozitivism olduğu ve bu paradigmanın henüz güçsüzleşme eğiliminde olmadığı düşünüldüğünde, sosyal bilimlerin “bilimliğine” doğrultulmuş şüphe meşalelerine Kuhn’un açıklamasından hareketle şaşırılmamalıdır. Bununla birlikte yine Kuhn’un açıklaması, tarihte hiçbir bilim paradigmasının sonsuza kadar, sorgulanmaksızın, hakim paradigma olarak kalamadığını göstermiştir. Bu (çok) kısa bilim felsefesi tarihi incelemesinden de anlaşılacağı üzere kurumsallaşmış bilim; yöntemi, kapsamı ve elbette felsefesi üzerine birbirine karşıt pek çok bakış açısının durmaksızın mücadele halinde olduğu bir tür retorik arena gibi işlemektedir.

Sonuç

Bilimin ne olduğuna veya ne olmadığına yönelik tartışmanın bir sonuca ulaşması, bu çalışmada özetlenmeye çalışıldığı üzere, bilim tarihinin olağan akışı dahilinde beklenti dışıdır. Örneğin bilimin “birbirleriyle yer değiştiren paradigmalar” olarak yorumlanması, bilim felsefesine getirilen pek çok devrimsel yaklaşımdan yalnızca biridir. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı çalışması ile Kuhn; belirli bir paradigmanın kurallarıyla problem çözmeye yönelik sürdürülen bilimsel çalışmaların, o paradigmaya özgü çerçeveyi sorgulamaksızın yürütüldüğünü ifade ederken aslında Standen’in sosyal bilimlere yönelik eleştirilerinin anlamlandırılabilmesi için de bir yol haritası sunmaktadır: Buna göre, Anthony Standen’in *Bilim Kutsal Bir İnektir* adlı eseri boyunca sosyal bilimlere ve sosyal bilimcilere karşı takındığı şüpheli tavrın temellerini onun kendi pozisyonunda aramak yerinde olacaktır. Gerçekten de yazarın bilimin bilimliğine pozitivist paradigmanın kurallarıyla bakıyor olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sosyal bilimlere bilim olarak değerlendirmemesi kendi içinde tutarlı bir bakış açısıdır. Diğer yandan Standen’in bilim olarak kabul etmediği sosyal bilimlere çalışmalarının da kendi yaklaşımları ve yöntemleri çerçevesinde toplumsal olguları açıklama gayreti içinde olmalarının önünde bir engel yoktur, zira çalışmalarını pozitivist paradigmanın kurallarıyla yürütmemektedirler.

Standen’in kitap boyunca sıraladığı eleştirileri de bu bağlamda, pozitivist paradigmanın dışında, kolayca yanıtlanabilir. Örneğin sosyal bilimcilerin çoğu zaman ortak tanımlamalar üzerinden tartışmadıkları, birbirine çok yakın olguları farklı isimlerle kavramsallaştırdıkları bir gerçektir. Ne var ki bu durum sosyal bilimlere

alanında yürütülecek çalışmaların gerçekleştirilmesinin önünde bir engel değil, bir zorluktur. Yazar tarafından ifade edilen, sosyal bilimcilerin bilime olan bakışlarının hipotezler kurup onları sınamak olduğu şeklindeki sav da doğrudur. Öyle ki sosyal bilimler alanında lisansüstü düzeyde öğrenim gören öğrencilere araştırma yöntemleri konulu derslerinin hemen başında hipotez kurmanın önemi öğretilir. Ancak bu bilimsel yaklaşımın niteliksiz olduğu, sosyal bilimler yaklaşımının kendi kurallarına göre, her zaman doğru değildir. Örneğin bilgi uçurumu hipotezi³ ortaya atıldığı dönemde ve sonrasında geniş sosyal etki yaratmış, alanda başka araştırmaları da tetiklemiş ve toplumsal ilişkilerin açıklanması adına önemli katkılar sunmuştur. Hipotez kurma ve sınama şeklindeki indirgemeci yaklaşımın ötesine geçen Hallin ve Mancini, sosyal bilimlerin kendine özgü araştırma yöntemlerini kullanarak geliştirdikleri karşılaştırmalı medya sistemleri⁴ modeli ile dünya genelinde ülkelerin sahip oldukları medya düzenlerini bazı ortak özelliklerine göre sınıflandırarak hem kitle iletişim araçlarının toplumsal boyutlarına dair kapsamlı bir çözümlemede bulunmuşlar hem de bu araçların topluma daha yararlı hale getirilebilmesi için bir yol haritası sunmuşlardır. İletişim alanında çalışan akademisyenlerin yakından tanıdığı bir diğer çalışma olan, Herman ve Chomsky'nin propaganda modeli de ortaya atılmasının üzerinden geçen uzun yıllara rağmen hala medya, iktidar ve toplum arasındaki ilişkilerin açıklanmasında başarıyla kullanılabilen ve küçük değişikliklerle ABD medyası dışındaki medya sistemlerine de uyarlanabilen bir perspektif sunmaktadır.

Bu çalışmada sunulan değerlendirme sonuçları genel olarak bilim, özelde ise sosyal bilim ve sosyal bilimciler üzerine süregelen tartışmaların tek bir doğrultuda ilerlemesinin olanaksızlığını göstermektedir. Öyleyse bilim hem kutsal bir inektir hem de değildir. Benzer şekilde sosyalden bilim hem olur hem de olmaz. Yanıtın bu yanıtlar ikilisi arasından hangisi olacağını belirleyen ise soruyu yanıtlayan öznenin kendini hangi bilimsel bakış açısına yakın konumlandığı, hangi paradigmaya yakın hissettiğidir.

3 Bilgi uçurumu hipotezi hakkında bkz. G.A. Donohue, P.J. Tichenor, C.N. Olien, Mass Media and the Knowledge Gap: A Hypothesis Reconsidered, *Communication Research*, (2) 1, 1975, ss. 3-23

4 Hallin ve Mancini'nin modeli hakkında bkz. Daniel C. Hallin, Paolo Mancini, **Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics**, Cambridge: Cambridge University, 2004.

Kaynakça

- Aristoteles. (2012). *Metafizik*. (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Bird, A. (2004, Ağustos 13). *Thomas Kuhn*. Ocak 13, 2020 tarihinde Stanford Encyclopedia of Philosophy: <https://plato.stanford.edu/entries/thomas-kuhn/> adresinden alındı.
- Bluhm, R. (2015). Positivism and Logical Positivism. R. L. Cautin, & S. O. Lilienfeld (Dü) içinde, *Encyclopedia of Clinical Psychology* (s. 1-7). John Wiley & Sons.
- Bruno, G. (2018). *Küllerin şöleni*. (H. Portakal, Çev.) İzmir: Cem Yayınevi.
- Chalmers, A. F. (2013). *What is this thing called science?* (4th b.). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Denktaş, A. (2015). Thomas Kuhn'un bilim anlayışı üzerine. *anemon MŞÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 25-32.
- Frankena, W. K. (1939). The naturalistic fallacy. *Mind*, 48(192), 464-477.
- Gönenç, G. (2008). *Hep aranızda olacağım: Frédéric Joliot-Curie'nin yaşamöyküsü* (3. b.). İstanbul: Yordam kitap.
- Geray, H. (2017). *Toplumsal araştırmalarda nitel ve nicel yöntemlere giriş*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hilliam, R. (2005). *Galileo Galilei: Father of modern science*. New York: The Rosen Publishing Group.
- Jeffrey, R. C. (1975). Probability and falsification: Critique of the popper program. *Synthese*, 30(1/2), 95-117.
- Kılınçoğlu, D. T. ve Özçelik, E. (2016). *John Maynard Keynes... yine, yeniden*. (D. T. Kılınçoğlu, & E. Özçelik, Dü) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırlı, Ö. (2013). John Locke ve David Hume'un epistemolojisi ve beşeri olanın izahı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20), 99-114.
- Kirshner, J. (2019, Aralık 7). *The Man Who Predicted Nazi Germany*. Ocak 10, 2020 tarihinde The New York Times: <https://www.nytimes.com/2019/12/07/opinion/keynes-economic-consequences-peace.html> adresinden alındı.
- Kuhn, T. S. (1970). *The structure of scientific revolutions* (2nd b.). Chicago: The University of Chicago Press.
- Standen, A. (1997). *Bilim kutsal bir inektir*. (A. A. Ural, Dü., & B. Dağistanlı, Çev.) İstanbul: Şüle Yayınları.
- Tekil GSU. (2017, 1 11). *Tekil 12 - Yapay zeka - Bilge NARİN*. 1 11, 2020 tarihinde YouTube: <https://youtu.be/6unO-u1tgxc?t=1393> adresinden alındı.
- Walker, K. (2011). Weber: Antipositivism & Verstehen. T. E. Press (Dü.) içinde, *Sociology Reference Guide: Early Theorists & The Science of Society* (s. 123-132). California & New Jersey: Salem Press.

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 3 • Güz/Autumn 2019

ISSN: 2651-463X

BİLİMSEL YAYIN ETİĞİ VE ATIF: BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ETKİLERİYLE ORTAYA ÇIKAN ETİK SORUNLAR

Berrin ASLAN ÖZTEZCAN

*Doğuş Üniversitesi
berrin@oztezcan.com*

ÖZET

Gelişen bilgi teknolojisi ve araştırma olanaklarıyla bilim dalları ve bilgi kaynakları büyük ölçüde değişime uğramıştır. Değişmeyen tek şey bilimsel yayınların güvenilirliğinin sağlanmasıdır. Fakat teknoloji, bilimin gelişmesine katkı sağlarken diğer yandan etik olmayan davranışlara da zemin hazırlamaktadır. Bilginin öneminin ve miktarının artması, bunların gelişen teknoloji aracılığıyla hızlı ve kolay bir şekilde iletilmesi aynı zamanda da paylaşılması birtakım etik sorunları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca etik sorunlara terfi, üne kavuşma, ününü koruma gibi insan doğasının bir parçası olan duygulara kapılma, fazla sayıda yayın yapma isteği ve fazla yayın yaparak maddi destek sağlamak gibi durumlar da sebep olmaktadır. Bu araştırma literatür taraması ile hazırlanmıştır. Bu kapsamda bilim etiği kavramından, bilimin iktidarını sorgulayan deneylerden, atıf ve intihalin tarihsel gelişiminden, atıf sorunlarından ve bu soruna neden olan durumlardan, atıf tarama sistemlerinden ve son olarak teknolojik gelişmelerin intihal tespitine etkisinden bahsedilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Bilim Etiği, Etik Sorunlar, İntihal.*

SCIENTIFIC PUBLICATION ETHICS AND CITATION: ETHICAL PROBLEMS THROUGH THE EFFECTS OF INFORMATION TECHNOLOGIES

ABSTRACT

With the developing information technology and research possibilities, the branches of science and information resources have been changed to a great extent. The only thing that does not change is the reliability of scientific publications. However, while technology contributes to the development of science, it also prepares the ground for unethical behaviour. With the increase in the importance and amount of information and through the developing technology, the rapid and easy transmission and sharing of the information has brought along some effective problems. In addition, situations such as promoting, gaining fame, preserving fame, feeling emotions that are part of human nature, desire to publish a large number of publications, and gaining financial support by over-publishing also cause ethical problems. This research was prepared via literature review. In this context, the

concept of Science Ethics, experiments questioning the power of Science, the historical development of attribution and plagiarism, attribution problems and the situations that cause this problem, attribution screening systems and finally the effect of technological developments on plagiarism detection were mentioned.

Key Words: *Science Ethics, Ethical Issues, Plagiarism.*

1. Giriş

Etik ve ahlak birbirine benzer kavramlar olarak kullanılsa da aslında aralarında felsefi ve terminolojik farklar vardır. Işıklı, etik ve ahlak arasındaki farkı “Etik ve ahlak özensiz kullanımlarında birbirinin yerini tutar fakat aralarında felsefi ve terminolojik farklar vardır ve bunlar, iki sözcüğün birbiri yerine serbestçe kullanımını sınırlandırır. Sözcükler, köken itibarıyla farklı alanlara göndermek yaptıkları gibi, başta profan ve dinsel olmak üzere başka başlangıçlara sahiptir” şeklinde özetlemiştir (Işıklı, 2016: 1). Ahlak, bir toplumun sahip olduğu tüm değerleri içine alırken etik, ahlaki değerleri de kapsayan ve bütün toplumlara ve bilimi içerecek biçimde sorgulayan bir bilim dalıdır (Toplu, 2012: 658).

Bilimin evrensel değerler yaratma iddiası kullanılacak normların da evrensel nitelikte olmasına zemin hazırlamaktadır. Bilim etiği, bilimin sınırlarını çizmesinin yanı sıra bilim insanlarının ahlaki ölçütlerini de belirlemeye çalışır. Bilimsel araştırmanın hazırlığından yayınlanmasına kadar tüm aşamalarda uyulması gereken etik ilke ve normları tanımlar (Toplu, 2012: 661-662).

Bilimsel yayınların nicelik olarak ele alınmasından ziyade niteliksel olarak ele alınması gereklidir. Neler yapılması gerektiği, sorunun ne olduğu ve çözüm yollarının bulunması bu süreci etik açıdan daha “iyi” duruma getirmeye yardımcı olacaktır (Arda, 2001: 1). Bu bağlamda çalışmada bilim etiği kavramından, bilimin iktidarını sorgulayan deneylerden, atf ve intihalin tarihsel gelişiminden, atf sorunlarından ve bu soruna neden olan durumlardan, atf tarama sistemlerinden ve son olarak teknolojik gelişmelerin intihal tespitine etkisinden bahsedilmiştir.

2. Bilim Etiği

Etik (ethic) kelimesinin bilimde kullanımının kökeni, Eski Yunanca “ethos” kelimesinden gelir. “Bu kapsamda ele alındığında etik, erdem ve sorumluluğu analiz eden, doğru/yanlış ya da iyi/kötü gibi ahlaki kavramları karşılaştıran, ahlaka uygun hareket etmenin nasilini cevaplayan, bir bakıma ahlakın felsefesini ortaya koymaya çalışan bir kavramdır” (Aldırmaz, 2017: 1). Bilimsel araştırma yaparken etik ilkelere uygun olması beklenir. Örneğin daha önce yapılmış çalışmalar referans alınmalı,

yapılan araştırmaların üzerine yeni şeyler eklenmeli ve geliştirilmelidir. Yapılan araştırmaların belli kurallar dâhilinde yayın içine aktarılması, referans alınması esastır. Araştırmacı tarafından bilimsel araştırmaların her aşamasında bilerek ya da bilmeyerek yapılan hatalar araştırmanın güvenilirliğini zedelemektedir. Etik dışı olarak tanımlanan bu davranışlardan bazıları şunlardır:

- Sahtecilik
- İntihal / Aşırmacılık
- Uydurmacılık
- Yeniden yayın yapma (Uçak ve Birinci, 2008: 188)

Sergilenen bu etik dışı davranışlar, bilinçli ve bilinçsiz olarak yapılabilmektedir. Bilinçli olarak yapılması bilimsel yanılma ve yalancılık olarak görülmekte iken bilinçsiz olarak yapılması disiplinsiz çalışmanın bir sonucudur (Gnбайı, Kasalak ve zetin, 2013: 98).

Günümüzde bilgi teknolojisinin sağlamış olduğu olanaklar sayesinde veri daha kolay ulaşılabilir duruma gelmiştir. Tüm gelişmelere rağmen bilimsel anlamda değişmeyen tek şey bilimsel yayınların güvenilirliğinin sağlanması olmuştur. Oysaki günümüzde çeşitli nedenlerden dolayı bilim etiği çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bunun başlıca nedenleri şunlardır:

- Bilimsel araştırma destekleri ve kaynakları için gereksinim giderek artmış ve bu yönde bilim insanları arasındaki yarışma hızlanarak büyümüştür.
- Yayınlar bilimsel başarının ölçütü olarak daha fazla önem kazanmış, bu da bilim insanları üzerinde baskılar yaratmıştır. Böylece, en kısa yoldan yeni bilimsel veri ve sonuçlara ulaşma çabasına girilmiştir.
- Bilimsel araştırmaların sayısının patlama ölçüsünde arttığı günümüzde, etik sorunlar da bu patlamaya paralel olarak çoğalmıştır (Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi, 2002: 40-41).

Yukarıda bahsedilen bu etik sorunların dışında, bilim insanları araştırma konularını seerirken toplumca benimsenmiş ve kabul görmüş düşünceler doğrultusunda hareket etmek zorunda kalmaktadır. Çünkü devletin “ulusal çıkar” çerçevesinde ele alınan konuyu geçersiz kılabileceği kaygısı, bilim toplumundan dışlanma, içinden olma kaygısı gibi unsular araştırmacının cesaretini kırmaktadır. Bu nedenle araştırmacılar konularını seerirken paradigma dışı alanlar tercih etmekte böylelikle oluşabilecek olumsuz durumları en aza indirgemektedirler (Toplu, 2012: 665-666). Fakat bilim

insanlarının araştırmalarında toplumun temel sorunlarını ele almaları kaynakların etkin kullanımının sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bu yaklaşım, bilim insanının özgür iradesini, onun öznel ve nesnel araştırma ortamını ortadan kaldırmamalıdır. Bu özgür ortam sağlanamazsa bilim insanları üzerindeki baskı unsuru bilimin kendi doğasından uzaklaşmasına ve etik dışı uygulamaların ortaya çıkmasına neden olacaktır (Toplu, 2012: 665).

Bir diğer önemli nokta ise bu araştırmaların kamuoyuna sunulmasıdır. Birkaç yıl öncesine kadar bu konuda yalnızca yazarlara yönelik etik sorunlar dile getirilirken günümüzde editör ve hakemlere ait etik sorunlar da tartışılmaktadır (İnci, 2009: 69). Yayının kamuoyuna sunulmasına kadar geçen süreçte yer alan herkes sorumluluk sahibidir. Bu süreçte yayın etiğinden sorumlu olanlar şunlardır:

- Yazarlar
- Editörler
- Yayın kurulları
- Hakemler
- Destekleyen kurumlar
- Bilim politikalarını belirleyenler
- Okuyucular (İnci, 2015: 285-286).

Yükseköğretim Kurulu tarafından 2012 yılında “Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” yayınlanmıştır. Bu yönerge kapsamında ülkemizde çeşitli üniversitelerde etik kurullar ve yönergeler oluşturulmaktadır. Aynı yıl yapılan bir diğer çalışma ise Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenci Disiplinleri Yönetmeliği’dir. Araştırmacılar üzerinde caydırıcı bir etki oluşturması için bahsedilen bu yönerge ve yönetmeliklerde ceza ve disiplin yaptırımlarına yer verilmiştir (Günbayı, Kasalak ve Özçetin, 2013: 98).

3. Bilimin İktidarını Sorgulayan Deneyler

Geçmişte ve hala günümüzde insanların doku ve hücreleri üzerinde çeşitli bilimsel araştırmalar gerçekleştirilmektedir. İnsan üzerindeki deneyler konusunda temel gerilim, bu deneyler sonucunda insan deneklerin uğrayabileği zararlar ile bilim ve tüm insanlık için sağlanabilecek yararlar arasındadır. Bu yararlardan vazgeçmeden, söz konusu deneklere de zarar vermeden ilerleyebilmek için, birtakım bilimsel ve ahlaki kod ve kurullar geliştirilmiş, bunlar etik bildirgelerde ve hukuki mevzuatta ilan edilmiştir. Özellikle Nazi bilim adamlarınca insanlar üzerinde yapılan deneylere dair Nürnberg’de gerçekleştirilen yargılamalar sırasında bu çalışmaların düzenleyici

ve uluslararası geçerlikte bir kod olmadığı fark edilmiş ve bu eksikliği gidermek için Nürnberg Kodu oluşturularak ülkelerce kabul edilmiştir (Ertin ve Temel, 2016: 223).

3.1. Hofling Hastanesi İtaat Deneyi

“Dışarıdan birinin verdiği yönergeler ile bir otoriteye boyun eğerek görevi yerine getirir misiniz? Peki, bu görevi yerine getirip getirmemeye karar verirken yönergeyi veren kişinin kıyafeti ne kadar önemli? Sorumluluk başka birine ait olduğunda ahlaki değerlerinize zıt düşen bir seçim yapar mısınız? Size güç sağlayan bir yetki verildiğinde karşınızdaki insana zarar verir misiniz? Sosyal psikologlar bu sorulara cevap bulmak adına birçok çalışma yapmışlardır” (Psikolezyum, 2016). Bu çalışmalardan biri de 1966 yılında Charles K. Hofling’in hemşire doktor ilişkisini açıklamak için gerçekleştirdiği bir Hofling Hastanesi itaat deneyidir. Deneye tabi tutulan 22 hemşireden 21’i kimliği belirsiz bir doktor tarafından verilen emre itaat ederek belirtilen hastaya ölümcül olduğunu bildikleri halde yüksek dozlu ilaç verme davranışında bulunmuşlardır (Hofling, Brotzman, Dalrymple, Graves & Pierce, 1966: 171). Bu durum akıllara “İnsanlar üst kademelerden aldığı emirleri sorgusuzca yerine mi getiriyor?” sorusunu getirmektedir.

Hofling deneyden önce, hemşire ve meslektaşlarına sorduğunda, onlar bu deneydeki emirlere uyulmadığında bunun itaatsizlik olmayacağını düşünüyorlardı. Fakat deneyden sonra yapılan röportajda hemşireler eylemlerini savundular. Çalışmada, profesyonel hemşirelerin mesleki kurallarını çiğnemelerine rağmen emirleri yerine getirmek için baskı altında tutuldukları vurgulandı. Baskı altında tutulan hemşireler otoriteye itaat zorunluluğu hissederek etik dışı davranışı göz ardı etmiştir. Söz konusu deney bize otorite ve liderliğin kurumların etik değer ve kurallarına bağlılıkları üzerinde oynadıkları rolün önemini açık bir şekilde gösteriyor.

3.2. Stanford Hapishane Deneyi

Bu deney, Stanford Üniversitesi’nde sosyal psikolog olan Philip G. Zimbardo tarafından 1971 yılında gerçekleştirilen, insanların sosyal rollere nasıl tepki verdiğini ortaya koymak amacıyla yapılan bir deneydir. Üniversitenin Psikoloji Departmanı’nın bodrum katına inşa edilen sahte bir hapishanede gerçekleşen deneyde 24 kişiden oluşan bir grup erkek öğrenciden gardiyan ve mahkûm olarak davranmaları istenir. 2 hafta olarak planlanan deney 6 günde sona erdirilmek zorunda kalır. 6 günün sonunda mahkûmların ve görevlilerin rollerini içselleştirdiği, kimilerinin sadistik eğilimi gösterdiği ve zihinsel çöküş yaşadığı görülmüştür (Haney, Banks & Zimbardo, 1973: 9-10). Zimbardo, sonradan yayınlanan görüntülerde, deney öncesinde gardiyanları eğitirken şunları söylemiştir:

“Mahkûmlar üzerinde cansıkıntısı hissi yaratabilirsiniz, bir dereceye kadar korku yaratabilirsiniz ve onların hayatlarını tamamen rastgele güçler tarafından, sistem tarafından, sizler ve bizler tarafından kontrol edildiği hissine kapılmalarını sağlayabilirsiniz. Ve kesinlikle özel hayatları olmayacak. Onların bireyselliklerini çeşitli yollarla ellerinden alacağız. Genellikle bunun sonucunda, kendilerini güçsüz hissederler, bunu bekliyoruz. Yani bunun sonucunda, biz tüm güce sahip olacağız, onlara hiçbir güce...” (Bakırcı, 2013).

Deney hem etik hem de bilimsel açıdan birçok eleştiri almıştır. Çünkü öğrenciler deney boyunca psikolojik baskıya maruz kalmış ve ciddi kimlik problemleri yaşamıştır. Günümüzde bu tür deneylerin gerçekleştirilmesi deneklere verdiği ya da verebileceği zarar nedeniyle etik dışı olduğundan mümkün görünmemektedir. Geçmişte yapılan bu tarz deneyler günümüzdeki etik kuralların oluşmasını sağlamıştır (Stanford Hapishane Deneyi, 2008).

3.3. Milgram İtaat Deneyi

Yale Üniversitesi psikologlarından Stanley Milgram'ın 1961 yılında farklı yaş, meslek ve eğitim gruplarında yer alan erkeklere uyguladığı bir deneydir. İnsanların bir otoritenin verdiği emre, kendi vicdani değerleriyle çelişmesine rağmen itaat etmeye ne ölçüde meyilli olduklarını ölçmek amacıyla gerçekleştirmiştir (Milgram, 1963: 375). Deneyde öğrencilere, verdikleri her yanlış cevap için elektroşok uygulanır. Öğrencilere yanlış yaptıklarında elektroşok uygulamakla görevli olan denekler, deneye katıldıkları için 4 dolar kazanmaktadır. Aslında bu deney bir kurgudan ibaret olup gerçekten öğrencilere elektroşok uygulanmaz. Öğrenciler rol yaparak denekler tarafından şoka uğratılıyormuş gibi davranırlar. 40 denekten 26'sı, laboratuvar görevlisinin komutlarına itaat ederler ve öğrencilere verdikleri elektroşoku 450 volta kadar yükseltirler (Caspar, Christensen, Cleeremans ve Haggard, 2016: 585).

Milgram deneyi sonuçlarıyla psikolojinin etik kurallarını değiştirmiş, insanları vicdani duyarlılıklarıyla karşı karşıya bırakmıştır. Deney sonuçları, psikoloji tarihinde etik ile ilgili yepyeni bir sayfa açmıştır. Sadece görevini yapan sıradan insanlar bile, korkunç bir yok etme işleminin bir parçası olabilmektedir. Bu insanlar yapmış oldukları eylemin ortaya çıkardığı yıkımı net bir şekilde görebilmekte fakat temel ahlaki değerleriyle çelişen bu görevlerde otoriteyi reddetmeyi başarabilmiş değillerdir. Sonuç olarak bu deney göstermektedir ki insanlar karar alırken vicdanları ile değil; otoritenin büyüklüğü ile kararlarını verirler (Yıldız, 2018). Deney sıradan insanların

kendi vicdani değerleri ile çelişse bile otoriteye itaat etmeye ne kadar meyilli olduklarını göstermesi açısından sosyal psikoloji alanında çığır açmıştır.

“Buradaki kayda değer gözlem, bir insanın normal koşullar altında başka bir insana zarar vermek istemeyeceğidir. Ancak ciddi bir zorlama altında kişinin akli karışabilmekte ve kişiyi kendi davranışları için bir otoritenin onayını aramaya sevk etmektedir. Böylece emir verilen kişinin, davranışlarını açıklayacak bir otorite olduğu düşüncesiyle, sadece doğru olduğunu düşündüğü bir işi yaptığı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu olarak da kişinin başlangıçta kendi davranışlarını yargılayacak çok az veya hiç etik kuralı olmadığı için başka bir kişiyi etik dışı olarak incittiği görüşünü benimsemeyecektir” (Wikipedia).

3.4. Wendell Johnson Kekemelik Deneyi

Wendell Johnson'ın Canavar Deneyi (Monster Study), 1939 senesinde Iowa Üniversitesi'nde gerçekleştirilen ve 22 öksüz çocuk üzerinde yapılan bir araştırmadır. Wendell, bu deney ile çocuklara kekeme oldukları söylenirse çocuklar sağlam olsa bile kekeme olur düşüncesini kanıtlamayı amaçlamaktadır. Deneyde kontrol ve deney grubu olarak ayrılan çocukların yarısına olumlu konuşma terapisi diğer yarısına olumsuz konuşma terapisi uygulanmıştır (Tudor, 1939: 14). Olumsuz konuşma terapisine maruz kalan normal çocukların neredeyse tamamında psikolojik konuşma bozuklukları gözlenmeye başlanır ve bazıları bu sorunu ömürleri boyunca yaşarlar. Bunun sonucunda grupta yer alan normal konuşma yetisine sahip olan çocukların dahi olumsuz ve aşağılayıcı değerlendirmeler sonucu kekemelik gösterdikleri görülmüştür. Deneyin uygulanma biçimi o dönemdeki etik grupları ayağa kaldırmıştır. Deneyden olumsuz etkilenen çocukların psikolojisi normale dönmemiş ve hepsinin okul başarısı düşmüştür (Bakırcı, 2013). Bu deneye Canavar Deneyi (Monster Study) denmesinin nedeni Wendell'in sırf hipotezini test etmek için yetim çocukları kullanmasıdır. Wendell, Nazi yargılamalarından dolayı korktuğundan deney sonuçlarını hiçbir zaman yayınlamamıştır. Deneye ait tek bilgi Wendell'in öğrencisinin tuttuğu notlardır (Limenya, 2015).

4. Atf ve İntihal Kavramının Tarihsel Gelişimi

“Bir düşüncenin kaynağını açıklama ya da atf

yapma (citation) kavramı, matbaanın bulunmasından sonra, Rönesans döneminde gelişmiştir. Dipnotların ve referansların kullanım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, bu konuda Oxford English Dictionary’de verilen ilk örnek William Savage’in A Dictionary of the Art of Printing (1841) adlı çalışmasıdır. Dipnota benzeyen örneklerin ilk kullanım tarihi 16.yüzyıla kadar gitmektedir” (White, 1985; Akt: Al ve Tonta, 2004: 21).

İnci’nin (2015) iddiasına göre Osmanlı’da bilimsel araştırma ve yayın etiği anlayışı yoktu. Bilim ile uğraşanlara “kitabına uygunluk fetvası” ya da “boynu vurula fermanı” verilmekte idi. Bu dönemde akademik çalışmalar genellikle Avrupa ve Amerika da basılıyor ve kitapların çevirisi yapılıp bu kitaplar sanki bilim ile uğraşanlar tarafından yazılmış gibi gösterilmiştir. Ayrıca bilgiye ulaşım zor olduğu için bilimsel yayınların dağıtımı da kolay olmamıştır. Bu anlayışın Cumhuriyet döneminde de sürdürülmesi bazı Alman bilim insanları tarafından ilgili makamlara rapor verilmesine neden olmuştur. 1951’de Hukukçu Prof. Dr. Ernst Hirsh “Telif Hakları Yasa Tasarısı” hazırlanmasında görev almıştır (İnci, 2015: 292).

Türkiye’de intihale dikkat çeken ilk belge, Rudolf Nissen tarafından 12 Mayıs 1938 tarihinde Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dekanlığına hitaben yazılan rapordur. Raporda intihal suçunun işlenmesinden duyduğu rahatsızlığını şöyle ifade etmiştir:

“Kliniklerde çalışanlara verilen şeref rütbeleri (akademik unvanlar), yayınlanmış eserlerin özetlemelerine dayanmaktadır. Ancak bu eserleri çevirerek kendi eseri gibi göstermek, manevi bir hakka tecavüz olduğundan, dünya bilim çevrelerindeki usullerle cezalandırmayı gerektirir” (İnci, 2009: 74).

Günümüzde ise intihal problemine karşı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve YÖK birtakım çalışmalar yürütmektedir. TÜBİTAK, Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliğini yayınlamıştır. Bu yönetmelikte etiğe aykırı kabul edilecek davranışlar ve yaptırımlara yer verilmiştir (Tübitak Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği, 2010).TÜBA bünyesinde Bilim Etiği Kurulu oluşturulmuştur. Bu komite tarafından hazırlanan ve bilim etiğinin farklı yönleriyle irdelendiği Bilim Etiği El Kitabı 2008 yılında yayınlanmıştır (Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği El Kitabı, 2008).YÖK’ün ise intihale karşı 3 farklı yönetmeliği bulunmaktadır. Bunlar:

- Doçentlik Sınav Yönetmeliği,
- YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi,
- Yükseköğretim Kurumları Öğrenci Disiplin Yönetmeliği'dir (Tekin, 2014: 12).

5. Atf Sorunları

Günümüzde çeşitli nedenlerden dolayı atf konusunda etik dışı davranışlar mevcuttur. TÜBA'ya göre etik dışı davranışlara “bireylere akademik eğitim ve disiplinlerin verilmemesi, yükselme, üne kavuşma, ününü koruma gibi insan doğasının bir parçası olan duygulara kapılma, fazla sayıda yayın yapma isteği ve fazla yayın yaparak maddi destek sağlamak gibi durumlar sebep olmaktadır.” (Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi, 2002: 40-41). Yapılan araştırmalar, yukarıda bahsettiğimiz etik dışı davranışa neden olan davranışları doğrulamaktadır. Akademisyenlerin etik dışı davranma nedenlerine ilişkin görüşleri şunlardır:

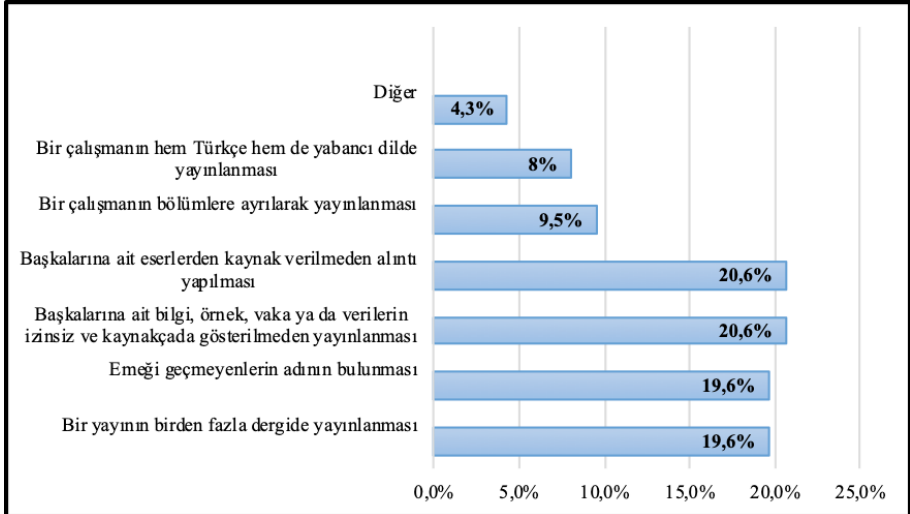
- Ekonomik kaygılarının bilimsel düşünmenin önüne geçmesi,
- Akademik yükselme kaygısı,
- Kişisel çıkarlar,
- Etik eğitiminin yokluğu,
- Olumsuz kişilik özellikleri ve psikolojik sorunlar,
- Etik ihlallere karşı cezai yaptırımların yetersiz olması,
- Akademik yetersizlik-güvensizlik,
- Mesleki değerlerin gelişmemesi,
- Öğretim üyelerinin atanmasında-seçiminde nesnel ölçütlerin kullanılmaması,
- Mesleki hırs,
- Ahlak eğitiminin yetersizliği,
- Prestij kazanma isteği,
- Etik davranışlar sergileyenlerin değer görmemesi/ ödüllendirilmemesi,
- Akademik çalışmalar için yeterli olanağın olmaması,
- Zaman yetersizliği,
- Rol model akademisyenlerin sayıca az olması,

- İş yükü fazlalığı (Aydın , Alkın Şahin & Demirkasımoğlu, 2014: 10).

“Rekabetçi, yarışa dayalı ve cezalandırıcı bir ortamın yaratılması akademisyenlerin kendilerini araştırma yapma zorunluluğunda hissettirmektedir. Bu araştırma yapma baskısı, zamanla bazı etik ilkelerin de göz ardı edilmesine neden olmaktadır” (Kurnaz, 2010: 61). Daha çok yayın yapma kaygısı araştırmacıların toplumsal fayda sağlayacak eserler oluşturmasının önünde bir engel oluşturmaktadır. Kurnaz tarafından yükseköğretimde araştırma kalitesinin incelenmesine yönelik yapılan araştırmadaki görüşmede bir katılımcının verdiği cevap şu şekildedir:

“Bir eleştirme, tartışma, bir konu etrafında bir tartışma yaratma, o tartışmanın pesinden somut bir eylemin gelmesi, bir yerin gerçekten dönüştürülmesi gibi bir geleneğimiz yok. Araştırma yapan insanların da ilk elden bunu amaçladıklarını düşünmüyorum. (...) Genellikle şey yetiyor insanlara; ben bunu yaptım, yazdım, derginin birinde yayınlandı, iyi yani yeter artık ben şimdi artık başka konuya geçeyim, haliyle biraz var” (2010: 189):

Bilimsel yayın ve dergilerde de yayın etiği konusunda çeşitli etik sorunlar bulunmaktadır. Süreli yayınlarda yayın etiği konusunda Arda (2001) tarafından yapılan

Tablo 1: Yayın Etiğine Uymayan Durumlar (Arda, 2001)

çalışma sonucunda yayın etiğine uymayan durumlar 7 başlık altında toplanmış ve yüzdelerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Araştırmacıların akıllarına takılan sorulardan biri de “Bir yayın birden fazla yerde yayınlanabilir mi?” sorusudur. Özgün bir makale hangi dilde olursa olsun birden fazla yerde yayınlanamaz. Ancak kısa özet ilk makalenin basıldığı dergi editöründen izin alınarak başka bir kaynakta ya da dilde yayınlanabilir. Tek istisnai durumu ise, farklı bir dilde yayınlanmış bir araştırma başka bir ülkedeki dergiden de davet aldığındadır. Ancak bu durumda sahibinden izin alınarak okuyucuya ulaşması için dipnotla birlikte yayınlanabilir (İnci, 2009: 76). En sık görülen etik dışı davranışlardan birisi de araştırmacıların birbirlerini referans göstermesidir. Araştırmada emeği geçmeyen kişilerin adının eklenmesi ya da tam tersi araştırmada emeği geçen araştırmacıların adının belirtilmemesi bu durumlar arasındadır (Kurnaz, 2010: 275). Bahsedilen tüm bu durumlara çözüm olarak İnci’nin aşağıda yer alan ifadeleri önemlidir:

“Bilim ancak, ‘bilim ve yönetim kültürü’ bulunan ortamda gelişir. Akademik kurum yöneticileri; etik değer ve ilkeler eğitiminin verilmesini, yerleşmesini, korunmasını ve uygulanmasını sağlamak durumundadır. Akademik özerklik ve özgürlüğün kökleşmediği, güven ve huzurun bulunmadığı, liyakatin esas alınmadığı ortamda bilimsel verimlilik söz konusu değildir. Yönetim etiği ilkeleri eksiksiz uygulanır ise bilimsel başarımlar da yükselir” (İnci, 2015: 285).

6. Atf Tarama Sistemleri

Ülkelerin bilimsel gelişmişliklerinin değerlendirilmesinde çeşitli kriterler mevcuttur. Bu kriterler arasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine milli gelirden ayrılan pay ve yapılan bilimsel faaliyetler yer almaktadır. Bilimsel çalışmaların ulusal ve uluslararası dergilerde yer alabilmesinin ölçütü erişilebilir olması ve yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Bu noktada atf dizinleri önemli rol oynamaktadır. Atf dizinleri, bir bilimsel çalışmanın kimler tarafından ve hangi oranda kullanıldığını gösteren sistemlerdir (Atılgan, 2005: 1). Ülkemizde akademik çevrelerde yoğun bir şekilde kullanılan atf dizinlerinden bazıları şunlardır:

- Türkiye Atf Dizini - <https://www.atf dizini.com/>
- Sobiad (Sosyal Bilimler Atf Dizini) - <https://atif.sobiad.com/>
- TR Dizini - <https://trdizin.gov.tr/>

Ülkemizde henüz ‘Ulusal Atf Dizini’nin beklenen düzeyde oluşturulmaması

ve mevcut dergilerin elektronik erişilebilirliklerinin düşük olması, bilim ve bilimsel çalışmaların sağlıklı olarak değerlendirilmesinin önündeki önemli bir engeldir:

“Ülkemiz araştırmacı ve yazarlarının uluslararası dergilerde yayımlanan makalelerine yapılan atıfların belirlenmesinde SCI-Web of Science, Scopus, Google Akademik vb. veri tabanları kullanılmaktadır. Ulusal dizinlerde yer alan bilimsel yayınların değerlendirilmesi, ulusal bilim seviyesini göstermesi açısından önemli bir ölçüttür. Web üzerinden erişim sağlanan atıf veri tabanları ile araştırmacıların akademik çalışmalara daha etkin ve hızlı bir şekilde erişimi ve yapılan çalışmalara alınan atıflar görülebilmekte ve akademik katkılar daha etkin değerlendirilebilmektedir.” (Sağıroğlu vd., 2015: 501).

Uluslararası atıf dizinleri daha çok bilgiye erişim için kullanılmaktayken ülkemizde bu durum daha çok akademik çevrelerde performans ölçmeye doğru bir yönelim sergilemektedir. Her ne kadar eskiye göre ciddi bir ilerleme kaydedilse de akademisyenlerin değerlendirilmesinde hala nitelikten ziyade nicelik ön plandadır (Al ve Soydal, 2014: 23-24). Bu sistemlerin gerçek amacından saptırılmasının önüne geçilmeli ve bu konuda gerekli önlemler alınmalıdır.

7. Teknolojik Gelişmelerin İntihale Etkisi

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yaşanan gelişmelerle birlikte yaşadığımız çağ bilişim çağı, içinde bulunduğumuz toplum ise bilişim toplumu olarak adlandırılmaktadır (Dedeoğlu, 2006: 2). Yaşanan bu baş döndürücü gelişmeler bilgiye rahat, kolay ve hızlı erişimi sağlarken öte yandan birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan biri de intihaldir (Tekin, 2014: 1).

Yüksek Öğretim Kurumu intihali “Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek” olarak tanımlamıştır (YÖK). Hafner ve Wilson bilgisayar ve internetin yaygınlaşmasına bağlı olarak akademisyenlerin kes-yapıştır yöntemiyle yapmış oldukları hırsızlığın büyük oranda arttığına inanmaktadır (Hafner & Wilson, 2001; Akt. Roig ve Caso, 2005: 485). Kurnaz (2010) tarafından yapılan araştırmada katılımcılardan birinin intihal konusunda görüşü şu şekildedir:

“İntihal vakaları çok, o da herhalde bilgisizlikten bir de bir başkasının fikrini alıp onu kendi fikriniz gibi

yazmanın bir mahsuru görülmüyor. Biz yazma kültürüne sahip olmadığımız için oradan bir bilgi eksikliğimiz var herhalde. Bu bizim için bir etik sorun teşkil etmiyordu uzun zamandır. Yanlış olduğu düşünülmediği için bu tip şeyler yapıldı ülkemizde. Şimdi o tabii sorun. Bu da tabii daha ilköğretime, orta öğretime dayanıyor. (...) Bu etik sorun iyice akademik basamakların üst düzeyinde sorun olarak ortaya çıkıyor. O da topluma yansıyor medya kanalıyla. İlkokulda bir çocuk onu ansiklopediden çekip verdiğinde bu bir sorun gibi görünmüyor. Ama bir profesör bir başkasının araştırmasını alıp yazmışsa bu büyük bir sorun gibi görünüyor.”

İntihal sorununun eğitim sistemimizde yer alan eksiklikten kaynaklandığını düşünen yukarıdaki katılımcı bu sorunun ancak erken yaşlarda verilecek eğitimle aşılacağına dikkat çekmektedir. Özellikle ilköğretim düzeyinden bu bilincin yaratılması gerektiğini düşünmekte, lisansüstü düzeyde ise araştırma etiği üzerine bir dersin olması gerektiğini vurgulamaktadır (Kurnaz, 2010: 273).

Bilişim teknolojileri alanında farklı amaçlar için kullanıma sunulan birçok yazılım mevcuttur. Günümüzde intihalin sorunlarını en aza indirmek adına intihal engelleme yazılımları kullanılmaktadır. İntihal engelleme yazılımları intihale karşı alınabilecek önlemlerin en başında yer almaktadır. Hemen hemen her üniversitesinin kütüphanesinde bu yazılımlardan en az bir adet mevcuttur (Tekin, 2014: 2).

Sun (2013) yapmış olduğu çalışmada Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanlarında hazırlanan 600 makaleyi rastgele seçmiş, Turnitin intihal belirleme yazılımı ve araştırmacılar tarafından bu makaleler incelenmiştir. Her iki sonuç karşılaştırıldığında sosyal bilimler alanında diğer alanlara göre daha az ardışık kelimelere rastlanmıştır. Ayrıca yazarların daha önce yapmış oldukları çalışmalardan kopyaladıkları bölümlerin de Turnitin yazılımında intihal olarak algılandığı görülmüştür. Benzer şekilde makale başlıkları, yazar biyografisi, formüller ve terminoloji ve tırnak içerisinde yapılan alıntılar her ne kadar alıntılama kuralına uygun olsa da bu metinler intihal olarak algılanmakta ve sonuç raporuna eklenmektedir. Bu nedenle bu gibi durumlar araştırmacılar tarafından gözden geçirilmeli ve intihal sonuçları daha sağlıklı bir şekilde hesaplanmalıdır (Sun, 2013: 264). Günümüzde kullanılan birçok intihal tespit programı mevcuttur. Bu programlardan sıklıkla kullanılan metin intihal engelleme yazılımları şunlardır:

- CopyCatch, CopyCath Gold

- Glatt Plagiarism Services Inc
- WordCheck Keyword Software
- Cops
- Scam
- Yap3
- Check
- Vast/Praise
- Sherlock
- Turnitin
- MyDropBox
- Essay Verification Engine (EVE)
- Ithenticate (Tekin, 2014: 23-24).

8. Sonuç ve Tartışma

Geçmişten günümüze kadar yapılan bilimsel araştırmalar incelendiğinde çeşitli etik ihlallerin söz konusu olduğu görölmüştür. Geçmişte insanlık dışı yapılan deneyler günümüzde ise bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle beraber veriye hızlı ve anında erişim çeşitli etik sorunların da gündeme gelmesine neden olmuştur. Bilim insanları tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak sergilenen bu etik dışı davranışlar sahtecilik, intihal / aşırmacılık, uydurmacılık, yeniden yayın yapma olarak çeşitli kategorilerde ifade edilmektedir.

Bilimsel araştırmaların doğası gereği süreklilik ve daha önce yapılan çalışmalardan haberdar olunması esastır. Bu nedenle daha önceden yapılan çalışmaların belli kurallara uygun olarak belirtilmesi, etik değerlerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu noktada sadece yazara değeril yayın kurullarına, editörlere, okuyuculara, hakemlere ve bilim politikalarını belirleyenlere çeşitli sorumluluklar düşmektedir. Yazar bilimsel araştırmayı oluşturma ve yayınlama sürecinde etik kurallara uymakla sorumluyken çalışmayı değerlendirmeden geçiren hakem ve yayın kurulları da bu yayının kamu kurumları tarafından belirlenen etik standartlara uyup uymadığını tarafsız bir şekilde denetlemek zorundadır. Bu denetlemeyi yaparken bilişim teknolojilerinin sunmuş olduğu imkânlardan faydalanmaktadır. Günümüzde intihal tespit ve engelleme yazılımları yaygın olarak kullanmakta ve hemen hemen tüm üniversiteler tarafından bu yazılımlara ücretsiz erişim sağlanmaktadır.

Diğer önemli bir nokta da üniversitelerdeki rekabet ortamının ve kadro çekişmelerinin etik kuralların ihlal edilmesine zemin hazırlaması ve kalitesiz yayınların nicel olarak artmasına neden olmasıdır. Özellikle Ülkemizde ulusal ve uluslararası atf dizinleri bilgiye erişimden ziyade performans ölçütü olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle bilimsel yayınların nicelik olarak ele alınmasından ziyade niteliksel olarak ele alınması büyük önem arz etmektedir. Sorunun temelini inmek ve çözüm üretmek için ise akademik yaşamın başlangıcında “bilim etiği” eğitimi verilmesi önerilmektedir.

9. Kaynakça

- Psikolezyum, (2016). Şubat 10, 2019 tarihinde <http://psikolezyum.com/otoriteye-ne-kadar-karsisin/> adresinden alındı.
- Al, U. ve Soydal, İ. (2014, Haziran). Akademinin atf dizinleri ile savaşı. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31(1), 23-42.
- Al, U. ve Tonta, Y. (2004). Atf analizi: Hacettepe Üniversitesi kütüphanecilik bölümü tezlerinde atf yapılan kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19-47.
- Aldırmaz, Y. (2017). Bilim etiği: Tüm yönleriyle bilim üretiminde etik. *Aydın*. Ekim 5, 2019 tarihinde Reserachgate: https://www.researchgate.net/publication/324068374_Bilim_Etigi_Tum_Yonleriyle_Bilim_Uretiminde_Etik_Scientific_Ethics_Ethics_in_all_Directions_in_the_Production_of_Science adresinden alındı
- Arda, B. (2001). Bilimsel bilgi üretiminde yayın etiği. *Ulusal Tıbbi Etik Kongresi*, (s. 1-7). Kapadokya.
- Atılğan, D. (2005). Bilginin organizasyonunda ulusal dizinlerin önemi ve atf sistemi üzerine . *Sosyal Bilimlerde Süreli yayınlar ve Bilgi Teknolojileri Sempozyumu*, (s. 1-7). Ankara.
- Aydın, İ., Alkın Şahin, S. & Demirkasımoğlu, N. (2014). Üniversitelerde karşılaşılan etik dışı davranışlara ilişkin akademisyen görüşleri. *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*(43), 1-18.
- Bakırcı, Ç. M. (2013, Ocak 29). *Stanford hapisane deneyi*. Şubat 11, 2019 tarihinde <https://evrimagaci.org/stanford-hapishane-deneyi-944> adresinden alındı
- Caspar, E. A., Christensen, J. F., Cleeremans, A. & Haggard, P. (2016, Mart 07). Coercion changes the sense of agency in the human brain. *Curreny Biology*, 26, 585-592.
- Dedeoğlu, G. (2006). Bilişim toplumunda etik sorunlar. *II. Uygulamalı Etik Kongresi* (s. 1-6). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Ertin, H. ve Temel, M. K. (2016). İnsan üzerindeki deneyler ve ilgili etik–yasal metinler. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 21(3), 223-234.
- Günbayı, İ., Kasalak, G. & Özçetin, S. (2013). Bilimsel araştırmalarda etik dışı davranışlar: Bir durum çalışması. *Yükseköğretim Dergisi*, 3(2), 97-108.
- Haney, C., Banks, C. & Zimbardo, P. (1973). A study of prisoners and guards in a simulated prison. *International Journal of Criminology and Penology*, 1, 69-97.

- Hofling, C. K., Brotzman, E., Dalrymple, S., Graves, N. & Pierce, C. M. (1966). An experimental in nurse-physician relationships. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 143(2), 171-180.
- İnci, O. (2009). Bilimsel yayın etiği ilkeleri, yanıltmalar, yanıltmaları önlemeye yönelik öneriler. *7. Ulusal Sağlık Bilimlerinde Süreli Yayıncılık Sempozyumu*, (s. 69-89). Ankara.
- İnci, O. (2015). Bilimsel yayın etiği. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 29(2), 282-295.
- Kurnaz, Ö. (2010, Haziran 02). *Yükseköğretimde araştırma kalitesinin incelenmesi* (Yayınlanmış Doktora Tezi). İstanbul.
- Kurulu, Y. (2019). *Yükseköğretim Kurulu mevzuat*. Ocak 2019 tarihinde <http://www.yok.gov.tr/web/guest/mevzuat> adresinden alındı
- Limenya. (2015, Şubat 13). *İnsanlar üzerinde yapılmış 10 korkunç deney*. Şubat 11, 2019 tarihinde <https://limenya.com/insanlar-uzerinde-yapilmis-10-korkunc-deney/> adresinden alındı
- Macit, E. (2017). *Derin dünyanın gizli planları*. İstanbul: Bilge Karınca.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371-378.
- Özenç Uçak, N. ve Birinci, H. G. (2008). Bilimsel etik ve intihal. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(2), 187-204.
- Roig, M. ve Caso, M. (2005). Lying and cheating: Fraudulent excuse making, cheating, and plagiarism. *The Journal of Psychology*, 139(6), 485-494.
- Ruacan, Ş. (2005). Bilimsel araştırma ve yayınlarda etik ilkeler. *Gazi Tıp Dergisi*, 16(4), 1-5.
- Sağıroğlu, Ş., Dener, M., Güneş, S., Güllü, A., Tataroğlu, A., Orman, A., . . . Akçay, H. (2015). Ulusal veritabanı ve atf indeksi kurulumu için stratejiler, problemler ve çözüm önerileri. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 501-512.
- Stanford Hapishane Deneyi*. (2008, Şubat 17). Şubat 01, 2019 tarihinde <http://www.derki.com/psikolojik/stanford-hapishane-deneyi/> adresinden alındı
- Sun, Y. C. (2013). Do journal authors plagiarize? Using plagiarism detection software to uncover matching text across disciplines. *Journal of English for Academic Purposes*(12), 264-272.
- Tekin, F. B. (2014, Nisan). *Akademik personelin intihal problemine karşı görüş ve algıları* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Toplu, M. (2012). Bilim etiği: İnternetin bilim etiği üzerine etkileri. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 26(4), 654-698.
- Tudor, M. (1939). An experimental study of the effect of evaluative labeling of speech fluency (Master of Arts). USA.
- Tübitak Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği*. (2010). Ocak 2019 tarihinde Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu: http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/mevzuat/yonetmelik/YONETMELIK_III_9.pdf adresinden alındı
- Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği el kitabı*. (2008). Ocak 2019 tarihinde Türkiye Bilimler

Akademisi: <http://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/bilim-ve-dusun/bilim-etigi-el-kitabi> adresinden alındı

Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği komitesi. (2002). *Bilimsel araştırmada etik ve sorunları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

Wikipedia. (2019). *Milgram deneyi*. Şubat 5, 2019 tarihinde <http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvTWIsZ3JhbV9kZW5leWk> adresinden alındı

Yıldırım, Z. (2018). *Çankırı Karatekin Üniversitesi araştırma görevlilerinin intihal algısı* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara.

Yıldız, S. (2018, Mart 01). *Otorite ve vicdan karmaşası: Milgram deneyi*. Şubat 05, 2019 tarihinde Wannart: <https://www.wannart.com/otorite-ve-vicdan-karmasasi-milgram-deneyi/> adresinden alındı

YÖK. (2019). *Yükseköğretim kurumları bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi*. Ocak 2019 tarihinde http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/-/journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BIsfYRx/10279/18187 adresinden alındı

ISophos: Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi

ISophos: International Journal of Information, Technology and Philosophy

ISOPHOS • Yıl/Year: 2 • Sayı/Num: 3 • Güz/Autumn 2019

ISSN: 2651-463X

TRANS-POSTHÜMANİST SÜREÇTE BİLGİ VE EĞİTİME DAİR

Ahmet DAĞ

Kırıkkale Üniversitesi
adag29@yahoo.com

ÖZET

İnsanın bilişsel ve fizyolojik dönüşümünü esas alan transhümanizm yüksek teknolojin imkanlarıyla insanın çok daha mükemmel bir forma evrileceğini iddia etmektedir. Yalnızca Yapay Zeka'nın (YZ) uygulamalarıyla değil aynı zamanda insan geninde ve beyinde yapılacak iyileştirmelerle bilgi düzeyinde bir artış gerçekleşeceği öngörülmektedir. Bu süreç, hâliyle eğitimin içeriğini ve yapısını da değiştirecektir. Eğitimin içeriği ve yapısının değişeceği dikkate alınarak neler yapılması gerektiği üzerinde düşünülmesi gerekir. Ayrıca bu süreç hem olumlu hem olumsuz anlamda birtakım sonuçlar doğuracaktır. Bu olumsuz sonuçlardan en önemlisi ülkeler, toplumlar ve bireyler arasında ciddi sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel farklar oluşmasıdır. YZ uygulamalarını kullanan, geni iyileştirilmiş ve zihni güçlendirilmiş bireylere sahip toplumlar ve ülkeler ile bu imkanlardan yoksun bireylere sahip toplum ve ülkeler arasındaki uçurum daha da derinleşecektir. "Gelişmiş-gelişmemiş" veya "ilkel-modern ülkeler" ifadeleri daha da derinleşecek ve gerçeklik kazanacak gibi görünmekte. Bu makalede eğitim üzerinde büyük etkisi olacak olan transhümanizmin eğitime olan muhtemel etkilerine değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: *Transhümanizm, Eğitim, Yapay Zekâ.*

ABOUT INFORMATION AND EDUCATION IN TRANS-POSTHUMANIST PROCESS

ABSTRACT

Transhumanism which is based on cognitive and physiological transformation of human beings' claims that humans will be more excelled with high technology facilities. It is foreseen that in the close future, human's knowledge level will increase not only by means of artificial intelligence applications but also reformations on human brain and genes. As a matter of the fact, this process will change the structure and the content of the education system. Taking account of the fact that transhumanism will alter the structure and content of the education system what steps needs to be taken should be considered. Furthermore, this process will result in some positive and negative consequences. The most remarkable negative effect is that it will create serious socio economic and socio cultural gaps between countries, societies and

individuals. There will be more yawning gap between the societies in addition to using artificial intelligence applications, whose genes are reformed, whose minds are empowered and the societies who remain deprived of these opportunities. It seems that the terms “developed –undeveloped country” or “primitive-modern country” will be deepen and become a reality. In this article it will be mentioned the probable effects of transhumanism, which will have a serious impact on education.

Keywords: *Transhumanism, education, artificial intelligence.*

1. Giriş

19. yüzyılın siyasal, ahlaki ve felsefi düşüncelerinden etkilenen ve insanlığın iyileştirilmesi için küresel bilgi tabanını geliştirmeyi amaçlayan (Köksal, 2019: 150) transhümanizmin uygulamalarının ve ideallerinin toplumlar tarafından denenebilir ve uygulanabilir olmasına ihtiyaç vardır (Uğur, 2018: 61). Bu anlamda yalnızca bir felsefe veya söylem olmayıp bizatihi tecrübî ve hayatî olan teknoloji felsefesi; teknolojinin üretilmesindeki düşünme biçimlerini, hayatı ve insanı nasıl dönüştürdüğünü mevzu edinir. Bu bağlamda aslı itibarıyla transhümanizm, teknoloji felsefesinin de bir konusudur. Teknolojinin eğitim üzerindeki yaklaşık son 50 yıllık etkisi artmıştır ve trans-posthümanist çağda bu etkinin daha da artacağı görülmektedir.

Her şeyin doğal olarak mükemmelliği hedeflediği yarı-Aristoteles doğa anlayışına dayanan (Klichowski, 2015: 432) ve posthuman varlıkları yaratmak için teknolojiyi kullanmanın bilimsel yollarını arayan transhümanizmin iddiaları ve vasıtaları şunlardır: yaşam kalitesini artırma, ömrü uzatma, ölümsüzlük, duyguları azaltılmış insan, yapay organlar, biyolojik sınırlarını aşmış beyin, kaos yerine düzen, insan-makine bütünleşmesi, ara varlıklar (robot, siborg, android), sanal gerçeklik, nano teknoloji, YZ, bulut bilişim/teknolojik sisteme bağlı insan, ortak bilinç ve tekillik (Uğur, 2018: 60). YZ'nin eğitimde kullanımıyla ilgili belirlenen üç tema; uyarlanabilir öğrenme, kişiselleştirme ve öğrenme stilleri, uzman sistemler ve akıllı özel ders sistemleri ile eğitim süreçlerinin gelecekteki bir bileşeni olarak YZ'dir. YZ, kendi kendine ortaya çıkan ve kendi kendini düzenleyen bir varlık değildir; bir mimarisi vardır. Kendini geliştirmek için bir temeli vardır, sonunda insanı taklit eder ve ondan öğrenir. İnsan yapımıdır ve insanın bir yansımasıdır. Endişe edilen YZ tabanlı gelecek, aslında insan tarafından yaratılacak bir gelecektir (Sharma, 2019: 2).

2. Bilişsel ve Epistemolojik Bir Dönüşüm Olarak Transhümanizm

“Bedensel sabitlik (bodily constancy)” varsayımının bir sonucu olarak, yeni bilimsel

araçlarla sınıf cihazları, fiziksel deneyimler ve zenginleştirilmiş ortamlar yaratmak tecrübi öğrenme bilimlerindeki tasarımın odak noktası dış çevre üzerindedir. Bu tür tasarımların ardındaki temel fikir; dış dünyayı değiştirerek ve daha zengin veya daha öğretici bir fiziksel ortam yaratarak öğrenmenin somut veya kinestetik boyutlarını barındırmaktır (Eisenberg, 2018). Bedensel sabitlik fikrine meydan okur ve teknolojiye ortaya çıkan hareketlerin “bedenlenmiş/uygulamalı öğrenmeyi” yeniden düşünme fırsatını ve imkânını sağlar. Teknolojinin yardımıyla biyolojik sınırların üstesinden gelmeyi hedefleyen ve insanın yetilerini teknolojilerin kullanımıyla geliştirme arzusunda olan transhümanizm, yalnızca çevrenin değil beden ve zihnin kontrolünü ele geçirmeyi de hedefler. Transhümanistler, Aydınlanmacılar gibi olağanüstü doğal güçlerin varlığı fikrine ve inancına karşıdırlar (Damberger ve Hebert, 2017: 45).

Posthumana geçişte transhumanı geçişsel bir varlık olarak gören transhümanizm, insanın kendisini aşabileceğini ve yeni imkânlara uyum sağlayabileceğini düşünür. Evrende dinamik bir evrilme süreci olduğunu düşünen transhümanistler, A, A iken bilimsel vasıtalarla ve belli süreçle kendini (A) aşip (A ötesine) dönüşebileceğini yani “human”ın “transhuman” olabileceğini düşünürler. Aristoteles’in cins ve tür ayırım kategorisini tasfiye etmek istedikleri gibi insan-tanrı olma çabası içindedirler. Silva bu durumu “İnsan olmak, posthuman olmaktır. Biz dönüşen ve aşan türleriz. Şimdi bir devrilme noktasındayız.” cümlesiyle ifade eder. Klasik felsefenin beden-ruh, kişi ve kişilik ayırımı yıkan transhümanizm, insan-makine birlikteliği, YZ, nanoteknoloji ve insanın bir kombinasyonunu yaratarak bir nevi melez insanın yepyeni bir ırkını müjdeler. Stewart Brand’in söylemiş olduğu “Bizler tanrılarız ve bunun için de iyi olabiliriz” cümlesi transhümanizmin özüdür. Teknolojinin gelişmesiyle insanın daha büyük yetilere sahip olan versiyonunun, Human 2.0’ın yani posthumanın mümkün olacağı ifade edilir (Roberts, 2019).

Hümanizmin ve Aydınlanmacı yaklaşımın bir varisi olan transhümanizm, insanı merkezileştirmek ve onun doğasını düzeltmek ister. Hümanizmden farklı olarak insanı aşma amacıyla olduğu için ilerleme merkezli olan transhümanizmde insan, insancıl (antroposentrik) değildir ve ilerlemenin hem vasıtası hem de nesnesidir. Transhümanizm, “insan”dan “transhuman”a nihayetinde “posthuman”a geçiş sunduğu için evrimci bir yapıya sahiptir. Yaratılanların en onurlusunun insan olmadığı düşüncesinden hareketle daha mükemmel evrilmenin ve evrilemeyen ayakta kalamayacağı Darwinci evrimcilik tarzıdır. Nitekim Harari, “homosapiens”in “homofaber”ı alt ederken ona sormadığını “robo-sapiens”in de “homo-sapiens”e bu alt edışı sormayacağını iddia eder. Yine Kurzweil, mevcut insanın teklik sonunda “İnsan 2.0” olacağını iddia eder. Trans-post hümanizm, üç tarihsel olayın üzerine

temellenmiştir: Darwinci yaklaşım, doğal dünyanın Nietzscheci yıkımı ve doğal bilimlerin hususiyetle gen teknolojileri potansiyellerinin ve gücünün gelişimiyle insanda (antropost) meydana gelen değişiklikler (Sorgner, 2015: 32).

Tekillik ve transhümanizm olgularının içerdiği ikilem ve belirsizlikler; -insanın kendisinin ve değerinin ne olduğu ve etkisinin neleri doğuracağı- felsefi bir zemin ihtiyacı doğurmuştur. İnsanın olgunlaşmasının ancak “hakikatin bütünlüğüne saygı duyan bir eğitimle” mümkün olduğuna inanılırken, transhümanistler insanın olgunlaşmasını ileri teknoloji yardımıyla artırılmış zekânın başarısına bağlar (Köksal, 2019: 151, 155). Transhümanizmde yeni varoluşun amacına ulaşmak için biyolojik evriminin mirası olan kusur ve zayıflıkların üstesinden gelmek çok önemlidir. Biyolojik insanın şimdilik malum olmayan entelektüel seviyeye gireceği iddiasında olan transhümanizm, YZ araştırmalarındaki başarıyı kullanır. Makinalarla bir bedenden makineye veya bazı yaratılan sistemlere yapılan aktarımın insan zekâsını artıracığı iddia edilir. İnsanı biyolojik baskısından kurtarma amacıyla olan ve posthuman bir ilerleme olan transhümanist ilerleme süreci, insanî ve doğal kusurları ortadan kaldıracak olan ve biyolojiyi teknik ürünlerle (yapay unsurlar) yer değiştirecek ve yapaylık yaratacak olan bir süreçtir.

3. Pedagojik Bir Unsur Olma İddiası Olarak Transhümanizm

Transhümanizm, insan evriminin teknik olarak yeniden tanımlanmasıdır. “Temel, biyolojik” insan anlayışı, deneysel yeniden tasarımın hedefidir ve çeşitli yeni teknolojilerle insanın algılama, eylem ve bilisinin genişletilmesi veya değiştirilmesi sağlanmaya başlanmıştır. Homosapiens, kör evrimin arkaik aşamasıyken bir sonraki aşama cyborg (siborg) aşamasıdır. Transhuman ve posthuman, evrimin ikinci aşamasıdır. Transhuman, geçişsel siborg iken nihai siborglaşma süreci, posthuman yani posthumanlaşma sürecidir. Posthuman, makine-insan ara yüzünün siberetik hayalini gerçekleştirecektir, çünkü nihai siborg’u makinelerin hafızasında mevcut olan her şeye yüklemek mümkün olacaktır. Daha yüksek zihinsel durumlara ulaşmak için manevî özelemlerle ortak bir noktaya sahip olan transhümanizm, bu amaca manevî uygulamalar yoluyla değil, insandaki teknolojik çözümlerin uygulanması yoluyla ulaşmak ister ve insana şimdiye kadar din tarafından vaat edilen şeyi yani posthuman bir cenneti vaat eder. İnsanı, teknoloji ve eğitim yoluyla değiştirmenin etik olarak eşit eylem kategorileri olduğunu düşünen transhümanist tasavvurda yeniden tasarlanması gereken şey eğitimidir (Klichowski, 2015: 433-437). Goldber’in iddia ettiği gibi eğitim ideallerini yeniden inşa eden ve temel değerlere insanın gelişimi için atıfta bulunan transhümanist süreçte erişim, yükseltme ve öğrenme konularında eğitimin geleceğinin ilginçleşmesi muhtemeldir (Skageby, 2016: 5).

Evans'ın iddia ettiği gibi transhümanizmin gerçeklikten uzak olmayan mevcut teknolojik imkânları, transhümanizmin akıllı telefondaki uydu navigasyonuna benzemektedir. 25 yıl önce bundan bahsedilse çığınca görünebilirdi ama günümüzde herkes bunu kullanır (Evans, 2013: 15). Nihayetinde artık kendisini olduğu gibi bir varlık olarak görmeyen ve sürekli ağ içinde dolanan ve teknolojik cihazlarla (tablet, akıllı telefon ve saatlerle) donanan insanlar makineleşmiştir. Kuantum hesaplama, beyin haritalama ve robotik vb. unsurlar trans-posthuman varlık türünü doğuran olasılıklardır. Teknolojinin gün geçtikçe artan etkisi ve gerçekliği dikkate alındığında eğitim-öğretim sürecini de etkileyecek olan post-transhümanist süreç kaçınılmaz görünmektedir. Eğitimin temel vazifesi, eğitim vasıtasıyla insanlığın biçimlenmesi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda insanın dönüşümünü esas alan transhümanist hareket, kendisini eğitimin varisi olarak görür (Damberger ve Hebert, 2017: 41). Yeni teknolojik uygulamaların artışıyla bilişsel ve öğretim bilimlerinde önemli değişiklikler olmuş ve insanların daha iyi ve başarılı olma olasılığı artmıştır. İnsanların kendilerini değiştirmesiyle, yeni çocukluk çeşitleri ve içinde büyüdükleri kültürel dünyaya ilişkin yeni yorumlarla karşılaşılacaktır. Teknolojik uzantılar, alternatif insan ve başka bir yaşam gezegeni araştırmak, alternatif zihin ve organlara yönelik çalışmalar, gen üzerinde değişikliğe gitme çabaları eğitimin geleceğini ciddi olarak belirleyici ihtimallerdir. Transhümanist teknolojilerin öne sürdüğü bir diğer önemli konu eşitliktir. Bu süreçte “Bu teknolojiler gerçekten arzu edilirse, sadece belirli seçimler için erişilebilir olacak mı yoksa zenginlere mi hitap edecek?” sorusu önemli olacaktır. Büyüyen bir bölünme ve sınıf farklılığı duygusu, en çok genç nüfuslar arasında hissedilecektir (Eisenberg, 2018: 1828).

Transhümanizmin öğrenime etkisi insan-teknoloji bağlamında bilim felsefesi, teknoloji tarihi ve yönetimi, etik, bilgisayar programcılığı, öğretim stratejileri ve içerik tasarımı ve geliştirme, teknoloji ile etkileşim, robotik ve kodlama, makine öğrenmesi, YZ, derin öğrenme, bireysel öğrenme ve bilişsel stratejiler vs. farklı alanlarda bilgi ve tecrübe gerektirmektedir (Uğur, 2018: 66). Transhümanizm, siber-teknoloji ve nörobiyoloji gibi alanlar üzerinde yükselir. Bu süreçte insan; geliştirme teknolojileriyle tekillik sonrası bilgisayar soyundan gelen süper imtiyazlılardan uzaklaşarak kendisini yok olmaktan kurtaracak olan siber-teknoloji ile geleceğinin bir parçası olmaya hazırlanabilir (Thomas, 2015).

Batı transhümanizminin eğitim politikası araçları olarak felsefi ve bilimsel kullanım alanları ile üniversiteler ve UNESCO örnek verilebilir. Antik Yunan'la başlatılıp Platon ve Aristoteles ile zirveye çıkan felsefe, dogmatizme panzehir olarak görülerek araçsallaşmıştır. Bu iki kabul, manipülatif olarak ders kitaplarında ve müfredatlarda

bulunur. Bir umut projesi olarak gerçekleştirilmek istenen Batı transhümanizmi, her türlü bilgi (teorik veya uygulamalı) ve bilim kaynağını (felsefe, fen ve sosyal bilimleri) araç olarak kullanır. Transhümanist ideolojinin/dünya görüşünün oluşmasında reform, modernite, Aydınlanma, sosyal Darwinizm, bilimci pragmatizm ve teknoloji aktif rol oynamıştır. Adeta bir mekânizma hükmünde olan transhümanizmin bileşenlerini ve eğitim-öğretimin içerik ve müfredatını kim/lerin neye göre, niçin ve nasıl belirleyeceği tartışma konusudur (Açıköz, 2019: 110-112).

Yalnızca transhümanizmle bağlantılı eğitimin değil denetimsiz eğitimin kitle imha silahına dönüşmesi mümkündür. Batıda eğitimin amaçları ve içeriği bağlamında transhümanizme yönelik beklentilerle ve ona ilişkin ahlak tasarımıyla ilişkili olarak yazılar, araştırmalar ve zeminler varken Türkiye’de bu yeni sürece ilişkin okullarda bilgi verilmediği ve sürecin neleri içerdiği, neleri doğurabileceği ve bunun çocuklara nasıl öğretileceği konusuna ilişkin bilimsel literatür yok denilebilir. Eğer 300 yıllık mevcut “geri kalmışlık” durumuna düşmemek, entelektüel ufku genişletmek ve fiziksel sınırları yükseltmek isteniliyorsa bu sürecin okullarda konuşulması, bu süreçle ilgili fırsat ve imkânların ne olduğuna dair öğrencilerde bilinç oluşturulması gerekmektedir.

Nitekim Roberts, evrimci olan bu sürecin gidişatını, türün dönüşümündeki risk (Tanrılarından ateş çalan Prometheus) ve fırsatları (cesaretin temsili İkarus) ne’liğinin anlaşılması konusunda Batı’daki eğitim kurumlarına görev düştüğünü söyler. Geleceğin destanlarının farklı motivasyonlara, arzulara, ilhamlara ve ahlaklara sahip olacağını, insanın da daha yüksek bilgi ve zekâya sahip olacağını iddia eder. Çocuklara büyük hayaller, özlemler ve insan türünden daha yüksek beklentiler almaları gerektiğini tavsiye eden yazar; onlara an’ı değil, gelecekte evrende neler olacağını ve çağları düşünmeleri için yardım edilmesi gerektiğini belirtir ve olacakların eğitim sistemlerinin ve müfredatların yeniden nasıl yapılandırılacağına bağlı olduğunu savunur. Ona göre yaratıcılıkta sıçrama yapan ve kökten yeni bir bilinç versiyonuna şahit olmaya hazırlanan, kompleks ve daha yüksek bilinç biçimlerine doğru yönelen evrende öğrenciler, bu geçişin bir parçası olmalı ve okullar, insan türünün dönüşümünde kendisinin oynayacağı rolü sorgulamalıdır (Roberts, 2019).

Transhümanist teknolojilerin gelişmesiyle hem çevresel hem de insanî sınırların üstesinden gelinmesi durumunda insanın nasıl eğitileceği mevzu ve mesele olacaktır. Transhümanist eğitim, öğrencilerin bilişsel ve duyuşsal yeteneklerini artırıcı unsurları ve transhümanist teknolojilerin dâhil edildiği bir tarzdır. Makine-teknoloji insanla birlikte yeni biçimler edindiği gibi çevre-doğa da transhumana uygun hale getirilir. Böylesi bir evrende çocukların eğitime ihtiyacı olmadığı ve siborglaşma sürecinin pedagojik bir durum içerdiği iddiasını taşıyan transhümanistik felsefenin fikri,

pedagojik değildir.

Bireyler arası beyinden beyine bilgi transferi, deneyim ve tecrübe aktarımı, beyne yeni bilgi yükleme gibi bu çağda gerçekleşecek öğrenme ve eğitim faaliyetlerinin etik boyutları, uygulamaları, yönetimi gibi hususlarda araştırma ve geliştirme çalışmalarının yapılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim Educause Horizon Raporu-2019; eğitimin geleceğini şekillendirebilecek birçok yeni teknolojiye (YZ) ilaveten bilgisayar bilimindeki ilerlemeler, insan akıl yürütmesinin her zamankinden daha fazla ve işlevsel olarak yaklaşık akıllı makineler yarattığını içerir (Sharma, 2019: 1). Ted Chu, kitabında insanın en büyük amacına ve potansiyeline ilerlemesi için kendisinden daha büyük yeni bir sözleşmeye ihtiyaç duyacağını belirtir. Mevcut kültürde insan dönüşümü ve daha yüksek zekâ ve soylu ilhamlar yaratma için kozmik evreni teşvik eden küçük kısıntılar olduğunu ve henüz yeterli olmadığını iddia eder (Chu, 1963: 40).

Genetik ve farmakolojik iyileştirme ve geliştirme teknikleri için biyokimyasal hedef, zihni güçlendirici ilaçların (modafinil vs.) kullanımı, matematik bilgisini, el becerisini veya beyin ve vücudun diğer işlevlerini iyileştirmektir. Amaç, vücuda (koklear implantlarda^{1*} olduğu gibi) bir tür yeni malzeme eklemek değil, öğrencinin vücudunun temel kimyasını değiştirmektir. Renkleri veya tonları yeni bir şekilde ayırt edebilen bir kişi, beklenmedik grafik veya müzikal kompozisyonlar yaratabilir. Ayrıca genetik veya farmakolojik olarak soyutlamalara uzun süre konsantreolabilen bir kişi, bazı matematiksel akıl yürütmelerde avantaj sağlar (Eisenberg, 2018: 1825). Geniş ses, ışık, koku ve frekansa sahip kulak, göz, burun ve deri gibi bedensel uzuvlara dâhil olan uzantılar duyuşsal ve bilişsel gelişmeleri içeren zihinsel uzantılar, bunun yanında beyin-makine (bilgisayar) ara yüz çalışmaları insanları birbirine üstün kılma veya seviye farklılığına itecektir. Günümüzde yapılan robotik dış iskeletler ve yüksek performanslı protez sahibi beden, diğerlerinden avantajlıdır. Söz konusu bu durum güvenlik, eşitlik, irade ve seçim sorunlarını doğuracaktır.

İnsanlık, Batı düşüncesi öncülüğünde güç ve güvenilirliği temsil eden makineye eklenmiş ve mekânizasyona paralel olarak kapitalist süreci yaşamıştır. İnsanlık, 19. ve 20. yy'da makineye-teknîğe güveni ve teslimiyeti artarken kendini makinelerden muhafaza etmiştir. 21. yy'da R. Kurzweil gibi kişiler bunun anlamsız bir çekince olduğunu hatta insanın/beyin, makine ile birleşip tekillik sürecine girebileceğini iddia etmiştir. Bu bağlamda D Haraway, "Siborg Manifestosu" çalışmasında makinelerin bizden daha canlı görüldüğü bir gelişme aşamasına ulaştığını iddia eder (Haraway: 2016: 11). YZ üzerinden makinelerin kendi hayatlarını geliştirmek üzere

1 * Koklear implant: Beyne ses sinyalleri sağlamak için iç kulağın (kokleanın) hasarlı parçalarının işini yapan elektronik bir tıbbi cihazdır.

olması hümanist olarak tanımlanmış insan için zordur. Bu durum, insan-makine ayrımını ortadan kaldıran “trans-posthumanist” süreci oluşturmuştur. Haraway bu durumun; siborg, mekânîk ve canlı, organik ve inorganiklerin karıştığı ve dünyayla yeni materyalist ve ekolojik ilişki biçimlerini oluşturduğunu iddia eder. Ona göre bu yeni süreçte siborg, insanı mevcut önyargılardan kurtaracak bir figür olabilir. İnsan olmanın ne anlama geldiğine dair geleneksel kavramları terk etmede önemli bir potansiyeli vardır (Herbrechter, 2018).

Transhümanizme dair yapılan çalışmalar, hayatı ve insanı değiştirmeye yönelik çalışmalardır. Oysa insanın yerini önce transhuman’ın ardından posthuman’ın alacağı süreçte zihinsel ve bedensel olarak farklı olacağı düşünülen öğrenciler için yeni müfredat tasarlamanın imkânı üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. Ayrıca trans-posthuman süreçte diğerlerine karşı (Human 2.0, YZ, robot, siborg, android) insanın tanımı ve konumu belirsizlik taşır hale gelmiştir. Geleneksel öğreti ve inançlar sorgulamaya ve tartışmaya açılacak hale gelmiştir. Örneğin, yirmi yıl sonra bir transhümanist öğretmen, ölümü, bir dönem insanın çözemediği veba, cüzzam gibi bir hastalık olarak ele alırsa ve esasında ölümün insanlık için “kötü” olduğunu ve insanın bütün kötülükleri zaman içinde yendiği gibi ölümü de yeneceğine duyduğu inancı çocuklara öğretirse bu öğretmen “Ölüm, Allah’ın emri” diyen geleneksel anlayışla karşı karşıya gelecektir. Bu bağlamda transhümanizmin eğitim ile ilgili olarak akla getirdiği ilk sorun, din eğitiminin yerine ikame edilmesi ihtimalinin yaratacağı tartışmalardır (Köksal, 2019: 152).

Transhümanist teknolojiler, eğitim ve öğrenim için bir dizi daha büyük soruyu -tehlikelerin yanı sıra fırsatları- imkânları beraberinde getirir. YZ’nın eğitimde nasıl kullanılacağı öğretilmeli, eğitimcileri YZ tabanlı sistemleri öğretim ve öğrenme süreçlerinde etkili bir şekilde kullanmaya hazırlamalı, kapsayıcı yaklaşımlar geliştirmeli ve nasıl yapılır bilgisi dünyanın geri kalanına yayılmalıdır. İnsanlık değerlerini ve yeni dönem insanını, insanlığın yararı için kullanmalıyız. Belki de bir toplum olarak, yeni matematiksel, bilimsel veya sanatsal fikirler yaratma hizmetinde bu artırım yapılsa bile, bazı insan güçlendirme türlerini teşvik etmeme veya bunlara izin vermeme durumu tercih edilebilir. Yani, “matematiğin ilerlemesi” gibi bir hedefin, insan sabitliği veya sınırlaması ile ilgili bazı temel kavramlara ikincil olduğuna toplu olarak karar verebilir (Eisenberg, 2018: 1825).

Eğitimsel ve genetik gelişim prosedürleri arasındaki bir fark, eğitimin zihinle ilgilenmesi, genetik gelişimin ise bedenle ilgili olması olabilir. Bununla birlikte, bu nokta Habermas tarafından dile getirilmez ancak kolayca cevaplanabilir. Birincisi, zihin ve beden arasında artık mantıklı olmayan katı bir ayrımı ima eder. İkincisi, eğitim

aynı zamanda beden eğitimini de içerir ve üçüncüsü, genetik olarak geliştirilebilen zekâ ve ilgili olgular, zihnin ve bedenın özellikleridir. Asıl mesele genetik değışikliklerin geri döndürülemezken, eğitimsel değışikliklerin geri çevrilebilir olmasıdır (Sorgner, 2015: 34-35).

“2023 Eğitim Vizyon Belgesi”, “tekillik” kavramına vurgu yaparak başlamaktadır. “Bizim tekilliğimiz, insan ile makinenin değil, akıl ile kalbin birleşmesidir” söylemiyle belge, tekillik ve transhümanizm olgularına ve savunucularının beklentilerine ihtiyatla yaklaşmaktadır ve eğitim politikalarının belirlenmesinin etkin olmadığını ifade etmektedir. “Ancak, teknoloji alanındaki yenilikleri; yaşamı kolaylaştırmalarına rağmen, dünyanın tamamen farklı bir yöne sürüklenmeye başladığının yegâne işaretleri olarak kabullenmek doğru değildir. Bizim tekilliğimiz, insan ve makinenin birlikteliğinden ziyade akıl ve kalbin birlikteliğidir” biçimindeki ifade ile insanın ve “kalp” ile ifade edilen aşkın değerin önemine değinilmektedir. İnsan olma hâlini, bir “donatılma” olarak değil, insanın kendi “özüne dayalı” bir olgunlaşma süreci olarak görmesidir. Belge insanı, “öz, ruh, kalp, akıl, madde ve bedeniyle bir bütün” olarak tanımlamaktadır (MEB, 2018).

4. Sonuç

Bir ebeveyn, çocuğuna belirli bir teknolojik genişleme (genetiğini iyileştirme veya beyne eklenen implantlarla hafızayı ve zihinsel yetileri geliştirme) uygulayabilir mi? Ebeveynler genellikle çocuklarını sever ve onların hayatta mümkün olan en iyi başlangıç noktalarına sahip olmalarını ister. Tabii ki ebeveyn kararları, her zaman iyi sonuçlar vermez. Genin, bedenın ve zihnin üzerinde değışikliğe ebeveynlerin müsaadesi veya 18 yaş sonrası yapılan değışiklikler karmaşık ve gelecek yılların eğitim ve öğrenme bilimleri için fırtınalı olabilir. Eğitim, kalp işidir. Yeni eğitsel bir süreç olan transhümanizm, insanı yalnızca biyolojik ve zihinsel olarak dönüştürerek değil “kalp/gönül” olarak da değıştirip biyonik varlığı hâline getirmeye çalışmaktadır. Bu durum, heyecanlanmak veya iyimser olmak için iyi bir nedendir. Fakat insanda parçalanma ve geri dönüşü olmayan bir değışime yol açabilir. Bu parçalanma, hem hümanizmi hem de eğitimin muhatabı olan insanı yitirmesine yol açabilir.

Teknolojik gelişimin unsurlarından biri olan artırılmış gerçekliğin eğitimde kullanılması, avantajlı öğrenciler ve öğretmenler sınıfını meydana getirebilir. Tabii ki bunun yanında imkanlardan yoksun olan insanların gerilemesine veya gelişmelerden geri kalmasına yol açabilir. Ayrıca gen çalışmaları, farmakolojik ilaçlar ve beyne nöronlar eklenmesiyle oluşan zihinsel farklılıklar yani üstünlükler öğrenciler

arasında sınıfsal farklılıkları ortaya çıkaracaktır. Bu farklar askerî, siyasî ve iktisadî üstünlük beraberinde getirecektir. Bu durumun “gelişmiş-geri kalmış ülkeler” ayrımını değil aynı zamanda “gelişmiş-geri kalmış insan” ayrımını meydana getirmesi mümkündür. Bu sürecin birçok imkânı kadar zaafı da olacaktır. Türkiye’nin bu sürece yabancı ve sürecin imkanlarından yoksun kalmamak için neler yapılabileceği üzerine düşünmesinin yanı sıra sürecin zaaf ve imkânları üzerinde de düşünmesi gerekir. Hususiyetle felsefeciler ve eğitimcilerin, sürecin eğitime dair etkisi üzerinde ayrıntılı ve derinlikli çalışmalar yapması gerekir.

KAYNAKÇA

- Açıköz, M. (2019). Toplumların inşasında Batı transhümanizminin geleceği ve manipülasyon aracı olarak felsefe ve eğitiminin kullanımı, Ed. Ümmet Erkan. *İletişim ve Medya Sosyolojisi Yazıları* içinde, ss. 89-132, Ankara: Gece Yayınları.
- Chu, T. (1963). *Human purpose and transhuman potential*. USA: Origin Press.
- Damberger, T. ve Estella H. (2017). Is pedagogy transhuman? Reflections on the relationship between pedagogy and transhumanism. *Articles and Dissertations*, S. 20, ss. 41-56.
- Eisenberg, M. (2018). *Transhumanism and education: Embodied learning in an era of altered bodies*. s. 1823-1824. Erişim adresi: <https://repository.isls.org/bitstream/1/861/1/507.pdf> (22.12.2019)
- Haraway, D. (2016). *A cyborg manifesto*. USA: University of Minnesota Press.
- Klichowski, M. (2015). Transhumanism and the idea of education in the world of cyborgs, ed. H. Krauze-Sikorska ve M. Klichowski vd., *The educational and social world of a child. Discourses of Communication, Subjectivity and Cyborgization* içinde, ss. 431-438, Poznan: Adam Mickiewicz University Press.
- Köksal, H. (2019). 2023 Eğitim vizyon belgesi, tekillik ve transhümanizm. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, S. 1, ss. 145-157.
- MEB, (2018). *2023 Eğitim vizyonu*. Erişim adresi: <https://2023vizyonu.meb.gov.tr/> (11.12.2019)
- Roberts, R. (2019). *Transhumanism and education*. Erişim Adresi ve Tarihi: <https://medium.com/awecademy/transhumanism-and-education-51569c73347b> (4.12.2019)
- Sharma, R. C. vd., (2019), The landscape of Artificial Intelligence in open, online and distance education: Promises and concerns. *Asian Journal of Distance Education*, C.14, S. 2, s. 2.
- Skageby, J. (2016). Editorial: Transhumanist politics, education, and design. *Confero*, S. 4, s. 5-9.
- Sorgner, S. L. (2015). The future of education: Genetic enhancement and metahumanities. *Journal of Evolution and Technology*, S. 25, s. 31-38.
- Thomas, M. C. (2015). Transhumanism in higher education: Social implications and institutional

roles. *Proceedings of the Symposium on Emerging Technology Trends in Higher Education*, <http://epubs.utah.edu/index.php/emerge/article/view/1362>, (Er. Tar.: 30.12.2019).

Uğur, S. (2018). Transhümanizm ve öğrenmedeki değişim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırma Dergisi*, S. 3, ss. 58-74.

Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi
International Journal of Information, Technology and Philosophy

İletişim Adresi: Küçüksu Mh. Yalın Sk. No: 1A Üsküdar\İstanbul